

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

FUZÛLÎ DÎVÂNÎ'NDA TELMÎH SANATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GONCA KALEOĞLU ALKAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. FETTAH KUZU

GAZİANTEP, Ocak 2024

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Fuzûlî Dîvânı'nda Telmih Sanatı

Adı ve Soyadı: Gonca KALEOĞLU ALKAN

Tez Savunma Tarihi: 16/01/2024

Doç. Dr. Fettah KUZU danışmanlığında hazırlanan bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından oybirliği ile bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR (Jüri Başkanı)

Doç. Dr. Fettah KUZU

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YENİKALE

İmzası

Bu tezin gerekli şartları sağlayarak yukarıda belirtilen jüri tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edildiğini onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EROL
Enstitü ABD Başkanı

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: Gonca KALEOĞLU ALKAN

Öğrenci Numarası: 200000022004

Tezin Savunma Tarihi: 16.01.2024

ÖZET

FUZÛLÎ DÎVÂNÎ'NDA TELMÎH SANATI

KALEOĞLU ALKAN, Gonca
Yüksek Lisans Tezi,
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fettah KUZU
Ocak-2024, 120 Sayfa

“Fuzûlî Dîvânî’nda Telmih Sanatı” isimli bu çalışma, Fuzûlî’nin, Dîvânî’nda icra ettiği telmih sanatı ve bu sanata yer verdiği beyitler, çağrışım yaptığı kıssalar adına bir inceleme niteliğindedir. Telmih, anlama dayalı bir sanattır. Kavram olarak; “göz ucuyla bakmak; ışık ortaya çıkarmak, parıldayıp görünmek” manalarındaki, “lemh” kökünden gelen telmih, “bir şeye işaret etmek, üstü kapalı söylemek, sezdirmek” anlamlarına gelir. Şair, bu sanat vasıtası ile şiir veya nesrinin ifade gücünü genişletmiş olur. Telmihte; ima etmek, dolaylı olmak ve sadece işaret etmek önemlidir. Telmih içerik demek değildir. Bu sanat, az sözle çok şey ifade etme, çok şey çağrıştırmaya işlevi görür. Zira tarihi bir olaya, bir kıssaya, bir âyete, bir hadise, bir hikâyeye, bir kişiye ayrıntılı olarak yer verildiğinde bu telmih olmaz. Dolayısıyla telmihin amacı olaya veya kişiye ayrıntılı olarak yer vermek değil, yalnızca hatırlatacak unsurları vererek zihinlerde çağrışım yapmasını sağlamaktır. Bir eseri ve yahut da bir şiiri okuduğumuzda orada geçen bir “âb-ı hayat” ifadesi okuyucuya Hızır ve İlyas peygamberlerin hayat suyunu arama olayını anımsatabilmelidir. Yahut “bezm” kelimesi veya “elest” kelimesi kullanıldığı bir edebi eseri okunduğunda zihinlerde direkt olarak Elest Bezmi’ndeki “Kâlu Bela” olayı çağrışım yapabilmelidir. Bugüne dek birçok sanatçı, mısrayı bilhassa şiiri anlam bakımından kuvvetlendirmek adına bu sanattan faydalanmıştır. Klasik Türk şiirinde önemli bir yere sahip olan Fuzûlî de diğer sanatçılar gibi şiirlerinde telmihe sıklıkla başvuran bir sanatkârdır. Şairin bu özelliğini, onun önemli eserlerinden olan Türkçe Dîvân’ında açıkça görmek mümkündür. İşte bu çalışmada Fuzûlî Dîvânî’ndaki beyitlerde başvurulmuş telmih unsurları hakkında kısaca bilgi verilerek Fuzûlî’nin bu sanattan yararlandığı beyitler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî Dîvânî, edebi sanatlar, telmih sanatı, Fuzûlî’de telmih.

ABSTRACT

THE ART OF ALLUSION IN THE FUZULI DIVAN

KALEOĞLU ALKAN, Gonca

Master's Thesis,

Department of Turkish Language and Literature

Ancient Turkish Literature Department

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Fettah KUZU

January-2024, 120 pages

This study titled "The Art Of Allusion In The Fuzuli Divan" is an examination of the art of allusion that Fuzûlî performed in his Dîvân, the couplets in which he included this art, and the stories he evoked. Telmih is an art based on meaning. As a concept; "looking out of the corner of the eye; Telmih, which comes from the root "lemh" meaning "to reveal light, to shine and appear", means "to point to something, to say something implicitly, to imply". By means of this art, the poet expands the expressive power of his poetry or prose. In reference; It is important to imply, be indirect, and just point. Telmih does not mean content. This art functions to express a lot and evoke a lot with few words. Because when a historical event, a story, a verse, an incident, a story or a person is included in detail, this does not constitute a reference. Therefore, the purpose of allusion is not to include the event or person in detail, but only to create an association in the mind by giving elements that will remind us. When we read a work or a poem, the phrase "water of life" should remind the reader of the prophets Hızır and İlyas searching for the water of life. Or when you read a literary work in which the word "bezm" or the word "elest" is used, the "Kâlu Bela" event in Elest Bezmi should be directly associated in the mind. To date, many artists have benefited from this art in order to strengthen the meaning of the verse, especially the poem. Fuzûlî, who has an important place in classical Turkish poetry, is an artist who frequently uses allusion in his poems, like other artists. It is possible to see this feature of the poet clearly in his Turkish Divan, one of his important works. In this study, brief information about the allusion elements used in the couplets in Fuzûlî's Dîvân was given and some couplets in which Fuzûlî benefited from this art were examined.

Keywords: Fuzûlî Dîvânı, literary arts, telmih art, telmih in Fuzûlî.

ÖN SÖZ

Klasik Türk şiirinin büyük üstatlarından biri olan, XVI. yüzyılda yaşamış ve Türkçeyi kullanmadaki sanatkârlığı ile ön plana çıkmış olan Fuzûlî ‘nin en önemli eserlerinden olan Türkçe Dîvân’ı, klasik Türk edebiyatının şaheserlerinden biridir. Bu çalışmada telmih sanatı hakkında kısaca bilgi verilmekte ve Fuzûlî ‘nin, Dîvânı’nda bu sanata başvurduğu bazı beyitler incelenmektedir.

“Fuzûlî Dîvânı’nda Telmih” konusu; Türk edebiyatında, özellikle klasik Türk şiirinde telmih sanatına ne şekilde başvurulduğunu, hangi telmih unsurlarına yer verildiğini, telmih sanatının şiirin mana boyutunu ne derece zenginleştirdiğini görmek bakımından incelenmeye değer bulunmuştur. Bu inceleme, klasik Türk edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Fuzûlî Dîvânı ele alınarak yapılmıştır.

Bu çalışmaya Fuzûlî’nin Türkçe Dîvânı konu olarak alındı. Çalışma için gerekli incelemelerin yapıldığı Fuzûlî Dîvânı ise Dr. Abdülhakim Kılınç’ın hazırladığı, “Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları”na ait olan 2021 baskılı Dîvân’dır.

“Fuzûlî Dîvânı’nda Telmih” konulu bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “Fuzûlî’nin Hayatı”, ikinci bölüm, “Telmih Sanatı Hakkında Bilgi”; üçüncü bölüm ise “Fuzûlî Dîvânı’nda Telmih Sanatı” şeklindedir.

Bu çalışma esnasında öncelikle Fuzûlî Dîvânı baştan sona okunup incelenerek telmih sanatına başvurulduğu düşünülen beyitler tespit edildi ve bunlar telmih unsurlarına göre sınıflandırıldı. Ardından telmih unsurları, hikâye ve kıssaları ile araştırılarak tasnif edilmeye çalışıldı. Ve bu tasnif sonrasında; öncelikle Fuzûlî ve telmih sanatı hakkında kısaca bilgiye yer verilip, ardından her telmih unsurundan birkaç beyit incelenerek, örneklemelerde bulundu. Böylelikle, Fuzûlî ‘nin Türkçe Dîvânı’nda telmih sanatını nasıl kullandığı, hangi olaylara ve kişilere göndermeler yaptığı saptanmaya çalışılarak okuyucuya sunuldu.

Çalışma boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, kıymetli vaktini sabır ile ayırıp her zaman hoşgörüyle yaklaşan, her daim güvenip hiçbir şekilde pes etmememi sağlayan saygıdeğer danışmanım, yol göstericim Doç. Dr. Fettah Kuzu’ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, tezin yazım aşamasında her zaman yanımda olan, katkılarını esirgemeyen, moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan değerli eşim ile hep yanımda olan aileme çok teşekkür ederim.

GONCA KALEOĞLU ALKAN

Ocak, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
C. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları	2

I.BÖLÜM

FUZÛLÎ'NİN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ

1.1. Fuzûlî'nin Hayatı	4
1.2. Fuzûlî'nin Edebi Şahsiyeti.....	6
1.3. Fuzûlî'nin Eserleri	7
1.3.1. Türkçe Eserleri	7
1.3.2. Farsça Eserleri	9
1.3.3. Arapça Eserleri	10

II.BÖLÜM

TELMİH SANATI HAKKINDA BİLGİ

2.1. Telmih Nedir?	11
2.2. Telmih Sanatı Hakkında Bilgi	12
2.3. Telmih Sanatının İlişkili Olduğu Diğer Sanatlar	15
2.3.1. İktibas	15
2.3.2. İrsâl-i Mesel (Îrâd-ı Mesel)	16
2.3.3. Tazmin.....	16

III.BÖLÜM

FUZÛLÎ DÎVÂNÎ'NDA TELMÎH UNSURLARI

3.1. Dini Unsurlara Telmih	18
3.1.1. Peygamberler	18
3.1.1.1. Hz. Âdem	18
3.1.1.2. Hz. Nuh	22
3.1.1.3. Hz. İbrahim	24
3.1.1.4. Hz. İsmâil	25
3.1.1.5. Hz. Yakûb	26
3.1.1.6. Hz. Yûsuf	28
3.1.1.7. Hz. Mûsâ	31
3.1.1.8. Hz. Dâvud	34
3.1.1.9. Hz. Süleymân	35
3.1.1.10. Hz. İlyâs	38
3.1.1.11. Hz. Zekerîyyâ	39
3.1.1.12. Hz. İsâ	40
3.1.1.13. Hz. Muhammed	43
3.1.2. Peygamberliğine İnanılan Kişiler	47
3.1.2.1. Hızır	47
3.1.2.2. Lokmân	49
3.1.3. Sûre, Âyet ve Hadisler	50
3.1.3.1. Sûre ve âyetler	50
3.1.3.2. Hadisler	52
3.1.4. Esmâ-i Hüsnâ	52
3.1.5. Dört Büyük Kitap	53
3.1.6. Dört Halife	54
3.1.6.1. Hz. Ali	55
3.1.7. Melekler	56
3.1.7.1. Cebrâil (Cibril)	56
3.1.7.2. Azrâil	58
3.1.7.3. Rıdvan (Rızvan)	59
3.1.7.4. Kirâmen Kâtibîn	60
3.1.8. Diğer Dini Şahsiyetler	60
3.1.8.1. Hâbil ile Kâbil	61

3.1.8.2. Hz. Havvâ	62
3.1.8.3. Hz. Meryem	63
3.1.8.4. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.....	64
3.1.9. Diğer Dini Unsurlar	65
3.1.9.1. Bezm-i Elest	66
3.1.9.2. Kâbe.....	68
3.1.9.3. Kevser	70
3.1.9.4. Miraç hadisesi.....	71
3.1.9.5. Ney.....	72
3.1.9.6. Tûbâ ağacı.....	74
3.2. Tarihi, Felsefi ve Efsanevi Şahsiyetlere Telmih.....	75
3.2.1. Aristo	76
3.2.2. Kanuni Sultan Süleymân	77
3.2.3. Kârûn	79
3.2.4. Nizâmülmülk	80
3.3. Aşk Hikâyelerine Telmih.....	81
3.3.1. Ferhâd ile Şîrîn	82
3.3.2. Leylâ ile Mecnûn.....	85
3.3.3. Yûsuf u Züleyhâ	88
3.4. Mitolojiye Telmih.....	90
3.4.1. Mitolojik Şahsiyetler	90
3.4.1.1. Cem/ Cemşid	91
3.4.1.2. Dahhâk.....	92
3.4.1.3. Dârâ ve İskender	94
3.4.1.4. Nûşîrevân.....	96
3.4.1.5. Rüstem ve Zâl	97
3.4.2. Mitolojik Hayvanlar	99
3.4.2.1. Anka.....	99
3.4.2.2. Hümâ kuşu	100
3.4.3. Mitolojik Yer ve Mekanlar	103
3.4.3.1. İrem bağları.....	103
3.4.3.2. Kafdağı	104
3.4.4. Diğer Mitolojik Unsurlar	105
3.4.4.1. Zühre Yıldızı.....	106

3.5. Motif ve Mazmunlara Telmih.....	107
3.5.1. Âb-ı Hayât	107
3.5.2. Gül ile Bülbül	110

SONUÇ

KAYNAKLAR	116
-----------------	-----

ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
---------------	----------------------------------

KISALTMALAR DİZİNİ

- a.s.** : Aleyhisselâm
a.g.e. : Adı geçen eser
b. :bin (oğul)
bknz. : Bakınız
G. : Gazel
H.z. : Hazreti
Haz. : Hazırlayan
K. : Kaside
KT. : Kıt'a
M. : Musammat
MUH. : Muhammes
MÜS. : Müseddes
R. : Rubâi
r.a: Radiyallahu anh
s. : Sayfa
S. : Sayı
S.A.V. : Sallâllâhu aleyhi ve sellem
T. : Tahmis
TRCB. : Terci-i Bend
TRKB. : Terkib-i Bend
vb. : Ve benzerleri
vd. : Ve diğerleri
vs. : Vesaire

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusunu; XVI. yüzyılın usta sanatçılarından olan Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda telmih sanatına nasıl başvurduğu, hangi olay, kişi ve kıssalara göndermeler yaptığı oluşturmaktadır.

Arapça “melh” kelimesinden türeyen “telmih”; sözcük anlamı olarak, söz arasında kastedilen bir şeyi manalı olarak ifade etme, îmalı konuşma, açıkça söylemeyip sezdirme; terim anlamı olarak ise ibârede bahsi geçmeyen bir atasözüne, fıkraya, kıssaya yahut tanınmış bir şiire, ünlü bir söze işaret etmek anlamlarını karşılar. Diğer bir ifade ile telmih “*İfâde içinde zikr etmeksizin herhangi bir kıssaya, geçmişteki bir olaya, meşhûr hikâyelere, efsânelere, malûm bir şahsa, çeşitli inanışlara, âyetlere veya bir hadîse ya da yaygın bir atasözüne işaret etmek sanatıdır.*” (Külekçi, 2005, s.170).

Telmih sanatı klasik Türk edebiyatında en sık faydalanılan belagât unsurlarındandır. Bu sanat, şiirin anlam inceliği kazanabilmesinde oldukça büyük önem taşır. Bugüne kadar birçok şair, mısranın özellikle de şiirin manasını zenginleştirmek amacıyla bu sanattan faydalanmaktadır. Klasik Türk şiirinin gelişmesine büyük katkı sağlayan hatta klasik Türk edebiyatının mihenk taşlarından olan Fuzûlî de şiirlerinde telmihi çokça kullanmaktadır. Şairin bu özelliği eşsiz eserlerinden olan Türkçe Dîvân'ında kendini açıkça belli etmektedir.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Fuzûlî'nin önemli eserlerinden olan Türkçe Dîvân'ı hiç kuşkusuz Türk edebiyatının önemli şaheserlerinden biridir. Bu çalışma; Fuzûlî'nin, Dîvânı'nda icra ettiği telmih sanatı, bu sanatın geçtiği beyitler ve bunların anımsattıkları üzerine bir inceleme yapma amacı taşımaktadır.

Bu çalışma ile Fuzûlî'nin, Türkçe Dîvânı'nda yer verdiği telmih sanatı incelenerek beyitlerde geçen telmih unsurlarının zihinlerde yaptığı çağrışımlar ele alınmaya çalışıldı. Sanatçı, beyitlerinde yer verdiği telmih unsurları ile birçok kişiye, kıssaya ve hâdiseye işaret ederek Dîvân'ına mana bakımından zengin bir hava katmıştır. Kimi zaman âşıklığını Ferhâd ve Mecnûn ile yarıştırmak sevgiliyi Leylâ yahut Şirin'den üstün tutup böylelikle bu kıssaların zihinlerde canlanmasını sağlamış, kimi zaman aşığı bülbül, sevgiliyi gül olarak görüp “Bülbül ile Gül” hikâyesine atıfta bulunmuş, kimi zaman ise sevdiğini Hz.Yûsuf'tan çok daha güzel görerek “Mah-ı Kenân”a telmihte bulunmuştur. Şair, bu yöntem vasıtası ile bahsi geçen kıssaların okuyucunun zihninde canlanıp beyitlerin mana bakımından tamamlanmasını ve zenginleşmesini sağlamıştır.

C. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışmaya Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı konu olarak alınmıştır. Çalışma için gerekli incelemelerin yapıldığı Fuzûlî Dîvânı ise Dr. Abdülhakim Kılınc'ın “Tenkitli Metin” şeklinde hazırladığı, “Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları”na ait olan 2021 baskılı Dîvân'dır.

Üç ana bölümden oluşan çalışmada: Birinci bölüm “Fuzûlî'nin Hayatı”, ikinci bölüm “Telmih Sanatı Hakkında Bilgi”, üçüncü bölüm ise “Fuzûlî Dîvânı'nda Telmih Sanatı” şeklindedir. Çalışmada her başlık, kendi alt başlıklarına ayrılarak inceleme detaylandırılmıştır. Çalışmaya öncelikle Dîvân baştan sona taranarak başlandı. Akabinde telmihe başvuru beyitler tespit edildi. Daha sonra hangi beyitte hangi telmih unsuruna yer verildiği belirlenerek beyitler telmih başlıkları altında sınıflandırıldı. Ardından telmih unsurları, hikâye ve kıssaları ile araştırılarak tasnif edilmeye çalışıldı ve bu tasnif sonrasında her telmih unsurundan birkaç beyit incelenerek örneklendirmelerde bulunuldu. Örnek olarak alınan ilgili beyitler incelenip kısaca şerh edildi, açıklanmayan ilgili diğer beyitlere ise dipnotta yer verildi.

Örnek olarak alınan ve dipnotta gösterilen beyitler parantez içinde; nazım türünün kısaltması, şiir numarası ve beyit numarası şeklinde ifade edildi. Misalen; “(G.6/4)” ifadesi, Dîvân’daki 6. Gazelin 4. Beytini işaret etmektedir.

I.BÖLÜM

FUZÛLÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ

1.1. Fuzûlî'nin Hayatı

Dîvân şiirinin müstesna isimlerinden biri olan ve XVI. yüzyılda yaşayan Fuzûlî'nin asıl adı Mehmed bin Süleyman el-Bağdadi'dir. “Matla’ul İtikat” adlı eserinin ön sözünde bizzat belirttiği üzere; babası Türkmenlerin Bayat boyuna mensup Süleyman isimli bir zattır. Sanatçının doğum tarihi ve doğum yeri hakkında birçok farklı rivâyet vardır.

Fuzûlî, Hasan Çelebi’ye göre Hille’de doğmuştur. Riyazi ise sanatçının Kerbelâlı olduğunu savunur. Şair Türkçe Dîvânı’nın mukaddimesinde,

“Kerbelâ toprağının diğer memleketlerin iksirinden şerefli olduğunun herkesçe bilindiğini ve şiirinin derecesini yükseltenin gerçekte bu anlayış olduğunu belirtmiştir. Yine Farsça Dîvân’ın önsözünde şiirlerinin Necef ve Kerbelâ toprağında yetiştiğini, Bağdat’ın suyu ve havası ile beslenip geliştiğini belirtir.” (Kılınç, 2021, s.15).

Sanatçının nereli olduğuna dair kabul edilen genel görüş ise 1480’li yıllarda Kerbelâ ve Hille dolaylarında doğduğudur.

Asıl ismi Mehmed olan sanatçının, “Fuzûlî” mahlası olup, daha çok bu mahlası ile anılmaktadır. “*Çağdaşı kaynakların asıl adını yazmayıp daha çok Mevlânâ Fuzûlî veya Fuzûlî-yi Bağdâdî mahlas ve nisbesi altında hâl tercümesini verdikleri şairin asıl adıyla babasının adını ilk defa Kâtib Çelebi Keşfü’z-zunûn’da belirtmiştir.*” (Karahana, 1996, s.241). “Fuzûlî” tabiri, bir anlamıyla “*haddini aşan, yaramaz, faydasız ve edep dışı şey*” demektir; farklı bir anlamı ise “fazilette üstünlük, karşılık beklemeden iyilik” vb. manalarını karşılayan “*fazl*” sözcüğünün çoğulu olan “*fuzûl*”dan gelir. Usta sanatçı “Fuzûlî” bu mahlası neden tercih ettiğini Farsça olarak yazdığı Dîvânı’nın önsözünde açıklamaktadır. Şair; “*iltibas münasebetini ortadan kaldırmak ve başkalarının kendisine ortak olmasına meydan vermemek amacı*”

(Yılğör, 1990, s.xx a) ile iki farklı manadaki bu tabiri, birkaç mahlas denemesi yaptıktan ve o mahlaslarına diğerlerinin iştiraklerini gördükten sonra mahlas olarak seçtiğini anlatır (Yılğör, 1990, s.xx b).

Kısacası Fuzûlî bu mahlası iki nedenden dolayı seçmiştir. Bunlardan ilki, “kendini ilgilendirmeyen konulara müdahil olması ve bu bağlamda Fuzûlî kelim etmesi” iken ikinci neden bu kelimenin aynı zamanda “yüce ve erdemli kişi” anlamları taşımasıdır (Alawadı, 2020, s.18).

Eserlerine bakıldığında iyi bir öğrenim gördüğü, bilhassa İslami ilimler konusunda kendisini geliştirdiği aşikâr olan sanatçının öğrenim hayatı hakkında da kesin bilgilere ulaşmak mümkün değil. Fakat sanatçı, Farsça ve Türkçe Dîvân’larının önsözünde akli ve nakli ilimlerde iyi derecede eğitim gördüğünü ifade eder. Farsça ve Arapçayı iyi derecede bildiği hatta bu iki dilde eser verebilecek kadar bu dillere hâkîm olduğu, bu dillerde Dîvân tertip etmesinden anlaşılır. Ayrıyeten kimya, tıp, felsefe vb. alanlarda da çok kapsamlı bilgiye sahip olduğu yazdığı diğer eserlerden anlaşılmaktadır. Türkçe Dîvânı’nın başlangıcında “İlimsiz şiir esası yok dîvâr kibi olur ve esassız dîvâr gayette bî-itibâr olur.” diyerek ilim öğrenmeye verdiği önemi vurgular (Uymaz, 2013, s.20).

Sanatçının ailesi hakkında da net bilgilere ulaşmak pek mümkün olmamaktadır. Ancak bazı kaynaklar bir oğlu olduğundan bahsetmektedir:

“Fuzûlî’nin Fazlî adında bir oğlu olduğu Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazdığı ancak babası kadar iyi şiir yazmadığı için babası tarafından şiirlerinin tenkide uğradığı bilinmektedir. Zayıf şiiri kendi oğlunda bile görmeye tahammül edemeyen şair, şiir vadisinde kendisinin değil oğlunun fuzûlî olduğunu söylemekten kendini alamamıştır.” (Banarlı, 1986, s.34).

Hayatı hakkındaki bilgilerin muamma olduğu Fuzûlî’nin ölümü hakkındaki bilgiler de kesinlik kazanmamıştır. Sanatçının ne ölüm yeri ne de zamanı tam olarak bilinmemektedir. Bu sebeple kaç yaşında öldüğüne dair bilgiler de net değildir. Ancak Ahdî’ye göre uzun bir hayat sürdüğü tahmin edilmektedir. Eski kaynaklara ve sonradan sanatçı hakkında kaleme alınan eserlerde Fuzûlî’nin ölümünün 963/1556 yılında gerçekleştiği görüşüne varılır ve taun yani veba salgını sebebiyle öldüğü düşünülür. Sanatçının öldüğü yer de hayatına dair kesinlik kazanmayan hususlardan biridir. Nerede öldüğü tam olarak bilinmese de Kerbela’da gömülü olduğu söylenir (Kılınç, 2021, s.33,34).

1.2. Fuzûlî'nin Edebi Şahsiyeti

Klasik Türk edebiyatı denildiğinde Fuzûlî, şüphesiz akla gelen ilk isimlerdendir. Sadece Türk edebiyatı değil, Azeri sahasının da hünerli isimlerinden biri olan usta sanatçı, zamanının ötesinde bir şahsiyettir. Yaşadığı dönemde de sonrasında da adeta bir yıldız gibi parlayan ve kendinden sonra gelen sanatçılara ışık olan bir isimdir.

Fuzûlî'yi sanatında zirveye taşıyan en önemli özelliği; ifade yeteneği, coşkunluğu, sadeliği ve samimiyetidir. O şiirlerinde yer verdiği aşk acısı ve ıstırapı harikulade bir sanat gücüyle okuyucuya taşımaktadır. Adeta duygularını mısralara değil, o mısraları okuyan yüreklere işlemektedir.

Lirik şair deyince akla gelen ilk isimlerden biri Fuzûlî'dir. Aşk, sanatçının şiirlerinin en temel konusudur. Hem ilahi aşkı hem de beşerî aşkı eserlerinde kusursuz bir şekilde işleyen şair; iyi olan, doğru olan, güzel olan her şeye âşıktır. Sanatçıdaki bu aşkın ve sevginin, bedeni aşk ve hazla alakası yoktur. Onun sevgisi maddi hazların da üstündedir. Tasavvuf ve ilahi aşkla çok iyi uzlaşan ulvi bir duygu, eşsiz bir sevgidir, (Mazıoğlu, 1997, s.28).

Şair şiirlerini coşkulu bir lirizm ve olağanüstü bir sanatla icra etmiştir. Aşk ve ıstırap şairi olarak da anılan sanatçının şiirlerinin temel teması; aşk, ıstırap, dünyevî zevk ve zenginliklerin boşluğu ve ölüm düşüncesidir. Sanatçının yazdığı şiirleri bu denli kıymetli yapan hiç şüphesiz şiirlerini ilmin temeline dayandırmasıdır. Fuzûlî gençliğinde birçok aşk şiiri yazmıştır. Fakat bu şiirlerin bilgi ve ilimden uzak olduğunu bundan dolayı etkisini kısa sürede kaybedeceğini düşünür. Bu sebeple ilim hayatına önem vermeye karar vermiştir. Ona göre şiir aşk ve ihtirastan doğan bir sevdadır. Fakat bu sevdayı irfan ve ilim ile süslenmek, kuvvetlendirmek ve zenginleştirmek gerekir. Çünkü ilimsiz olan şiir, temelsiz duvara benzer. İlimden yoksun bir şiir, ruhsuz bir beden gibi cansız hareketsizdir. Şair bu düşünceleriyle ilme verdiği önemi açık bir şekilde ifade eder. Fuzûlî şiirlerini aşk, ıstırap ve dert ile besler. Onun şiirlerindeki en önemli konular ayrılık, aşk, üzüntü ve derttir. Ona göre bir şairin gerçek sermayesi derttir. Onun şiirlerini etkili kılan en temel şey aşkın yanında acı ve ıstırapı da çok güzel şekilde yansıtmasıdır. Gönlünde dert ve ıstıraptan zerre bulunmayan, yüreğinde yara olmayan kişilerin şiirlerinden yeterince zevk almak mümkün değildir (Doğan, 2009, s.25,27).

Fuzûlî'nin şiirlerindeki bir diğer önemli husus da tasavvuftur fakat onun tek amacı tasavvufu anlatmak değildir. O direkt tasavvufa yer vermek yerine tasavvuf anlayışını sanatla birleştirip daha derin ve sanatsal bir ifade şeklinde eserlerine yerleştirmiştir. Sanatçının şiirlerinde işlediği tasavvuf hemen kendini belli edecek şekilde aşikâr değildir. Şiirlerinde daha yoğun, daha derin anlamlar içeren tasavvufi kavramlar kullanmıştır. Şiirlerinde tasavvufu bu kadar iyi bir şekilde yansıtmayı tesadüf olamaz. Dini konularda ki bilgi birikimi tasavvufu başarıyla eserlerinde kullanmasını sağlayan çok önemli bir husustur (Uymaz, 2013, s.23).

Klasik Türk şiirinin en büyüklerinden olan Fuzûlî'nin eserleri, yazılmasının üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen hâlâ değerinden hiçbir şey kaybetmemektedir. Sanatçının şiirlerini bu derecede önemli kılan hususlardan biri de hiç şüphesiz dili iyi bir şekilde kullanabilme yeteneğidir. Çünkü anlam ne kadar güzel ve yoğun olursa olsun sanatçı, onları ifade edecek uygun kelimeleri kullanamazsa o mananın güzelliğinin bir önemi olamaz. Zira “*Söz bir ülkedir, bir padişahın mülküdür. O mülkün padişahı ise şairdir.*” Bilindiği gibi padişahlar ülkelerinde söz sahibidir. Nasıl ki emirleriyle ülkelerine nizam veriyorlarsa; şiir yazarlar da mürekkeplerine, duygularıyla söz geçirerek söz mülkünde düzen ve nizamı sağlamaktadırlar (Doğan, 2009, s.56).

Fuzûlî, gerçek şiirin insanın hislerine tesir etmesi gerektiğini savunan bir sanatçıdır. Ona göre asıl his aşk ve aşktan duyulan elemidir. Eserlerini bu bağlamda icra eden şair, teknik ve estetik açıdan da son derece başarılıdır. Sanatçının mazmunları bulma ve kullanmadaki başarısı da ustalığının en önemli göstergesidir.

1.3. Fuzûlî'nin Eserleri

Fuzûlî, eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde kaleme almıştır. Sanatçı eserlerini manzum ve mensur olarak her iki türde de yazmıştır.

1.3.1. Türkçe Eserleri

a.Türkçe Dîvânı: Dîvân; yirmi yedi kaside, dokuz na't, iki tevhid, , üç yüz iki gazel, kıta, musammatlar ve rubailerden oluşur. Mensûr bir mukaddime ile başlar. Dünya ve Türkiye kütüphanelerinde yüzlerce farklı nüshası bulunur. Bu Dîvân'ın

Bakü, Ankara, Hive İstanbul, Kahire ve Tebriz gibi yerlerde basılmış elliden fazla baskısı vardır. Bu baskılardan bazıları; Kenan Akyüz, Abdülbaki Gölpınarlı, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur ve Süheyl Beken'in yayımlarıdır. Ali N. Tarlan da “Fuzûlî Dîvânı Şerhi” ismiyle sadece gazellerinden oluşan üç cilt halinde şerh yayımlamıştır (Karahana, 1996, s.244 a).

b. Leyla ve Mecnûn Mesnevisi: Sanatçının asıl ününü kazanmasını sağlayan bu eser klasik dönem mesnevilerinin arasında en güzel olandır. Arap, İran ve Türk edebiyatlarında çokça işlenen “Leyla ile Mecnûn” kıssası, en tesirli ve samimi şeklini Fuzûlî'nin kaleminde bulmuştur. Sanatçı Eşsiz lirizmini, coşkusu ve samimiyetini kaleminde hissettirerek benzerlerinin çok üstünde bir yapıt ortaya çıkarmıştır. Mesnevinin yeni harflerle iki baskısı Necmettin Halil Onan ve Hüseyin Ayan tarafından yapılmıştır (Karahana, 1996, s.244 b).

c. Beng ü Bâde: Sanatçı; ilk mesnevi tarzındaki yapıtı olan 440 beyitten oluşan bu eserinde afyon ile şarabı mukayese ederek şarabın daha üstün olduğunu vurgulamıştır. Aruzun “Feilâün mefâilün feilün” vezni ile kaleme alınan bu mesneviyi şair, İran şahı olan Şah İsmail'e sunmuştur. Genel görüşe göre alegorik olan bu eser II. Bayezid ile Şah İsmail arasında geçen mücadelenin temsilidir. Eserde bâde, Safevi hükümdarı Şah İsmail ile, afyon da Sünni Osmanlı hükümdarı II. Bayezid ile ilişkilendirilmiştir. Mesnevi'de; afyon, bâde, nukl, boza, kebab, arak ve berş gibi cansız nesneler intak ve teşhis yöntemiyle kişilik kazanmıştır (Karahana, 1996, s.244c).

d. Terceme-i Hadîs-i Erba'în: Molla Cami'nin Farsça “Hadîs-i Erba'în” adlı eserinin çevirisidir. Fuzûlî de tıpkı Molla Cami gibi eserine mensur bir önsöz ile giriş yapmıştır. Tercümesi hadisler ve kıtalar şeklinde oluşturulmuştur. Eser Kemal Edip Kürkçüoğlu ve Abdülkadir Karahana tarafından yayımlanmıştır (Karahana, 1996, s.244d).

e. Sohbetü'l-Esmâr: Sohbetü'l-Esmâr, henüz sanatçıya ait olup olmadığı netlik kazanmayan İki yüz beyitten oluşan bir mesnevidir. Eser; bir bağdaki meyvelerin tartışmalarını, konuşmalarını ve kendilerini övmeleri alegorik bir şekilde sunmuştur. Sanatçı adeta meyvelere kişilik vermiştir (Karahana, 1996, s.244 e).

f. Hadîkatü's-Su'edâ: Fuzûlî'nin bu eseri Hz. Hüseyin'in Kerbelâ şehâdeti hadisesini anlatır. İçerisinde manzum parçalar da bulunur. Edebiyatımızda maktel türünün başyapıtı sayılan bu eser sanatsal bir üslup ile yazılmıştır. Yapıtın tenkitli

neşrini, bir tanıtım ve değerlendirme ile beraber Şeyma Güngör kaleme almıştır (Karahana, 1996, s.245 a).

a. Mektuplar: Sanatçı bu mektupları çeşitli kişilere farklı sebeplerle kaleme almıştır. Bunlar arasından sadece 5 mektup günümüze ulaşmış ve yayımlanmıştır. Yayımlanan bu mektuplar; Bağdat Valisi Ayas Paşa, Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi, Kadı Alaeddin, Musul Mirivâsı Ahmet Bey ve Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadesi Bayezid'e gönderilmiştir. Bunlardan Koca Nişancı Celâlzâde'ye hitaben kaleme aldığı mektup “Şikâyetname” ismiyle tanınmaktadır. Edebiyat dünyası açısından da büyük öneme sahiptir. Eser, edebi tesiri ve muhteva değeri bakımından Türk edebiyatı için fazlasıyla önemlidir (Karahana, 1996, s.245 b).

1.3.2. Farsça Eserleri

a. Farsça Dîvân: Sanatçının Farsça şiirlerinin toplandığı bu Dîvân, dört bin beyitten oluşur. Sanatçı bu Dîvânı ile Farsçayı klasik bir İran şairi gibi iyi bildiğini gözler önüne sermiştir. Eserin mensur mukaddimesinde şiir ile alakalı düşüncelerine yer vermiştir. Dîvân 410 gazel, kırkaltı kaside, üç münâcât, bir na‘t, bir terkîb-i bend, kırk altı kıta, 106 rubai ve iki musammattan oluşmaktadır. Hacim itibarıyla Türkçe Dîvânı'ndan daha kapsamlıdır (Karahana, 1996, s.245 c).

b. Heft-Câm (Sâkînâme): 327 beyitten oluşan bu küçük mesnevi; giriş ve hatime dışında yedi bölümden meydana gelmektedir. “Feûlün feûlün feûlün feûl” vezniyle kaleme alınmıştır (Kılınç, 2021, s.53). Bu eserde Fuzûlî, çeşitli musiki aletleriyle tartışmaya girerek, tasavvufi anlamdaki düşüncelerini ortaya koymuştur. Sanatçının Farsça Dîvânı'nın içerisinde yayımlanan bu eser, müstakil bir eser olarak “Sâkînâme” ismiyle birçok defa basılmıştır (Karahana, 1996, s.245 d).

c. Hüsn ü Aşk (Sıhhat ü Maraz): Sanatçının, alegorik ve tasavvufi bir anlatımla ruh-beden ilişkisini ele aldığı bir eserdir. Eser, sanatçının tıp ilmine ne kadar vâkıf olduğunu gözler önüne sermesi bakımından önem taşır. Eserdeki kahramanlar; aşk, hüsn, sıhhat, maraz, ruh, sevda, kan, safra, balgam, mizaç, dimağ ve perhizdir. Eserin son tercümesi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından “Sıhhat ve Maraz” ismiyle yapılmıştır (Karahana, 1996, s.245 e).

d. Enîsü'l-Kalb: Farsça bir kasidedir. İranlı şair Hâkânî'nin "Bahrü'l-Ebrâr" adlı eserine nazîre olarak yazılan Enîsü'l-Kalb, 134 beyitten oluşur. Eser, Cafer Erkilic tarafından tercümesiyle beraber yayımlanmış ardından Farsça Dîvân'ın içinde kasideler bölümünde yer almıştır (Karahana, 1996, s.245 f).

e. Rind ü Zâhid: Rind bir evlat ile zâhid bir baba ile arasında geçen konuşmaların ele alındığı bu eserde, şairin kalbi rind ile düşünceleri ise zâhit ile temsil edilmektedir. Küçük mensur bir eser olan "Rind ü Zâhid" in arasına manzum parçalar da sıkıştırılmıştır. Eseri Türkçe'ye tercüme eden Sâlim Efendi'dir (Karahana, 1996, s.245 g).

f. Risâle-i Mu'ammeyât: Fuzûlî'nin bir kısmı Türkçe, çoğu da Farsça birçok muamması bulunur. Muamma türü ile alakalı bilgiler içeren ve 190 adet Farsça muammayı barındıran bu eseri, Kemal Edip Kürkçüoğlu sanatçının kırk adet de Türkçe muammasını ekleyerek yayımlamıştır (Karahana, 1996, s.245 h).

1.3.3. Arapça Eserleri

a. Arapça Dîvân : Sanatçının, Hz. Muhammed ve Hz. Ali için söylemiş olduğu on bir kaside ile bir sonuç bölümünden meydana gelen 470 beyitten oluşan bu eser tam anlamıyla bir Dîvân özelliğini taşımamaktadır. Fuzûlî'nin Arapça Dîvânı'nda inceleme yapan İbrahim Dakuki de var olan şiirlerin asıl Dîvân'dan parçalar olduğunu ifade eder. Sanatçının Arapça şiirleri Hamit Araslı tarafından yayımlanmıştır. Eser Arap şiiri için çok da önemli bir makama oturamayacak lakin Arapçanın dil özelliklerini yansıtmaya yetecek bir niteliktedir (Karahana, 1996, s.245 ı).

b. Matla'ü'l-İ'tikâd: Fuzûlî "Matla'ü'l-İ'tikâd" isimli bu eserde, insanın bilgi edinmek suretiyle öğrenerek Allah'a ulaşabileceğini ve evrenin sırlarını keşfedebileceğini ifade etmektedir. Yapıtta; bilgiden, bilginin elde edilme yollarından, kâinatın başlangıcı ve insanın mahiyeti gibi konulardan bahsedilir (Karahana, 1996, s.245 i).

II.BÖLÜM

TELMİH SANATI HAKKINDA BİLGİ

2.1. Telmih Nedir?

Klasik Türk şiirinde sözü daha etkili hâle getirmek ve manayı güçlendirmek adına birçok sanattan faydalanılmaktadır. Bu sanatlardan biri de “*telmih*” sanatıdır. Telmih, Arapça “*melh*” sözcüğünden türemiştir.

Telmih sanatının ne olduğu, nasıl kullanıldığı ve hangi ifadelere karşılık geldiği hususunda birçok açıklama yapılmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: “*İfade içinde tarihi, dini, menkıbevi, ilmi, edebi veya kültürel bir olay veya bilginin tamamını çağrıştıracak bir kelime kullanmaya “telmih” adı verilir. Modern edebiyatta telmih yerine gönderme ve anıştırma gibi terimler kullanılmıştır. Batı edebiyatında telmihi, allusion ve metalepsis gibi terimler karşılamaktadır*” (Coşkun, 2007, s.140-142).

Klasik Türk edebiyatında telmih ne olduğuna dair yapılan bir diğer açıklama da şu şekildedir. “*Lügat anlamı bir şeye kısaca, göz ucuyla bakmak demek olan telmih, bir söz içerisinde kıssaya, efsaneye, tarihî bir hadiseye veya bir ayete, hadise, meşhur bir darb-ı mesele, bir inanışa işaret etmektir.*” (Saraç, 2000, s.282). Bu sanat, doğrudan hadiseden söz etme (tahkiye) veya nakil değil, hadiseyi anımsatma işidir (tahtîr). Buradaki işaret etmek hususundan, bazen bir kelime veya isimle yapılan çağrışım olarak da bahsetmek mümkündür (Günaydın, 2013, s.42).

Diğer bir ifade ile telmih; birçok insan tarafından bilinen ünlü bir hikâye, olay kıssa, fıkra, atasözü, inanç vs. unsurlara edebi eserlerde işaret etme ve hatırlatma sanatı olarak ifade edilir (Pala, 2002, s.460).

Telmih bir başka açıklaması ise “*İfade içinde zikr etmeksizin herhangi bir*

kıssaya, geçmişteki bir olaya, meşhûr hikâyelere, efsânelere, malûm bir şahsa, çeşitli inanışlara, âyetlere veya bir hadîse ya da yaygın bir atasözüne işaret etmek sanatıdır.” (Külekçi, 2005, s.170) şeklinde yapılmıştır. Telmihte amaç; az söylemle çok şey ifade ederek okuyucunun zihninde bir şeyler canlandırmaktır.

Telmih için birçok tanımın yapılmış olması onun sıradan bir söz sanatı olmadığını ve edebiyat için bilhassa klasik Türk edebiyatı için son derece ehemmiyetli bir sanat olduğunun göstergesidir.

2.2. Telmih Sanatı Hakkında Bilgi

Telmih sanatı, klasik Türk şiirinde sözün etkisini arttırmak, ifadeyi anlatılanın da ötesine taşımak için başvurulmuş en etkili yollardan biridir

Adeta büyümlü bir sanat olan telmih, estetikliğinin yanı sıra bir kültür hazinesi olma işlevini de üstlenmektedir. Bahsi geçen her bir ifade, işaret ettiği unsurlar açısından içi hazine dolu bir sandığın anahtarı hükmündedir. Bu bağlamda telmihi, nesiller arası bir kültür ve bilgi aktarım aracı olarak dahi değerlendirmek mümkündür.

Klasik Türk şiirinde edebi sanatların önemi büyüktür. Adeta bir kültürel hazine işlevi gören edebi sanatlar; tarihe, birçok önemli şahsiyete, insanları derinden etkileyen birtakım hadiseler, hikâyelere, kıssalara, destanlara, menkıbelere, masallara, inanışlara kaynaklık etmektedir. Sanatçının eserinin tesirini güçlendirmek maksadıyla, bahsi geçen bu unsurlara yer vermesi bilhassa telmih olmak kaydıyla birçok edebî sanatın icrâ edilmesine zemin hazırlamaktadır (Tok, 2011, s.16).

Telmih de diğer belagat unsurları gibi ifadenin anlamını zenginleştirmek için uygulanır. Örneğin “Sana selam getirdim Ulubatlı Hasan’dan” mısrasında, İstanbul’un fethinde Ulubatlı Hasan’ın canı pahasına bayrağı surlara dikmesi olayına telmih yapılmakta, böylece mısranın anlamı zenginleştirilerek sanat değeri artırılmaktadır. Telmihte okuyucunun kültür hazinesi de önemlidir. Okuyucuya kültürünü ve bilgisini kullanabileceği fırsatlar verilmelidir. Bir eserde olayın tamamından bahsedilirse telmih sanatı ortaya çıkmaz. Telmih ile, okuyucunun kültür ve bilgi birikimi doğrultusunda anlamdaki boşlukları doldurması istenir. Çünkü telmih bir anlamda okuyucuya sezdirme işidir. Bazı telmih örneklerinde meşhur bir bilgi ve olayın temel kavramları “Ben Mecnûn olmuşum sevda çölünde” mısrasında olduğu gibi doğrudan

zikredilir. Bu mısırada Mecnûn kıssasına çağrışım yapılarak ifadenin anlamı güzelleştirilerek anlam güçlendirilmektedir (Coşkun, 2012, s.135 a).

Telmihlerde bazen özel ve ayrıntılı bilgilere gerek duyulur. Menderes Coşkun, Naili'nin Hâkim Senai kıssasına telmihte bulunduğu bir beyitle ilgili şunları kaydetmektedir. *“Beyitteki tarik ve hem-kefş kelimeleri telmih edilen olayın ayrıntısına dikkat çekmek için özellikle seçilen ifadelerdir.”* (Coşkun, 2012, s.135 b).

Tarîk-i fâkada hem-kefş olup Senâ'î'ye

Cenâb-ı Külhanî-i Lâyhâr'e dek giderüz (Nâ'ilî)

Bu beyitte fakirlik yolunda Hâkim Senâî ile aynı ayakkabıyı giyerek külhanbeyi Hz. Lâyhâr'a kadar gidebileceklerini söyleyen şair; tarik ve hem-kefş sözcükleri ile ayrıntılı bilgi içeren telmih yapmıştır.

Telmih çoğu zaman temel kahramanlar ifade edilerek yapılır fakat doğrudan isim verilerek yapılmayan telmihler de bulunur. Bunlar Remiz yöntemiyle yapılan telmihlerdir. *“Remiz yoluyla yapılan, yani tarihî bir olayın temel kahramanının söylenmediği telmihler de vardır. Aşağıdaki beyitte tarihi bir olaya gizli telmih yapılmıştır.”* (Coşkun, 2012, s.135 c).

Kimse tahkîk idemez sâhir midir şâ'ir midür

Bir bilür yok Nef'i-yi mu'ciz-beyânı bilmiş ol (Nef'i)

Bu beyit incelendiğinde Kur'ân karşısında şaşkınlık yaşayan insanların Hz. Muhammed'i suçlayarak onun şairlik ve büyücülük yaptığına inanmaları hadisesine, Hz. Peygamber'in ismi geçmeden, işaret edilmiştir. Sanatçı, sahir ve mu'ciz, kelimeleri ile bu olayı anımsatmıştır (Coşkun, 2012, s.136).

Telmih sanatında şair anlatmak istediği şeyi uzun uzun açıklamaz, bir iki kelime ile hatırlatır. Mesela, “Yunus Emre’nin bir ilahisinin şu dörtlüğünde:

Gökyüzünde İsa ile

Tûr dağında Mûsâ ile

Elindeki asâ ile

Çağırayım Mevlâm seni

Birinci dizede Hz. İsa’nın göğe çıktığı inancına ikinci dizede Hz. Mûsâ’nın Tûr-ı Sina dağında Tanrı ile konuşması olayına ve üçüncü dizede yine Hz. Mûsâ’nın yere atınca yılan olan asasıyla gösterdiği mucizeler telmih vardır” (Dilçin, 1983, s.461).

Telmih hiçbir zaman ana içerik olmamalıdır. İma etmek olmalıdır, işaret etmek olmalıdır. Zira açık açık içerikten bahsetmek telmih sanatı yapmak değildir. Telmih ile hayal ya da düşünce, doğrudan o anlam için ortaya konulmuş ifadelerle değil de uzaktan onu gösteren sözcüklerle sezdirilmeye çalışılır. Bu sayede zihin, o manaya intikal ederken daha farklı çağrışımlara hatta belki şairin bile kastetmediği başka anlamlara yönelir. Böylelikle metin anlam boyutunda güçlenir, zenginleşir ve okuyucunun zihninde yeni duygu ve düşünceler uyanmış olur. Özetle telmih, bir çeşit yoğun söz söyleme yöntemidir. Bazı kişi adları, topluluk ve millet isimleri ya da coğrafi adlar insan zihninde; o insanın ve dahil olduğu toplumun tarihî ve kültürel mirasına, sosyal ve psikolojik özelliklerine göre hayallere ve çağrışımlara sebep olur. Örneğin, bir eserde yer alan Hasankeyf ya da Nemrut Dağı isimleri Türk bir okuyucu için bu isimlerin işaret ettiği coğrafi mekânları bilen bir yabancıya anımsattıklarından daha farklı anlamlar taşımaktadır (Saraç, 2000, s.282).

Bir diğer ismi “hatırlatma” olan telmih, bazen bir kelimeyle herkesçe bilinen uzun bir hikâyeye pencere açar ve bu hikayedeki olaylar ve kahramanlar beyitte dile getirilen duygu, düşünce veya hayalleri aksettirmede bir aracı olur. Aktarmak istediği tüm düşünceleri bir beyit içine sığdırmak ve sınırlı sayıdaki kelime ile en üst düzeyde bir söylem ve anlam düzlemine ulaşmak zorunda olan Klasik Türk şairi bu sebeple telmihe çokça başvurmuştur. Toplumun hafızasında yer eden olay ve kahramanlara işaret etmek suretiyle eserde çağrışım zenginliği oluşturulmaktadır. Okuyucu uyarılarak geçmiş ile günümüz arasında bağlantı kurmasına yardımcı olunmaktadır.

Telmih çok kapalı bir şekilde yapılmamalıdır. Bu durum beytin anlaşılmasını zorlaştırıp istenilen etkiyi de azaltabilir. Klasik Türk şairlerinin telmihte bulundukları beyitlere bakıldığında okuyucunun belli bir birikime sahip olması gerektiği gerçeği kaçınılmazdır. Çünkü okuyucu; bir olayı, bir kıssayı bilmiyorsa veya bir şahsiyeti hiç tanımiyorsa ne kadar çağrışım yapılırsa yapılsın okuyucunun zihninde bir şey oluşması mümkün değildir (Kaplan, 2018, s.282).

2.3. Telmih Sanatının İlişkili Olduğu Diğer Sanatlar

2.3.1. İktibas

İktibas da telmih gibi manaya dayanan ve sözün tesirini arttırmak için başvurulan bir edebi sanattır.

İktibas sözcüğünün anlamına bakılacak olursa; “*Kor*” manasına gelen, “*kabes*” kelimesinden türer ve sözlükte “*Ödünç alma; bir kelimeyi, bir cümleyi tam, yarım veya manası ile alıp aktarma*” (Pala, 2002, s.242 a) gibi manalara gelmektedir. Bilhassa âyetler ve hadisler iktibasın temel malzemesini oluşturur. İktibas amacı daha çok fikri kuvvetlendirmek ve sözün güzelliğini arttırmaktır. Bir sözün tamamı alınmışsa *iktibas-ı tam (tam iktibas)*, yarısı veya bir parçası alınmışsa *iktibas-ı gayr-i tam (yarım iktibas)* oluşur (Pala, 2002, s.242 b).

İktibas sözcüğünün birçok kaynakta farklı açıklaması mevcuttur. Bunlardan biri de şu şekildedir:

“Lügat anlamı ateş yakmak için kor almayı ifade eden iktibas, terim olarak şiir yahut düz yazı metninde bir âyet-i kerimenin veya hadis-i şerifin tamamının veya bazı kelimelerinin alıntılanmasıdır. Hadis-i şeriflerden yapılan iktibaslara tenvir adı da verilir. Genellikle yapılan iktibasın âyet ve hadis olduğu belirtilmez.” (Saraç, 2000, s.274 a).

Telmih sanatı ile ilişkili olan bu sanatta ayırıcı nokta âyet ve hadislerden yararlanarak icra edilen bir belagat unsuru olmasıdır. İktibasta âyet ve hadisin bizzat ibaresinden alıntı yapılır. Telmihte ise bunlara yalnızca işaret edilir, ibareler söylenmez (Saraç, 2000, s.282 b).

İktibas sanatı yapılırken âyet ve hadisler ya telmihen veya mealen ya da aynen alınmaktadır. Bu takdirde bazen âyet ve hadisin bir iki kelimesi bazen de tam bir mana

ifade eden bir fıkrası alınır. Vezin zaruretiyle küçük değiştirmeler yapmak da caiz olur. Bu sebepten eğer bir beyitte ve yahut bir şiirde âyet ve hadislere doğrudan yer verilmişse *iktibas*, fakat âyet ve hadise sadece gönderme yapılmış, çağrışım yapması sağlanmışsa bu *telmih* olur (Levend, 1984, s.7).

2.3.2. İrsâl-i Mesel (İrâd-ı Mesel)

İrsâl-i mesel de telmih sanatı ile ilişkili edebi sanatlardan biridir. Bu sanatta da amaç diğer sanatlarda olduğu gibi anlamı kuvvetlendirerek sözün etkisini arttırmaktır.

İrâd-ı mesel, bir fikri ispat etmek amacıyla bir atasözünü ya da hikmetli bir sözü kanıt göstermektir. Çoğu zaman bir *temsili teşbih* ‘ten ibarettir. Şöyle ki mürekkep durumda olan *müşebbehün bihin*, yani kendisine benzetilen unsurun, söylenilmesi ilk mısradaki ifade edilen fikri destekleme ve muhatabı ikna gayesi taşımaktadır. Atasözü olmamakla birlikte atasözü değerinde olan, atasözü gibi ifade edilen hikmetli düşünceler de bu sanata dahil edilmektedir. Şiirin içinde zikredilen darb-ı meseller yani atasözleri vezne uydurulmak için çeşitli ifade değişikliklerine uğrayabilmekte hatta farklı kelimeler ile beyitte yer alabilmektedir (Saraç, 2000, s.277).

Telmih ile irsâl-i mesel arasındaki temel farka değinilecek olursa irsâl-i meselde de bir atasözü az çok bir değişiklikle alınır. Telmihte ise durum biraz farklıdır; bunlara işaret edilir lakin ibareler söylenmez (Saraç, 2000, s.282).

2.3.3. Tazmin

Telmih ile alakalı bir diğer husus da bir şairin, başka şairlere ya da onların eserlerine işaret etmesidir. Yapılan bu göndermede şairin direk bir mısra, bir beyit vb. şeklinde şiirinden bir parçaya yer veriliyorsa burada tazmin sanatından bahsedilir. İşte bu hususta, tazmin de tıpkı iktibas ve irsâl-i mesel gibi telmih ile ilişkilendirilen bir diğer edebi sanattır.

Lûgatte, bir şeyi bir şeyin içine koymak ve gizlemek anlamlarına gelen tazmin; bir şairin, diğer bir şairin şiirinden bir parçayı kendi şiirinde zikretmesi sanatıdır. Bu alınan ibarede değişiklik yapılmasına müsamaha ile bakılmaktadır.

Tazminin iktibastan farkı iktibasta alıntı yapılan sözün âyet ve hadis, tazminde ise şiir olmasıdır. Benzer bir fark da îrâd-ı mesel ile arasında vardır. Tazminde şiir alıntılanırken îrâd-ı meselde atasözü, deyim alıntılanır. Buradaki önemli husus, tazmin edilen şiirin sahibi kolayca biliniyor olmalı, bilinmiyor ise şairinin ismi belirtilmelidir. Yani tazmin edilen ibarenin bir başkasından alındığı açıkça anlaşılmalıdır. Türkçe şiir arasında, Arapça veya Farsça yazılmış bir şiirden alıntı yapılarak da tazmin gerçekleştirilebilir. Ancak şiirin, aynı şaire ait olmaması koşuluyla bu durum sağlanır (Saraç, 2000, s.280).

III.BÖLÜM

FUZÛLÎ DÎVÂNÎ'NDA TELMÎH UNSURLARI

3.1. Dini Unsurlara Telmih

Fuzûlî Dîvânî'nda başvurulanan telmih sanatının önemli bir kısmını dini unsurlar oluşturmaktadır. Bunlar; peygamberler, peygamberliğine inanılan şahsiyetler, kıyamet alametleri, Esmâ-i Hüsnâ, dört büyük kitap, dört büyük melek, âyetler, hadisler vb. unsurlardır.

3.1.1. Peygamberler

Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı incelendiğinde sanatçının, peygamberlere ve onların hikmet dolu yaşam öykülerine çokça göndermeler yaptığı görülmektedir. Sanatçı bazen bu isimleri anmadan dahi onları okuyucunun zihninde anımsatmayı başarmaktadır. Bunu bazen peygamberlerin bilinen önemli özelliklerine, bazen ibretlik kıssalarına, bazen mucizelerine, bazen de meşhur hadiselerine işaret ederek yapmaktadır. Birçok peygamberin adının zikredildiği beyitler; bu peygamberlerin yaşam öykülerine, mucizelerine, dönemlerinde yaşanan önemli hadiselerle birer ışık niteliğindedir.

3.1.1.1. Hz. Âdem

Safîyyullah yani “Allah'ın temiz kulu” sıfatıyla anılan Hz. Âdem, Semavi dinlere göre Allah'ın yarattığı ilk insan ve peygamberdir. İnsanlığın atası olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı “*Ebü'l- Beşer*” yani “İnsanlığın Babası” olarak anılmaktadır. Birçok âyet ve hadiste ismi zikredilmektedir. Hz. Âdem kuru çamurdan şekil verilmiş bir balçıktan yaratılmıştır. Onun toprağı yeryüzündeki her cins topraktan

alınarak oluşturulmuştur. Allah, kâinatı yarattıktan sonra Hz. Âdem'i "*ahsen-i takvim*" (en güzel yaratılış, en iyi kıvam) üzre, kırk yıl bekletip sonra kalıba ruh vermiştir. Hz. Âdem'den önce yeryüzünde cinler vardı. Melekler Hz. Âdem'in yaratılacağını duyunca yeryüzünde fesat çıkaracak insanın yaratılmaması gerektiğini düşündüler. Hz. Âdem'e ruh üfürülünce Allah, meleklerin ona secde etmelerini emretti. Bu secdede Hz. Âdem, mihrap mahiyetinde olup secde aslında Allah'a idi. Bütün melekler Hz. Âdem'e secde etse de içlerinden biri yani cennetin hazinedarı ve meleklerin hocası sayılan Azazil (İblis); kendisinin ateşten, Hz. Âdem'in ise topraktan yaratıldığını öne sürerek kibrinden dolayı ona secde etmedi. Allah da onu cennetten kovdu ve lanetledi (Pala, 2002, s.4).

Hz. Âdem cennette yaşarken sol eğe kemiğinden Hz. Havvâ yaratıldı. Her ikisi de nurdan elbiseler giyiyorlardı. Allah her ikisine de cennette rahatça yaşamalarını ve cennetin her nimetinden faydalanmalarını, ancak yasak meyveye (elma, buğday, üzüm asması, zeytin, hurma, incir, kâfur veya ilim ağacı) yaklaşmamalarını emretti. Bu sırada Cennetten kovulan İblis, oraya tekrar girmenin yollarını arıyordu. Allah ona kıyamete dek ömür vermiş ve bazı nesne ve davranışları (kadın, yalan, hile vs.) insanları azdırmak yolunda kullanmasına müsaade etmişti. Cennet'in kapıcısı olan Rıdvan onu içeri almıyordu. Fakat İblis, yılanın dişleri içinde cennete girmeyi başarmıştı. Yılan dört ayaklı güzel bir hayvan iken Allah bu cürmünden dolayı onu cezalandırarak ayaklarından ve güzelliğinden mahrum bırakmıştır (Pala, 2002, s.5 a).

Cennete giren İblis yasak meyveyi yemeleri için önce Hz. Âdem'e, sonra Hz. Havvâ'ya yaklaştı. Çeşitli hileli sözlerle sonunda Hz. Havvâ'yı kandırabilmişti. Hz. Havvâ da Hz. Âdem'i etkileyince yasak meyveyi yiyerek Allah'ın emrine karşı gelmelerinden dolayı önce üzerlerindeki elbiseleri alındı ve onlar utançlarından mahrem yerlerine birer incir yaprağı örttüler. Ardından cennetten kovuldular. Onlarla birlikte İblis ve yılan da yeryüzüne atılmıştı. Hz. Âdem, Hindistan'daki Serendip adasına; Hz. Havvâ Arabistan'da Cidde'ye, yılan İsfahan yahut Nusaybin'e; İblis ise Meysan'a gönderildi. Hz. Âdem ve Hz. Havvâ uzun yıllar tevbe ile istiğfarda bulundular, Allah'ın kendilerine ilham ettiği duaları okuyarak suçlarının bağışlanmasını ve yine birbirlerine kavuşmayı dilediler. Nihayet Hz. Âdem, Cebrâil(a.s) vasıtasıyla Hicaz' a gelip Arafat'ta Hz. Havvâ ile buluşmuştu. Bundan sonra Hz. Âdem'e Suhuf indirilmiş ve 20 çiftten oluşan çocuklarına Allah'ın dinini tebliğ vazifesi verilmişti. Onun çocukları biri erkek biri kız olmak üzere çift çift

doğmuş ve insanlar onlardan türemiştir. Bunlardan en meşhurları Hâbil ile Kâbil ve peygamber Sit'tir. Rivâyete göre Hz. Âdem'e 1000 yıl ömür verilmiş, o da bunun kırkını Hz. Dâvud'a bağışlamıştır (Pala, 2002, s.5 b).

Hz. Âdem insanlığın babası olduğu için birçok yerde kelime olarak “insan” anlamında da kullanılmaktadır. Âdem peygamber klasik Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Şairler ilk insanın hayatını, Kur'ân'da anlatıldığı şekilden, tefsirlerdeki efsanevi teferruata kadar gerekli gördükleri her yerde ve her vesile ile anmayı başarmışlardır.

Hz. Âdem, çamurdan yaratılması, ruhu verilmeden önce âb u gil içinde beklemesi, meleklerin kendisine secde etmeleri, Ezâzîl'in secdeye yanaşmaması ve şeytan oluşu, yasak meyveye el sürmesi, Cennet'ten kovulması ve oradaki hayatın özlemiyle uzun yıllar ağlaması vb. özellikleri ile başta telmih olmak üzere birçok sanata kaynak olmaktadır. Yılan, şeytan, cennet, Havvâ, yasak meyve vs. ile tenasüpler kuran Âdem kelimesi, “Mutlak insan” anlamıyla ifade edilmektedir. Bu sebeple başta Hz. Muhammed olmak üzere eşref-i mahlûkat (yaratılanların en şerefli) olan insanın ortaya çıkışında başlıca aracı hükmündedir. Acz ve kudreti birlikte taşıyan Âdem (insan), adem (yokluk) ve deme ile de cinaslar kurar. Hz. Âdem, devriyelerin de önemli bir malzemesidir. Bazen sevgilinin Hz.Âdem'e, rakibin de şeytana benzetildiği görülmektedir (Pala, 2002, s.5 c).

Hz. Âdem, Fuzûlî Dîvânı'nda sık sık gönderme yapılan isimlerdendir. Dîvân'da Hz. Âdem'e işaret eden bazı beyitler şu şekildedir: ¹

Âdem isen bâğ seyriñ eyle bu mevsimde kim

Bâğı reng û bûy ile kıldı bihişt-âsâr gül (K.8/5) ²

Fuzûlî bu beytinde “Âdem” kelimesi ile insanoğlunu işaret etmiştir. “Gül” kelimesi ile de Hz. Muhammed'e telmihte bulunmaktadır. Zira o gül, öyle güzel ve

¹ Hz. Âdem ile alakalı diğer beyitler için bkz.: (K.7/20), (K.12/16), (K.19/11), (K.21/3), (G.109/3), (G.124/2), (G.129/2), (G.129/3), (G.129/4), (G.192/2), (G.227/5), (G.232/6), (G.252/5), (G.252/6), (G.253/5), (G.273/5), (TRCB.1/2/1).

² Abdulkakim KILINÇ, “Fuzûlî Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin)”, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2021.
(Çalışmada Fuzûlî'ye ait beyitler bu kaynaktan alınmıştır.)

kıymetlidir ki, ihtişamlı görüntüsü, rengi ve kokusu ile bulunduğu yeri adeta cennet bahçesine çevirmektedir.

Âdemi istese topragda elbette bulur

Bugün ol feyzi ki toprağı edüpdur Âdem (K.19/11)

Hız. Âdem topraktan yaratılmıştır ve ölünce de yine toprak olacaktır. İşte bu beyitte de insanın topraktan gelip yine aslı olan toprağa rücu edeceğine telmih yapılmaktadır.

İtün yolında hublar sürseler yüz n'ola emrünle

Melek hayli sücud-ı Âdem etmek nass-ı Kur'ândur (G.102/5)

Fuzûlî beyitte, ilk peygamber olan Hız. Âdem'e telmihte bulunmaktadır. Burada meleklerin Hız. Âdem'e secde etmesi hadisesinin Kur'an'da bildirilmesinden söz edilmektedir. Şair; diğer tüm güzelleri o kadar aşağıda ve değersiz görür ki, sevgilisi onlara köpeklerin yoluna yüz sürmelerini emretse bunu dahi yapacaklardır. Bilindiği gibi melekler de Allah'ın emri üzerine Hız. Âdem'e secde etmişlerdir yalnızca şeytan bu emre itaat etmeyerek secde etmeyi reddetmiştir. Beyitte bu olaya gönderme yapılmaktadır.

Secdegâh etmişdi 'ışk ehli kaşun mihrâbını

Kılmadın hayl-i melâyik secde-yi Âdem henüz (G.109/3)

Fuzûlî bu beyitte, aşkının büyüklüğünü anlatmak için çok gerilere giderek Hız. Âdem öncesinden bahsetmektedir. Melekler henüz Hız. Âdem'e secde etmemişken bile âşıklar sevgilinin kaşına secde ediyorlardı. Sevgiliye beslenen aşkın çok eskilere dayandığını bu şekilde dile getiren sanatçı Hız. Âdem'e ve meleklerin ona secde etmesine telmihte bulunmaktadır.

Birah nikâb ki bilsün kemâl-i sun görüp

Ferişte hilkat-i Âdemde şübhesin bâtl (G.172/2)

Beytin geneline bakıldığında Âdem peygamberin yaratılış hadisesine telmih yapıldığı görülmektedir. Bilindiği gibi Hz. Âdem yaratılan ilk insandır. Allah onu yarattığında melekler, dünya üzerinde nefsiyle hareket edecek bir insanın yaratılmasını istemeyerek itirazda bulundular. Zira zaten onlar Allah'ın yüceliğine inanarak O'nu tesbih ediyorlardı. Yeryüzüne gönderilecek bu insanın nefsine uyarak günahlar işleyeceğini düşündüler. Fuzûlî de burada bu hadiseye gönderme yaparak, meleklerin Hz. Âdem'in yaratılışındaki fazileti görüp şüphelerinin boş olduğunun farkına varmalarını ister.

3.1.1.2. Hz. Nuh

Hz. Nuh beş büyük peygamberden biridir. Hz. İdris göğe çekildikten sonra Âdemoğulları doğru yoldan çıkıp putlara tapmaya başladılar. Cenâb-ı Hakk onlara Nuh peygamberi gönderdi. Hz. Nuh uzun yıllar kavmini imana davet etti. Ancak sadece oğulları "Sam, Ham, Yafes" ile hanımları ve az bir kesim insan iman etti. Hatta kendisinin oğlu "Yâm" da kulak asmadı. Hz. Nuh'un kavmi onun nasihatlerini dinlemez hatta alay ederlerdi. Sonunda ümitsizliğe düştü ve onlara beddua etti. Duası kabul oldu ve kendisine, gemi yapması hususunda vahiy geldi. Hz. Nuh kırdı ve sudan uzak bir yerde gemi yapmaya başladı. Kavmi oradan geçerken "Peygamber idin, dülger oldun" diyerek onunla dalga geçiyorlardı (Pala, 2002, s.374 a).

Nihayet geminin inşası bitti, tufân âlâmetleri göründü. Hz. Nuh, müminler ile gemiye bindi ve her çeşit hayvandan birer çift aldı. Her taraftan su göründü. Hz. Nuh, oğlu Yâm'ı da gemiye çağırdı. Ancak o gemiye gelmek istemedi. Hz. Nuh, "Bugün Allah'ım merhametinden başka sığınacak yer yoktur" diye nasihat ederken araya bir dalga girdi; Yam boğuldu. Tufân her yeri kapladı. Su dağları aştı. Yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar tamamen yok oldu. O sırada Hz. Nuh'un gemisi dağlar gibi büyük dalgalar arasında yüzüyordu. Tufânın hali bu şekilde altı ay kadar sürdü. Sonra Allah'ın emriyle yağmurların arkası kesildi ve sular çekildi. Bir rivâyete göre gemi Cûdi dağına üzerine oturdu ve gemidekiler kurtuldu. Âlem bir başka âlem oldu. Ondaki insanlar Hz. Nuh'un üç oğlundan türedi. Onun için Nuh (a.s.)'a "*İkinci Âdem*" denildi. Nuh Peygamber 1000 veya 950 yıl yaşadı. Bu nedenle "*Nuh ömrü*" deyimini halk arasında yaygınlaşan bir ifade halini aldı (Pala, 2002, s.374 b).

Nuh peygamber, klasik Türk şiirinde gemi ve tufân ile birlikte anılır. Tufân âşığının gözyaşını temsil eder. Nuh da bu tufân içinde batmamaya çalışan âşığının ta kendisidir. Nuh peygamberin gemisine her hayvandan bir çift girerken şeytan da eşek ile birlikte gemiye girmiştir (Pala, 2002, s.374 c).

Söylentiye göre Hz. Nuh'tan önce yaratılmış olan her şey tufanda helak olmuştur. Kurtulanlar sadece Hz. Nuh'un dünya düzenini idame ettirme maksadıyla gemisine aldıklarıdır. Sonrakilerde işte bu Hz. Nuh'un seçtiği çiftlerden türer. Bundan dolayı Hz. Nuh insanlığın ikinci atası sayılır (Açar, 2021, s.93).

Fuzûlî, Dîvânı'nda Hz. Nuh'a da ömrünün uzunluğu ve Nuh Tufânı dolayısıyla göndermelerde bulunmaktadır. O beyitlerden bazıları şu şekildedir: ³

*Gözüm merdümeleri çohdan kılurlar da'vâ-yı 'ışkun
Ne hâcet yaşların sormak anarlar Nûh tûfânın* (G.216/6)

Bu beyitte şair, sevgiliye olan aşkının büyüklüğünü ve çok eskilere dayandığını ifade etmek için Nuh Tufânı'na telmihte bulunmaktadır. Göz bebeklerinin çoktan beri sevgiliye âşık olduğunu belirtir. Yaşlarına gelince Nuh Tufânı'nı görüp hatırladıklarını söyler. Buradaki yaş kavramı aynı zamanda göz bebeklerinin tufan kadar gözyaşı döktüklerini de ifade etmek içindir.

*Hücûm-ı gamda mana anı etdi zevrak-ı mey
Kim etmedi anı tûfân olanda geştî-yi Nûh* (G.54/3)

Şair beyitte Hz. Nuh'un kıssasına telmihte bulunarak beytine anlam kazandırıyor. Kendi dertlerini Hz. Nuh'un dertleri ile bir tutuyor. Fakat mey, şairi içinde bulunduğu tüm bu dertlerden kurtarıyor, tıpkı Hz. Nuh'un gemisinin Hz. Nuh'u o büyük tufândan kurtardığı gibi.

³ bkz.: (K.7/21), (K.22/11), (K.25/24), (K.30/24), (K.34/18).

3.1.1.3. Hz. İbrahim

İbrahim peygamber, puta tapan Babil halkını doğru yola çağırmak için, bu halk üzerine gönderilmiştir. Babası geçimini put yapıp satarak sağlayan Azer'di. Bir rivayete göre Babil hükümdarı Nemrud'un vezirliğini de yapıyordu. Babil hem puta tapıyor hem de halkına kendisine tapmasını söylüyordu. Cehalet içindeki halk, Nemrud'a kudretinden dolayı boyun eğmek zorunda kaldı. Nemrud bir gün rüyasında Ay'dan hatta Güneş'ten bile daha parlak bir yıldızın doğduğunu gördü. Bu rüyadan korkup emrindeki bütün kâhinlere rüyasını yorumlattı. Kâhinler:" Ülkende bir erkek çocuk doğacak ve saltanatın, canın onun elinde son bulacak." dediler. Bunun üzerine Nemrud, ülkesinde doğacak olan bütün erkek çocuklarının öldürülmesi için emir verdi. Bu sırada Azer'in karısı da Hz. İbrahim'e gebeydi ve çocuk erkek olduğunda Nemrud'un oğlunu öldüreceğinden korktuğu için bir mağarada gizlice doğum yaptı. Doğumun ardından oğlunu emzirdi ve yine mağarada bırakarak evine gitti. Oğlunu kimsenin haberi olmadan mağarada büyüttü. Hz. İbrahim büyüyünceye kadar onu herkesten gizledi (Yüksel, 2010, s.25 a).

İbrahim peygamber daha çocukken putlarla tanışmıştı. Babası ona yaptığı putlardan verip putları satmasını isterdi. Hz. İbrahim ise putları yerde sürüyerek kırar ve hiçbirini satmazdı. Küçük yaşında bile Babillilerin putlara inanmasıyla alay ederek bu putların aslında ne kadar aciz bir durumda olduğunu, kendilerini dahi koruyamadıklarını anlatmaya çalışırdı. Bir gün Allah ona dinini öğretti ve ona peygamberlik görevini tebliğ etti. Artık Hz. İbrahim Nemrud'u ve Babil halkını Allah' a imana davet etmeye başladı (Yüksel, 2010, s.25 b).

Hz. İbrahim, tüm Babil halkının bir yerde toplandığı bir bayramda puthaneye giderek oradaki putların hepsini bir baltayla kırdı. Baltayı ise en büyük putun boynuna astı. Bunu öğrenen halk Hz. İbrahim'i Nemrud'a götürdü. Nemrud ona ceza vermek için dev bir ateş yakmalarını ve Hz. İbrahim'i bu ateşe atmalarını emretti. Ateşi yaktılar ve Hz. İbrahim'i ateşe attılar zira ateş İbrahim peygamberi yakmayarak bir gül bahçesine dönüştü. Hz. İbrahim bu ateşten sağ salim çıkınca bunu gören bazı insanlar ona inanarak Allah' a iman etmeye başladılar. Hz. İbrahim Allah'ın emrine uyarak oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşa etmiştir. Klasik Türk edebiyatında tüm bu hususlarla ele alınan Hz. İbrahim'e "Halilullah" da denir. Halilullah "Allah'ın dostu, samimi dost" anlamlarına gelmektedir (Yüksel, 2010, s.25 c).

Fuzûlî Dîvân'ında Hz. İbrahim ile alakalı birçok beyit karşımıza çıkar. Sanatçımız bu beyitlerde Hz. İbrahim'in bazı özelliklerini anarak telmihte bulunmuştur. İşte o beyitlerden bazıları incelenecek olursa: ⁴

Şefkati ol resme kim âteş tabî'atdan çihar
Salsa İbrâhîm-veş od üzre lutf ile güzâr (K.37/12)

Meâlen “Şefkati öyle çok ki lütfedip Hz. İbrahim gibi ateşin üzerinden geçse ateşin doğası değişir” anlamına gelen bu beyitte şair, Hz. İbrahim'in ateşe atılması ve atıldığı ateşin doğasının değişip gül bahçesine dönüşmesi hadisesine telmihte bulunmaktadır.

Reh-rev-i 'irfâne besdur sâgar u sâkî delîl
Kim meh u hurşîdden tapmış temennâsın Halîl (G.174/1)

Şair bu beytinde Hz. İbrahim'den söz etmektedir. Onun Ay'ı, Güneş'i sorgulayarak Allah'ı bulması hadisesine işarette bulunmaktadır. İbrahim peygamber Ay ve Güneş yardımıyla Allah'a kavuşarak muradına nail olmuştur. Tasavvuf yolcusu da kendisine saki ve kadehi kılavuz yaparak emeline ulaşabilecektir.

3.1.1.4. Hz. İsmâil

İbrahim peygamberin ilk oğlu olan İsmâil peygamberin, Kur'ân'ı Kerîm'de birçok yerde ismi geçmektedir. “Zebinullah” yani “Allah'a kurban edilen” sıfatıyla anılır. Annesi Hacer'dir. Sârâ'nın Hacer'i ve İsmâil'i kıskanmasıyla Hz. İbrahim bunları Mekke'ye getirmiştir. Kutsal su olan zemzem, İsmâil'in ayak vuruşlarıyla ortaya çıkmıştır. Kâbe'yi babasıyla beraber inşa etmişlerdir. Hz. İbrahim, eğer bir çocuğu olursa o çocuğu Allah için kurban edeceğini söylemiştir. Bundan dolayı Hz.

⁴ bknz.: (K.4/13), (K.20/20), (TRCB.2/3-3), (TRCB. 2/2/4).

İsmâîl'i kurban etmek amacıyla süsleyip hazırlar. Bu durum karşısında Hz. İsmâîl'in gösterdiği teslimiyet çok büyüktür. Hz. İbrahim, bıçağı oğlunun boynuna birkaç defa sürmesine rağmen bıçak kesmez. O esnada Cebrâîl (a.s) bir koç ile gelir ve bu koçu kurban olarak kesmesini söyler. İslâmiyet'teki kurban hadisesi de bu olay ile başlar. Hz. İsmâîl, babası Hz. İbrahim'in şeriatıyla amel eden bir peygamberdi. Yemen'de Amelika kavmine peygamber oldu. Ömrü 137 yıl sürdü. Mezarı annesi Hacer'in Hicr'deki kabrinin yanındadır. Hz. Muhammed (s.a.v), İsmâîl'in soyundan gelmektedir. Klasik Türk edebiyatında Hz. İsmâîl'e genel olarak kurban, Kâbe, zemzem ve temsiliyet timsali olmasından dolayı telmih yapılmaktadır. Ayrıca sevgilinin gözü için de teşbihlere konu olmaktadır (Pala, 2002, s.251).

Fuzûlî de Dîvânı'nda bu hadiseye gönderme yapmaktadır. Böylelikle Hz. İsmâîl'i telmih unsuru olarak kullanmaktadır. Bahsi geçen beyit şu şekildedir:

Gerçi İsmâ'île kurbân gökden inmiş kadr için

Hak bilür kadr için İsmâ'îl ana kurbân olur (K.7/22)

Fuzûlî bu beyitte Hz. İsmâîl'in hak yolunda kurban olmaya rıza göstermesi ve Allah tarafından gökten koç inmesi olayına telmihte bulunmuştur.

“Hz. İbrahim'in oğlunu ahit verdiği üzere kurban edeceği sırada Cebrâîl gökten bir koç getirir. Yani Allah, İsmail'in hatırı için gökten kurban indirir. İndirilen koç İsmail'in yerine kurban edilir. İsmail kurtulur lakin Allah, Hz. İbrahim'in de Hz. İsmail'in de verilen söz üzere olduğunu, İsmail'in O'nun kudretine kurban olduğunu bilir. Kurbanın bir diğer manası yakın olmaktır. Bu bağlamıyla İsmail, Hak yolunda kurban olmayı kabul etmekle, Allah'a yakınlık derecesini göstermiştir.” (Açar, 2021, s.105).

3.1.1.5. Hz. Yakûb

Hz. Yakûb, Hz. İbrahim'in torunu, Hz. İshak'ın oğlu ve Hz. Yûsuf'un babası olan peygamberdir.

Yakûb peygamber dayısının iki kızıyla evlenerek bunlardan on iki evlat sahibi oldu. Oğulları içinde Bünyamin ile Yûsuf aynı annedendir. Babası İshak vefat ettikten sonra Kenan İli'nde kalarak onun yerine geçti. Allah, Hz. Yâkûb'u peygamberlik ile

görevlendirdi. Kardeşlerinin Hz. Yûsuf'u kıskanarak kuyuya atmalarının ardından Hz. Yûsuf'a olan hasretle "beyt'ül-ahzen" yani "hüzünler evi" ismiyle anılan kulübesinde yıllar boyu ağladı ve gözleri görmez oldu. Yılların ardından oğlu Hz. Yûsuf'un Bünyamin aracılığıyla kendisine gömleğini göndermesiyle gözleri açıldı. Kalan ömrünü Hz. Yûsuf ile birlikte huzurlu bir yaşam sürerek geçirdi (Pala, 2002, s. 492).

Hz. Yakûb'un lakabı "İsrâîl"dir ve soyundan gelenlere "Benî İsrâîl" yani "İsrâîloğulları" denilmektedir. Hz. Yakûb ile Hz. Muhammed arasında gelen bütün peygamberler onun zürriyetindendir. Kur'ân'ı Kerîm'de Hz. Yakûb ile alakalı 15'e yakın âyet bulunmaktadır. Kabri, Hz. İbrahim'in yanındadır. Edebiyatta genelde Hz. Yûsuf ile birlikte anılmaktadır. Gözlerinin görmez oluşu, yıllarca ağlaması, külbe-i ahzân'ı, gözlerinin açılışı vs. konulara telmih yapılmaktadır. Âşık çektiği çileler sebebiyle kendini veya gönlünü Hz. Yakûb'a benzetmektedir (Pala, 2002, s. 493).

Hz. Yakûb'un, oğlu Hz. Yûsuf'tan ayrı kalması hasebiyle yaşadığı derin üzüntü klasik Türk şiirine konu olmuştur. Ayrıca Beyt'ül-Hazen'de yaşaması ve gözlerinin âmâlîği hususlarıyla da klasik Türk şiirinde ismi geçen peygamberler arasında yer almaktadır. Fuzûlî Dîvânı'nda da şu beyitlerde bahsi geçmektedir:⁵

Ya 'kûb'da nişâne-i şevkun gam ü elem

Yûsuf'da neş'e-i nazarun behcet ü behâ (G.2/4)

Şair bu beyitte Hz. Yakûb'a ve oğlu Hz. Yûsuf'a telmihte bulunmaktadır. Bu iki peygamberin Allah'a olan hararetli aşklarının göstergesi onlarda Allah'ın Celâl ve Cemâl sıfatlarının tecelli bulması şeklindedir. Gam, hüzn ve keder Hz. Yakûb'ta Celâl sıfatının tecellisi; mutluluk ve sevinç ise Hz. Yûsuf'ta Cemâl sıfatının tecelli bulmuş şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vâiz bize dün dûzahı vasf etdi Fuzûlî

Ol vasf senün külbe-yi ahzânun içündür (G.79/7)

⁵ bkz.: (K.41/11), (G.2/5), (G.269/4).

Fuzûlî bu beyitte külbe-i ahzan tabiri ile Hz. Yakûb'a telmihte bulunmaktadır. Bilindiği üzere Hz. Yakûb, oğlu Yûsuf'tan ayrı kalması üzerine derin ıstırap yaşamıştır. Bunun üzerine, acı ve hüznelerini yaşadığı bu eve külbe-i ahzan denilmektedir. Beyitte hüznlerle dolu bu kulübe cehenneme benzetilmektedir.

3.1.1.6. Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf İsrailoğulları peygamberlerinden Hz.Yâkup'un oğludur. Yaşamı ve kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de Yûsuf suresinde anlatıldığına göre kısaca şu şekildedir:

Yakûb peygamberin on iki oğlu vardı. Aralarından en çok Yûsuf'u severdi. Bir gün gördüğü bir rüyâyı babasına anlattı. Rüyasında; Güneş'in, Ay'ın ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini söyledi. Hz. Yakûb o an farkına vardı ki; rüyadaki on bir yıldız aslında Hz. Yûsuf'un on bir kardeşini temsil etmektedir ve Allah, Hz. Yûsuf'u kardeşlerine üstün kılacaktır. "Oğulcuğum! Bu rüyânı kardeşlerine söyleme. Çünkü şeytan insana düşmandır. Kardeşlerine vesvese verip kalplerine kıskançlık düşürebilir. Sonra sana bir hîle yaparlar. Cenâb-ı Hak sana peygamberlik ve büyük devlet verecek" dedi ve Hz. Yûsuf'a olan sevgisinin daha da arttığı görüldü (Pala, 2002, s.496 a).

Hakikaten de kardeşleri Hz. Yûsuf'u çok kıskanıyorlardı. Bir gün onu bir oyun yaparak kıra götürdüler ve orada bir kuyunun içine attılar. Babaları Hz. Yakûb'a ise "Onu bir kurt yedi" diye söylediler. Ardından geri dönerek Hz. Yûsuf'u bir kervana çok çok ucuz bir fiyata köle olarak sattılar. Hz. Yûsuf o dönemde on sekiz yaşlarındaydı. Kardeşlerinden korktuğu için sustu ve Cenâb-ı Hak'a güvenerek kervanla Mısır'a doğru yol aldı. Buraya geldiğinde Mısır'ın maliye bakanı Azîz onu satın aldı. Hz. Yûsuf'un emsalsiz güzelliği, Azîz'in eşi Zelihâ'yı âdeta büyülemişti. Hz. Yûsuf, kendisine âşık olan Zelihâ'nın tekliflerini hep reddetti. Yine bir gün Zelihâ onun odasına girdi. Hz. Yûsuf ondan kaçarken gömleği yırtıldı. Kapı önündeki Azîz onları görünce; Zelihâ, Hz. Yûsuf'un kendisine saldırdığını söyleyip onu zindana attırdı. Zindanda iki köle ona gördüğü rüyaları anlattı. Hz. Yûsuf bu rüyaları yorumladı ve yaptığı yorumların hepsi gerçekleşti. Bunun üzerine Mısır hükümdarı da gördüğü bir rüyayı yorumlatınca, doğru tabir ettiğini gördü ve onu zindandan çıkararak maliye bakanı yaptı (Pala, 2002, s.496 b).

Zelihâ, bir hükümdar kızıydı ve çok güzeldi. Kocasını öldüğünde kendine kalan tüm varlığını Hz. Yûsuf'tan haber getirenlerle dağıttı. Senelerce yapayalnız bir şekilde Hz. Yûsuf'u düşünüp durdu. O, bu halde iken Hz. Yûsuf da Mısır'da tarımı geliştirip yedi sene içerisinde fazlasıyla zahire biriktirdi. Daha sonra hükümdarın rüyasında gördüğü o kıtlık ve pahalılık kendini gösterdi. Bu durum yedi yıl boyunca devam etti. Bu yokluk zamanlarında Hz. Yûsuf biriktirdiği erzağı adil bir yöntemle var olan nüfusa paylaştırdı. Bu arada Hz. Yûsuf'un kendisini kuyuya atan kardeşleri de zahire almak amacıyla Kenân ilinden Mısır'a geldiler. Hz. Yûsuf bir hileyle, diğer kardeşi Bünyamin'in de erzak alması için Mısır'a gelmesini sağladı. Daha sonra sultanın tasını, Bünyamin'in eşyaları arasına saklayarak onu hırsızlık suçlamasıyla alıkoydu (Pala, 2002, s.497 a).

Hz. Yûsuf yirmi bir yıldan beri kayıptı. O zamandır ondan hiç haber almayan kardeşleri, varlığından da ümitlerini kesmişlerdi. Ancak Hz. Yakûb, Hz. Yûsuf'un küçükken gördüğü ve kendisine bahsettiği o rüyaya nazaran, kardeşleri onun huzurunda secdeye varmadan Hz. Yûsuf'un vefât etmeyeceğinden emindi. Dolayısıyla oğlunun dönüşünü büyük bir sabır ve inançla bekliyordu. Bunun üstüne oğullarını, Bünyamin ve Hz. Yûsuf 'u bulmaları amacıyla Mısır'a gönderdi. Kıssa; kardeşlerinin Hz. Yûsuf'u tanınması, babasının Hz. Yûsuf'un gönderdiği o gömleği âmâ gözlerine sürmesiyle gözlerinin görmeye başlaması ve tüm aile efradıyla birlikte Mısır'a yerleşmeleriyle son bulmaktadır. Bu arada Hz. Yûsuf da Zelihâ ile nikâhlanmıştır. Allah, Zelihâ'ya eski güzelliğini vermiştir. Hz. Yûsuf'tan “Efrâyim” ve “Menşâh” adında iki oğlu ile “Rahme” adında bir kızı olmuştur. Yûsuf kıssası Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel kıssası olup, “Ahsenü'l-kassas” olarak vasıflandırılmaktadır (Pala, 2002, s.497 b).

Hz. Yusuf, tüm bu yaşadığı hadiseler ile klasik Türk edebiyatının vazgeçilmez isimlerinden olmuştur. Bilhassa Züleyhâ'nın ona olan aşkı bir aşk serüveni olarak eserlerde sıklıkla anılmaktadır.

“Divân şiirinde adı en çok anılan peygamberlerden biri Hz. Yûsuf'tur. Harikulâde güzelliği ile çok zaman sevgili ona benzetilir; hatta sevgili, Yûsuf-ı sâni (ikinci Yûsuf) olarak nitelenir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kuyuya atılması, terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyhâ ile olan maceraları, zindana atılması, güzel rüya tabiri etmesi, Hz. Yâkub'dan ayrışması, köle iken Mısır'a Sultân oluşu vs. kıssalar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur. Bunun en büyük âmili hiç şüphesiz Yûsuf u Zelihâ mesnevileridir. Mâh-ı Kenân diye nitelenen odur. Lakâbı ise Sinân'dır.” (Pala, 2002, s.497c).

Fuzûlî Dîvânı'nın birçok beytinde Hz. Yûsuf, onun eşsiz güzelliği, iffeti işaret edilerek bu ay yüzlü peygambere telmihte bulunmaktadır. O beyitlerden bazıları incelenecek olursa şöyledir: ⁶

Habsden Yûsuf çıhup sultân-ı Mısır olmuş kimi

Oldı açup goncesin ârâyiş-i gülzâr gül (K.8/8)

Fuzûlî burada Hz. Yûsuf'un atıldığı zindandan çıkıp Mısır'a sultan olması hadisesine telmihte bulunmaktadır. Sanatçı beyitte gülün goncasının açmasını bu olay ile ilişkilendirmektedir. Bilindiği gibi gonca açılmamış gül demektir. Hz. Yûsuf da kapatıldığı zindandan çıktığında gonca misali açılıp güle dönüşmüştür. Ardından Mısır'a sultan olmasıyla Mısır bir gül bahçesi halini almıştır.

Bir kul oğlını gönül milkine sultân etdüm

Mısır idi pâdişehin Yûsuf-ı Ken'ân etdüm (G.180/1)

Fuzûlî bu beyit ile, Yûsuf peygamberin Mısır'a sultan olması hadisesine işaret etmektedir. Bir kul oğlu olan Hz. Yûsuf'un gönül şehrine sultan olduğunu, Mısır'ın padişahının Yûsuf-ı Kenân olduğunu ifade etmektedir.

Revâcın nakd-i peykânunla bulmuş hüsn bâzârı

Geçer nakdün eğer bin Yûsufun olsan harîdârı (G.287/1)

Burada şair Hz. Yûsuf'un güzelliğine ve köle pazarında satılması hadisesine işaret etmektedir. Beyitte güzellik pazarında yapılan hararetli alışverişten bahsedilmektedir. Bu alışverişte geçerli olan para, güzellerin âşıkların gönlüne

⁶ bkz.: (K.1/13), (K.1/14), (K.7/5), (K.41/10), (G.2/4), (G.46/4), (G.48/6), (G.106/5), (G.120/5), (G.128/2), (G.200/1), (G.270/1).

bahşettiği aşktır. Bu aşk öyle büyük öyle yücedir ki, isteseler bu aşk ile bir değil bin Yûsuf satın alabileceklerdir.

Yûsuf-ı güm-geşte kimdür kim sana mânend ola

Yüz ana mânend hüsn-i bî-misâlün sadkası (G.289/6)

Bu beyitte yine Hz. Yûsuf'a telmih yapılmaktadır. “Kaybolmuş Yûsuf” ifadesi ile onun kardeşleri tarafından kandırılıp önce kuyuya atılarak ardından köle pazarında satılarak ortadan kaybolması hususuna gönderme yapılmaktadır. Ayrıca burada şair; Hz. Yûsuf gibi yüz kişi daha olsa bunların hakiki sevgilinin güzelliğinin sadakasından öteye geçemeyeceğini vurgulamaktadır.

3.1.1.7. Hz. Mûsâ

Mısır'ın eski yerlilerinden olan ve yıldızlar ile putlara inanan "Kıpt" kavmi, İsrailoğullarını sürekli ezmeye çalışırdı. Firavunlar ise İsrailoğullarını ağır işlerde köle misali çalıştırırlardı. İsrailoğullarının tek isteği, bunların elinden kaçarak atalarının eski vatanı olan Kenan iline yerleşmekti. Bu esnada bir kâhinin Firavun'a söylediğine göre, İsrailoğullarından doğacak bir çocuk onun devletinin yıkılmasının sebebi olacaktı. Bunun üzerine Firavun korkarak İsrailoğullarında dünyaya gelen tüm erkek çocuklarını öldürmeye başladı. Hz. Mûsâ ise tam da bu esnada dünyaya gelmişti. Firavun'un yaptıklarını duyan annesi, Firavun'un oğlunu öldürmemesi için onu bir sandığın içine koyarak Nil nehrine bıraktı. Bu sırada Hz. Mûsâ'yı, Firavun'un karısı Asiye bulunca onu çok sevdi ve öldürülmesin diye sakladı. Bu hikâye öyle bir hâl aldı ki, Allah Hz. Mûsâ'yı kendisini öldürmeyi amaçlayan Firavun'un sarayında büyüttü (Üzümcü, 2010, s.11 a).

Hz. Mûsâ büyüyünce bir gün Mısır'da dolaşırken bir Kıptî'yi kazara öldürmüştü. Bunun üzerine Firavun'un öfkesinden korkarak Mısır'dan kaçıp Medyen'e gitti. Medyen'de Hz. Şuayb'ın kızı ile evlenerek on sene orada yaşadı. Mısır'a giderken, “Tûr dağın”da Cenab-ı Hak onunla konuştu ve onu peygamberlik ile görevlendirdi. Hz. Mûsâ, Mısır'a vardığında Firavun'u hak dine davet etti. Firavun'un

bu daveti reddetmesi üzerine bir zaman belirleyip tüm İsrailoğulları ile haberleşerek bir gece onları Mısır'dan çıkarıp Süveyş denizinin kenarına götürdü. Bunu duyan Firavun askerleriyle onların peşine takıldı. Hz. Mûsâ asasını denize vurdu, deniz ortadan yarıldı ve on iki yol açıldı. On iki kabilenin her biri bir yoldan gitti. İsrailoğulları geçip kurtulunca deniz tekrar kapandı. Firavun ve askerleri ise bu denizde boğuldu. Mûsâ peygamber, İsrailoğulları ile birlikte Kenan iline doğru gitti. Yolda Hz. Mûsâ'nın tevhit çağrısını defalarca kez reddettiler. Bu olaya canı sıkılan Hz. Mûsâ Allah'ın davetine icabet ederek Tûr dağına çıktı. Kardeşi Harun'u da yerine vekil olarak gösterdi. Bu dağda kırk gün aracısız bir şekilde Allah ile konuştu. Bu sırada ona Tevrat indi (Üzümcü, 2010, s.11 b).

İsrailoğulları "Sâmirî" ismindeki bir münafığın aldatmasıyla, altından bir buzağı heykeli yaparak ve Harun'un öğütlerini dinlemeyerek bu buzağıya tapmaya başladılar. Hz. Mûsâ, Tûr dağından geldiğinde bu durumu görüp kızarak Sâmirî'ye lanet etti. Bu heykeli yakarak denize attı. Bu olayın ardından kavmi yaptıklarına çok pişman olarak tövbe ve istiğfar etti. Ardından Hz. Mûsâ Tevrat'ı göz önüne koydu. Böylece İsrailoğulları, onun getirdiği hükümlerle amel etmeye başladı. Peygamberlik görevini yerine getiren Hz. Mûsâ 120 yaşında hayata veda etti.

Hz. Mûsâ'nın kıssaları ve mucizeleri edebiyatımızda sıklıkla ele alınmaktadır. Eserlere konu olan bu mucizeler şunlardır: Hz. Mûsâ, Mısır'a dönmek üzere ailesiyle beraber yola koyulur. "Tûr-ı Sina"ya yaklaşınca pek kuvvetli bir rüzgâra ve yağmura yakalanır. Yolunu kaybeder. Bir ateş yakmak istese de çakmağı bir türlü yanmaz. Bu esnada karşı tarafta bir ateş görür. Ateşin yanına doğru gittiğinde onun bir ağaç üzerinde olduğunu fark eder. Tam dönmeye niyetlendiği sırada ağacın "Ey Mûsâ! Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım!" dediğini işitir. Hz. Mûsâ hemen secde eder. Bu esnada ikinci bir ses daha duyar: "Ey Mûsâ, ben senin Rabbinim. Nalınlarını çıkar. Sen Tuva denilen kutsanmış vadidesin." Hz. Mûsâ: "Yarabbi! Bana Zat'ını göster sana bakayım" der. Allah da "Sen Beni göremezsın fakat dağa bak, eğer benim tecellime tahammül edip durursan beni görürsün." der. Allah dağa tecelli ettiğinde dağ paramparça olur. Hz. Mûsâ bayılıp yere yığılır. Bu olaydan sonra Hz. Mûsâ'ya "Kelimullah" yani "Allah ile konuşan" denilmektedir (Üzümcü, 2010, s.12).

Firavun, Hz. Mûsâ'yı bu özelliklerinden dolayı sihirbazlıkla suçladı. Çünkü o dönemde sihirbazlık ileri seviyedeydi. Firavun tüm sihirbazları huzuruna çağırdı. Sihirbazlar ellerinde tuttukları ipleri yere fırlattılar ve yerdeki ipler yılanla dönüştü. Yılan olan ipler bir anda hareket etmeye başladı. Ardından Mûsâ peygamber de

elindeki asasıyı yere fırlattı. Asa bir ejderhaya dönüşüp yerdeki tüm yılanları yuttu. Bunun üzerine Mûsâ Peygambere sihirbazlar iman ettiler.

Mûsâ peygamberin bir diğer mucizesi de elini koynuna sokup çıkardığında elinin bembeyaz bir nur olması idi. Buna “Beyaz el” anlamındaki “Yed-i Beyza” denilmektedir. Ayrıca kurbağa yağdırmak, suları kan şeklinde akıtmak, insanların vücudunda yara ve ur çıkarmak, büyük sinek ve çekirgeler sürüsü ortaya çıkarmak, öküz vebası, gibi mucizelere sahiptir. Kur’ân’ı Kerim’de Hz. Mûsâ’ya ve İsrailoğulları tarafından gördüğü zulümlere çokça rastlanmaktadır (Pala, 2001, s.348).

Fuzûlî’nin Dîvânı’nda da Hz. Mûsâ’ya ve mucizelerine gönderme yapılan beyitlerden birkaçı incelenecek olursa: ⁷

Sensen kılan mezâhir-i ummîd u bîm edub

Mûsânı ilm genci asâsını ejdehâ (G.2/3)

Şair bu beyitte, Hz. Mûsâ’nın ilim hazinesi olmasına ve asasını ejderhaya dönüştürmesine telmih yapmaktadır. Bilindiği üzere Mûsâ Peygamber hem ilim yönünden zenginliği hem de ejderhaya dönüşen asası ile şiirlerde ismi sıklıkla zikredilen bir peygamberdir.

Kemend-i çîn-i zülfün vehmi getmez zâr gönlümden

Mana ol rişteyi ejder kılan bilmen ne efsundur (G.75/6)

Fuzûlî bu beyitte “ejder” kelimesi ile Hz. Mûsâ’nın asasının ejderhaya dönüşmesi mucizesine işaret etmektedir. Şair burada sevgilinin zülfünden korktuğundan bahsetmektedir. Klasik Türk şiirine bakıldığında, zülf kesreti ifade etmektedir. Zülfe tutunan aşık Allah yolundan uzaklaşmıştır. Bu da şairi korkutmaktadır. Bu sebeple sevgilinin zülfünün de sihirbazların yere attığı ipler misali yılanı dönüştüğünü düşünerek o yılanın kendisini zehirleyip öldüreceğinden korkmaktadır. Buna binaen Hak’tan uzaklaşarak dünya hayatının zehriyle zehirleneceğinden endişe duymaktadır.

⁷ bknz.: (K.1-36), (K.17/5), (K.37/11), (G.258/2).

Eki gözden revân etmiş sirişküm kâmetün şevkı

‘Asâ-yı mu’cizi gör kim eki bölmiş bu deryâyı (G.255/2)

Şair bu beyitte, Mûsâ peygamberin asasını denize vurarak denizi ortadan ikiye ayırması mucizesine telmihte bulunmaktadır. Sevgiliye seslenen şair, onun aşkından dolayı gözyaşlarının iki pınar misali aktığını ifade etmektedir. Bu şekilde Hz. Mûsâ’nın bu mucizesini anımsatmış olmaktadır.

3.1.1.8. Hz. Dâvud

İsrailoğullarının peygamberlerinden olan Hz. Dâvud, Hz. Süleyman’ın babasıdır. Hem peygamber hem sultandır. Kendisine Zebur indirilmiştir. Edebiyatımızda gücün ve iktidarın sembolü haline gelmiştir. Ayrıca güzel ve gür sesi ile de anılmaktadır. Hem peygamber hem hükümdar olmasına karşın, demiri eliyle tıpkı bir mumu eritir gibi eriterek şekillendirir; o demirlerden zırh yaparak geçimini bu zırhlardan kazandıklarıyla sürdürürdü. (Yüksel, 2010, s.14).

Hz. Dâvud klasik Türk edebiyatında genellikle sesinin güzelliği hasebiyle telmihe konu olmaktadır. Fuzûlî Dîvânı’nda da buna rastlanmaktadır. İşte o beyit şu şekildedir:

Mu’cizi bir gülşen-i pâkîzedür kim istese

Andelîb ol gülşene Dâvâd-ı hoş-elhân olur (K.7/23)

Şair; “Onun mucizesi tertemiz bir gül bahçesidir, istese bülbül o bahçeye güzel sesli Hz. Dâvud olur” diyerek, Dâvud peygamberin güzel ve gür sesine telmihte bulunmaktadır.

3.1.1.9. Hz. Süleymân

Hz. Süleymân, Dâvud peygamberin oğludur. Henüz on iki yaşındayken babasının yerine tahta geçmiştir. O da babası gibi hem hükümdar hem peygamberdir. Geçimini devlet hazinesinden değil de örmüş olduğu zembillerden kazandığı anlatılmaktadır. Babasının vefatının ardından onun vasiyetiyle Kudüs'te yapımı yarım kalan “Mescid-i Aksa”yı tekrar inşa etmeye başlar. Yedi senede tamamlanan bu inşaatın yapımı sırasında cinleri çalıştırdığı rivayet edilir. Kendisi kontrol etmediğinde cinler işten kaydardığından dolayı onların başında beklediği anlatılır. Hatta cin taifesine, uzun süre bastonuna dayalı bir şekilde hükmettiği söylenir. Bir gün dayandığı bastonunun içerisine bir ağaç kurdu girerek bastonu kemirmeye başlar. Tam inşaat sonlandığında baston kırılıp ve Hz. Süleymân yere düşer. Aslında Hz. Süleymân'ın çok daha öncesinden vefat ettiği işte o zaman anlaşılır. Kendisi Allah tarafından birçok mucizeye nail olmuştur. Hayvanlarla konuşur, onların dilinden anlarmış. Rüzgâra ve cinlere hükmetme gücüne sahiptir. Üzerinde “İsm-i A'zâm” yazılı mühürlü bir yüzüğü vardır. Tüm vahşi hayvanların ve kuşların bu yüzük vesilesiyle Hz. Süleymân'a boyun eğdiği söylenmektedir (Üzümcü, 2014, s.14).

Süleymân Peygamber klasik Türk edebiyatında saltanatı ve mülkü ile birçok esere konu olmaktadır.

“Hükümdarlığının dördüncü yılında, Dâvud peygamber tarafından inşası başlatılan Beytül-Makdis'in yarım kalan inşaatını yeniden başlatmış ve yedi sene içinde inşaatı bitirmiştir. Süleymân peygamber, Beytül-Makdis'i yapıp bitirdiği zaman Allah'tan, Allah'ın hükmüne uygun hüküm, kendisinden sonra hiç kimseye nasip olmayacak mülk ve saltanat, mescidine ibadet niyetiyle gelecek herkesin, doğduğu gündeki gibi günahlarından arınmasını dilemiş ve dilekleri kabul edilmiştir.” (Taşdelen, 2008, s.110).

Hz. Süleymân'ın yüzüğü de oldukça önemlidir. Taşı, “Kibrit-i ahmer”den yapılan sütünde ism-i azâmın yazılı olduğu yüzüğü yani mührüyle perilere, insanlara, cinlere, kuşlara, rüzgâra, bütün vahşi hayvanlara ve develere söz geçirmektedir. Tüm dilleri bilir, hayvanlarla, kuşlarla konuşup anlaşır. Rüzgâra, cinlere ve hayvanlara hükmetmesi onun en önemli mucizelerindendir. Hz. Süleymân'ın yüzüğü mührüdür. “*Mühür kimdeyse, Süleymân odur*” sözü bu mührün ne kadar önem taşıdığını anlatmaya kâfidir.

Süleymân peygambere telmihen yapılan göndermeler klasik Türk edebiyatında birçok eserde görülmektedir. Özellikle karınca, yüzük, veziri Asaf, kuşu Hüdüh ve Belkıs ile adı çokça geçmektedir. Fuzûlî de Dîvânı'nda Hz. Süleymân'a gönderme yapan şairlerden biridir. Bu beyitlerden birkaçı şu şekildedir: ⁸

Dehânun dûrci kim kaydın çekerler hûr-peykerler

Perîler tâ'atıyçün hâtem-i hükm-i Süleymândur (G.102/4)

Şair bu beytinde Hz. Süleymân'ın hâkimiyet mührüne telmihte bulunmaktadır. Sevgilinin ağzı da mühüredir. Nasıl ki, Hz. Süleymân mührüyle kâinata hükmediyorsa, sevgilinin ağzı yani mührü de huri yüzlü güzellerin ona itaat etmesini sağlamaktadır. Yârin ağzı da tıpkı Hz. Süleymân'ın mührü gibi kudretlidir. O ağızdan çıkacak her bir söz, mühür misali hakimiyet kurmaya yetecektir.

Teşne-yi câm-ı visâlün âb-ı hayvân istemez

Mâyil-i mûr-ı hatun milk-i Süleymân istemez (G.115/1)

Şair bu dizelerde, Allah'a olan büyük aşkıdan bahsetmektedir. Bunu yaparken de Hz. Süleymân'ın mülküne ve Hızır (a.s)'ın "Âb-ı hayât"ı arama hadisesine gönderme yapmaktadır. Allah aşkını isteyen kişinin; bunların hiçbirini istemediğini onun tek isteğinin ilahi aşka kavuşmak olduğundan söz etmektedir.

Süleymân mesnedinden dîv-i güm-reh rağbetin kesdün

Denizde hâtem-i hükm-i Süleymândan haber verdün (G.157/5)

⁸ bkz.: (K.2/11), (K.4/15), (K.7/13), (K.8/43), (K.10/6), (K.12/4), (K.17/5), (K.19/20), (K.19/23), (K.24/18), (K.25/28), (K.38/11), (K.41/19), (G.115/1).

Şair bu beyitte Hz. Süleymân'ın yüzüğüne telmihte bulunmaktadır. Hz. Süleymân'ın yüzüğü mührüdür buna Mühr-i Süleymân denilmektedir. O bu mühür ile hüküm sürer. Mühür kimdeyse Süleymân odur.

İfrit, Süleymân Peygamber'in yüzüğünü çalarak bir süre onun yerine geçer. Bu sebeple çevresindekilere kendini ifade edemeyen Hz. Süleymân da darılıp inzivaya çekilir. Ancak devlet erkânı zamanla bir şeylerin yolunda gitmediğinin farkına varır. Foyasının ortaya çıkacağını anlayan ifrit, uçarak oradan uzaklaşır ve uçarken de yüzüğü denize atar. Allah'ın dilemesiyle yüzüğü bir balık yutar ve bu balık da Hz. Süleymân'a nasip olur. Böylelikle yüzük yeniden sahibine ulaşmış olur. Denizden kayıp yüzükle ilgili haber gelince devin de hükümrânlığı son bulmuş olur (Açar, 2021, s.125).

Dil ki bir dil-bere ser-menzil idi âhum ile

Yele verdüm adını taht-ı Süleymân etdüm (G.180/2)

Şairin bu beytinde de yine Hz. Süleymân'a telmih bulunmaktadır. Sanatçı burada gönlünü bir güzelin oturduğu, saltanat kurduğu bir tahta benzetmektedir. Âşık sevgilinin oturduğu bu gönül tahtının adını Süleymân tahtı koyduğunu söylemektedir. Hz. Süleymân'ın tahtı misali gönlünü rüzgâra verir ve uçurup gider. Şair bu benzetme ile Süleymân Peygamber'in rüzgârla bir yerden bir yere uçup gidebilen tahtına gönderme yapmaktadır.

Mûr-ı muhakkarem ki serâsîme çoh gezüp

Nâ-gâh bârgâh-ı Süleymâne yetmişem (G.190/4)

Fuzûlî bu beyitte, Hz. Süleymân'ın karınca ve diğer hayvanlarla konuşup anlaşmasına, onlara hükmetmesine telmihte bulunmaktadır. Şair burada, hakir bir karıncanın sersem bir şekilde gezinirken bir anda kendisini Hz. Süleymân'ın huzurunda bulmasından bahsetmektedir. Karınca da bu duruma şaşırmıştır. Zira o

küçücük bir karıncadır ve bütün âleme hükmeden bir peygamberin huzurunda olması karınca için çok büyük önem arz etmektedir.

3.1.1.10. Hz. İlyâs

Hız. İlyâs, İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamberdir. Hız. İlyâs'ın kavmi, “*Bai*” isminde bir puta tapan kavimdir. Peygamber onları Allah'a inanmaya davet ettiyse de onlar yüz çevirdiler. Bunun üzerine Allah onların üzerinden tüm bereketi kaldırdı. Yağmurlar kesildi, açlıktan leş yemeye başladılar. Nihayet Hız. İlyâs'a ulaştılar ve onun sözüne uydular. Ancak sonunda yine yoldan çıkarak azdılar. Bunun üzerine İlyâs Peygamber o yurdu terk etti ve Elyasa onun yerine geçti. Hız. İlyâs, Harun peygamberin torunudur. “*Tevrat*” ile amel ederdi. Kur'an-ı Kerim'de üç yerde ismi geçmektedir. Hız. İlyâs bir dönem çok sıkıntı çekti. Mağaralara kapanıp ömür sürdü. Allah ona bir şehre gidip orada gördüğü şey ne olursa olsun hiç korkmadan ona binmesini emretti. Hız. İlyâs orada ateşten gördü ve bu ata binerek gözlerden kayboldu. Allah onu M.Ö. 880 yılında bu şekilde göğe çekti. Bu konuda, her yıl Hız. Hızır ile buluşarak hacca gittiklerine dair rivayetler mevcuttur. Hız. İlyâs'ın karada, Hız. Hızır'ın ise denizde sıkıntıya düşen canlılara yardım ettiği söylenmektedir. Bu iki zâtın kıyamete dek yaşayacağına inanılmaktadır. Bugün Hız. Hızır ile Hız. İlyâs'ın buluştukları güne Hızır- İlyâs'tan bozma olarak “*Hıdırellez*” denilmektedir (Pala,2002, s.244).

Klasik Türk edebiyatına bakıldığında Hız. İlyâs birçok yerde anılmaktadır. Fuzûlî Dîvânı'nda ise şu beyitte ismi geçmektedir:

Âb-ı deryâ üzre geh İlyâs-veş seyrân eder

Gâh eyler mesken İbrâhîm tek âzer sabâ (K.5/13)

Fuzûlî burada, Hız. İlyâs ve Hız. İbrahim'in ismini telmih yoluyla zikretmektedir. Burada bahsi geçen bu peygamberler; inançları uğruna gösterdikleri

kararlılık ve müthiş teslimiyetleri ile bu beyte konu olmaktadır. Onların tek bir gayesi vardır. Bu uğurda müthiş bir çaba göstererek hiçbir zaman inandıkları yoldan geri dönmemişlerdir.

3.1.1.11. Hz. Zekeriyyâ

İsrailoğulları peygamberlerinden olan Hz. Zekeriyyâ, Süleymân peygamberin neslindendir. Beyt-i Mukaddes'te Tevrat'ı yazan ve kurban kesen odur. Hz. Meryem'in dayısıdır. Hz. Meryem onun himayesinde büyümüştür. Oğlu Yahyâ doğduğunda çok ihtiyardır. Şehit edilişi hakkında iki rivâyet vardır. Birincisi, Yahûdilerin Hz. İsa'nın babasız doğması üzerine onunla Hz. Meryem hakkında çıkardıkları dedikodudur. İkincisi ise Yahyâ'nın öldürülme fermanı çıkınca ona yardım etmesidir. Söylenenlere göre Hz. Zekeriyyâ düşmanlarından kaçıp Beyt-i Mukaddes'te bir kavak ağacının içine gizlenmiştir. Fakat dışarda kalan eteğini gören şeytan bunu Yahûdilere gösterince onlar da kavak ağacıyla birlikte onu testereyle kesmişlerdir. Bu sırada Hz. Zekeriyyâ altmış beş yaşındadır. Kır'an-ı Kerim'de onun adı geçen birçok âyet bulunmaktadır (Pala, 2002, s.503).

Zekeriyyâ peygamberin, Fuzûlî Dîvânı'nda isminin anıldığı bazı beyitler şunlardır: ⁹

Harîf-i erre-yi gam sanma her kuru ağacı

Ki yazılır Zekeriyyâ adına ol mensûr (K.2/3)

Fuzûlî bu beyitte, Hz. Zekeriyyâ'ya telmihte bulunmaktadır. Burada Hz. Zekeriyyâ'nın gizlendiği bir ağacın içinde testere ile şehit edilmesi olayına gönderme yapılmaktadır. Hz. Zekeriyyâ düşmanlarından kaçarken bir ağacın içine gizlenir fakat eteği dışarda kalınca gizlendiği yer belli olur. Böylelikle yakalanır ve şehit edilir.

⁹ bkz.: (K.2/3), (K.22/6).

3.1.1.12. Hz. İsa

Hz. İsa, İsrailoğullarının son peygamberi olarak kabul edilmektedir. Adına İncil indirilmiştir. Hz. Meryem'den mucizevî bir şekilde babasız olarak doğan İsa Peygamber'in babası olmadan dünyaya gelmesi hadisesi, Kur'an'da, Meryem suresinde tüm ayrıntılarıyla aktarılmaktadır. Hz. İsa, Cebrâil Aleyhisselam'ın Hz. Meryem'e üflediği bir ruhtur. Bundan dolayı İsa Peygamber; dokunduğunu canlandırma, ölüleri diriltme özelliklerine sahiptir. Onun saymakla bitmeyen mucizeleri şunlardır: Henüz bebekken konuşmaya başlar, körlerin gözünü açar, çamurdan kuşlar yapar ve bu kuşlara can verip uçurur. Su üstünde yürür. Otuz yaşında peygamber olmuştur. Üç yıl boyunca halkı Hak dinine davet etmiştir ama yalnızca on iki kişi kendisine iman etmiştir. Bunlar, İsa'nın on iki havarisidir. Havarilerden biri Yahudilere muhbirlik yaparak Hz. İsa'yı öldürmek istediklerinde onlara yardım etmiştir. İsa Peygamber bir eve gizlenmiştir. Onu bulup bir tepeye çıkararak çarmıha germek istediklerinde İsrailoğullarının gözüne onu şikâyet eden kişi Hz. İsa suretinde görünmüştür ve çarmıha onu gererek öldürmüşlerdir. Bu olayın ardından Hz. İsa melekler tarafından dördüncü kat göğe çekilmiştir ve kıyamete kadar orada yaşayacağına inanılmaktadır. İslâm inancına göre Hz. İsa, ahir zamanda Şam'a inecek ve halkı Müslümanlığa davet edecektir. Bu olay kıyametin büyük alâmetleri arasında sayılmaktadır. Hz. İsa, yeryüzüne tekrar indiğinde Kudüs'te Deccal'ı öldürecek ve Tûr dağına çıkacaktır. Bu sırada Ye'cüc ve Me'cüc dünyada bozgunculuk yapacaktır. Bu olaylardan sonra İsa Peygamber Tûr-ı Sîna'dan inecek ve insanları adil bir şekilde yönetecektir. Putları kırıp Mehdi ile buluşacaktır. Hz. İsa'nın doğum günü miladî takvimin başlangıcı sayılmaktadır. (Üzümcü, 2010, s.8).

Bir rivayete göre, Hz. İsa'nın üzerinde dünya nimeti olarak bir tas, bir hırka, bir tarak ve bir de iğne bulunurdu. Bir adamın suyu eliyle içtiğini, başka bir adamında sakalını parmaklarıyla taradığını görünce tasını ve tarağını onlara bırakmıştı. Göğe çekildiğinde üstünde dünyaya ait olarak sadece bu iğne bulunmuş ve bundan dolayı sorguya çekilmişti. Bu yüzden dördüncü kattan yukarı çıkamamıştı. Hz. İsa'nın lakabı "Mesih"tir ve ona "*Rûhu 'l- Kudüs*" de denilmektedir. Klasik Türk edebiyatında hayat verme özelliğine paralel olarak "dem" ve "nefes" kavramlarıyla birlikte anılmaktadır. Sevgilinin dudağı da aşığa can bahşettiği için Hz. İsa ile ilişkilendirilmektedir (Üzümcü, 2010, s.10).

Diğer birçok peygamber gibi Hz. İsa da klasik Türk edebiyatında en çok adı geçen zâtlardan biridir. Eserlerde birçok yönü ile ele alınmaktadır. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekliğinde gerçekleşen olağanüstü hadiseler, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması yani mesh etmesi, nefesi ile körlerin gözünü açıp hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendisi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi vb. birçok yönden klasik Türk şiirinde çeşitli hayal ve sembollere konu olmaktadır. Sevgilinin dudağı can bağışlama yönünden Hz. İsa'yı andırmaktadır. Şairin, sevgiliden gelen sabâ yelini bile diriltici özellikleri sebebiyle Hz. İsa'ya benzettiği görülmektedir. Hz. İsa'nın yattığı ve içinde konuştuğu beşik, hâlen Kudüs'te bulunmaktadır (Pala, 2002, 248,249).

Fuzûlî Türkçe Dîvânı'ndaki bazı beyitlerde Hz. İsa'nın göğe yükselişinden, ölüyü diriltmesinden ve Allah'a olan imanından söz etmektedir. Bu beyitlerden bazıları incelenecek olursa: ¹⁰

Âşık şevkunla cân vermek iğen müşkil degül

Çün Mesîh-i vaktan cân vermek âsândur sana (G.8/4)

Şair bu beyitte Hz. İsa'nın ölümlere can bahşetmesi mucizesine telmih yapmaktadır. Sevgiliyi vaktin İsa'sı olarak görmektedir. Sevgiliye, âşığa can vermek sana kolaydır, diye seslenmektedir.

“Aşkla içi yanan âşık, sana canını kolayca verir. Mademki sen vaktin İsa'sısın ve İsa'nın mucizesi de ölüyü diriltmektir, âşık sana kolayca can verir. Burada sihr-i helâl var ve beyitten şu iki anlam çıkar: Birincisi, âşık için senin yolunda can vermek zor değil şeklinde; İkincisi ise, senin için âşığa (şevkin vasıtasıyla) can vermek (hayat bağışlamak) zor değil şeklindedir. Tasavvufta var olan tek, Vacibü'l-vücuttur. İsa ise onun bir mazharıdır. Allah'ın ihya sıfatına mazhar olmaktadır. Bu melek sima da Allah'ın güzelliğinin bir mazharıdır. Bu güzel, İsa gibi âşığa tekrar kolayca can verir, onu diriltir. Bu suretle âşık bekabillaha erişir.” (Tarlın, 2017, s.40).

¹⁰ bkz.: (K.1/74), (K.9/10), (K.12/1), (K.13/16), (K.14.6/4), (K.15/5), (K.19/5), (K.19/6), (K.19/7), (K.19/9), (K.21/3), (K.23/10), (K.25/33), (G.20/5), (G.109/6), (G.152/3), (G.156/4), (G.158/2), (G.173/7), (G.215/5), (G.218/3), (G.227/3), (G.252/4), (G.255/1), (G.258/3), (G.264/6), (G.269/3), (G.280/2), (G.288/2)

N'ola ger emvâta ihyâ verse subhun demleri

Zıkr-i la'lündür kim eyler dem-be-dem tekrâr subh (G.55/3)

Bilindiği gibi Hz. Îsâ'nın en önemli mucizelerinden biri de nefesiyle ölümlere can vermektir. Fuzûlî de burada bu bahse telmihte bulunmaktadır. Nasıl ki Hz. Îsâ ölümleri dirilttiyse sevgilinin dudakları da âşıkları diriltecektir. Her daim sevgilinin dudağına kavuşma arzusuyla yanıp tutuşan âşıklar, vuslata erdiklerinde; tıpkı Hz. Îsâ'nın nefesi ile can bulan ölümler gibi onlar da canlanıp hayat bulacaklardır.

Cân bağışlardı lebün izhâr-ı güftâr eyleyüp

Urmadın 'Îsâ lebi cân-bahşlıktan dem henûz (G.109/2)

Fuzûlî bu beyitte; Hz. Îsâ'nın ölümleri diriltmesi, onlara can bağışlaması mucizesine telmihte bulunmaktadır. Şair sevgiliyi Îsâ peygamberden bile üstün tutmaktadır. Henüz Hz. Îsâ'nın can bağışlama özelliği söz konusu dahi değilken sevgilinin dudağından çıkan sözlerin aşığa can verdiğini ifade etmektedir.

Meğer terkîb-i 'Îsâ gerd-i hâk-i dergehündendür

Ki durmuş hâkdan kadr ile 'azm-i âsmân etmiş (G.129/5)

Beyitte Hz. Îsâ'nın göğe yükselişi hadisesine telmih yapılmaktadır. Şair sevgiliye; Îsâ peygamberin toprağı, senin toprağının tozundandır diye söylemektedir. Hz. Îsâ'nın topraktan kalkarak gökyüzüne yükselişini, ortaya attığı bu düşünceye bağlamaktadır.

Barça âfâk ehliden çekmiş ta'alluk dâmenin

Tâ Fuzûlî hasteye vashun temennâdur senün (G.152/7)

Burada Fuzûlî kendisinden bahsetmekte ve kendisini hasta olarak görmektedir. Sevgiliye kavuşmayı arzuladığı o günden beri dünyadaki her şeyden elini eteğini çektiğini söylemektedir. İnsanlardan ve eşyalardan elini eteğini çeken şair; bu yönüyle Hz. Îsâ'nın göğe yükselirken, üzerinde dünya nimeti olarak sadece iğne bulundurduğuna gönderme yapmaktadır. Zira, Îsâ peygamber de göğe yükselirken dünyaya dair şeylerden elini eteğini çekmiştir.

3.1.1.13. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed (s.a.v.), miladi 571'de, on ikinci Rebi'ul-evvel gecesinde doğmuştur. Dünyaya geldiğinde birtakım olağanüstü durumlar yaşanmıştır. Annesinden sünneli ve göbeği kesilmiş bir şekilde doğmuştur. Bununla beraber, o doğduğu gece, İran hükümdarının sarayında bulunan on dört sütun yıkılmış, mecûsîlerin İran'da bin yıldır yanmakta olan Ateşgedeleri sönüp, Sâve gölü yere batmış ve Kâbe'de bulunan putların hepsi devrilmiştir (Yüksel, 2010, s.32).

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in babası Abdullah, annesi ise Amine'dir. Babası O doğmadan önce ölmüş ve annesi onu yalnız bir şekilde dünyaya getirmiştir. Muhammed adını ona dedesi Abdulmuttalib koymuştur. Hz. Muhammed, henüz altı yaşındayken annesi de vefat etmiştir. Annesini de kaybeden Muhammed önce dedesi Abdulmuttalib ile yaşamış ardından onun da ölümüyle amcası Ebu Talib'in himayesine girmiştir. Amcasıyla yaşarken ticaret ile uğraşmaya başlamış ve bu esnada Hz. Hatice ile tanışıp dünya evine girmiştir. Hz. Muhammed'e peygamberliği kırk yaşında iken Cebrâil (a.s) vasıtasıyla müjdelenmiştir. Yirmi üç yıl süren peygamberlik hayatının on yılı Medine'de, on üç yılı ise Mekke'de geçmiştir. O kırk yaşındayken "Hıra Dağı"na inzivaya çekildiği esnada birtakım sesler işitmeye başlamıştır. Bu durum bir müddet sürdükten sonra kendisine yine aynı mağarada Cebrâil (a.s.) tarafından ilk vahiy getirilir. Bu ilk vahiyden sonra bir süre başka vahiy gelmez. Ardından tekrar Cebrail (a.s.) vasıtasıyla sürekli kendisine vahiyler gelmeye başlar. O, insanlara Hak dini olan İslam'ı yaymakla görevlendirilir. Karşılaştığı tüm güçlülere rağmen inanmış olduğu bu yoldan asla şaşmaz ve görevini sürdürmeye devam eder (Yüksel, 2010, s.33 a).

Hz. Peygamber, yaşamı boyunca asla yalan kelâm etmemiş ve verdiği sözlerden hiçbir zaman dönmemiştir. Bundan dolayı ona "Emîn" adı verilmiştir. Hz.

Peygamber daha pek çok farklı isimle anılmış ve verilen bu isimlerle eserlerde sıklıkla yer almıştır. Klasik Türk edebiyatı sanatçıları, Hz. Muhammed'in doğumundan ve dünyaya gelişi sırasında ortaya çıkan mucizelerden bahsetmek amacıyla mevlîdler, onu övmek için naatlar kaleme almışlardır. Klasik Türk edebiyatında peygamberimiz için kullanılan diğer isimler şunlardır: Rasulullah, Mustafa, Ahmed, Ahmed-i Muhtar, Fahrü'l-Kiram, İmmü'l- Enbiyâ, Bahr-i Kerem ve Fahr-i Âlem'dir. Bu isimlerden Mustafa arınmış temizlenmiş; Ahmed ise çok övülmüş, çok sevilmiş anlamındadır (Yüksel, 2010, s.33 b).

Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı incelediğinde Hz. Muhammed'e birçok yönden gönderme yapıldığı görülmektedir. Şair eserinde; Hz. Peygamber'in doğumuna, erken yaşta yetim kalmasına, kendisine vahiy inmesine, Miraç hadisesine, mucizelerine vb. özelliklerine telmihen yer vererek anlatımını güçlendirmektedir. Bu beyitlerden bazılarına yer verilecek olursa: ¹¹

Ne şek ki ahdı berârîde barmağından su

Bu şerhadur mutazammın hutût-ı mevc-i buhûr (K.2/16)

Sanatçı burada Hz. Muhammed'in parmaklarından su çıkarması mucizesine yer vererek ona övgüler yağdırmaktadır. Ayrıca hüsnü ta'lil yoluyla denizde oluşan dalgaları ve bu dalgaların oluşturduğu çizgileri Hz. Peygamber'in mucizesi sırasında parmağından akan suyun bir parçası olarak tahayyül etmektedir.

Sensen ol bahr-i kerâmet kim şeb-i mi'râcda

Şebnem-i feyzûn yetürmüş sâbit ü seyyâre su (K.3/27)

Burada Fuzûlî Hz. Muhammed'e övgüde bulunarak telmih yapmaktadır. O'nun miraçta yıldızları ve gezegenleri rahmetiyle süslediğini vurgulamaktadır. Böylesine yüce bir peygamber elbette ki sonsuz rahmetini, yıldızlardan, gezegenlerden

¹¹ bkz.: (K.2/10), (K.2/18), (K.2/33), (K.3/16), (K.4/14), (K.4/15), (K.4/22), (K.5/15), (K.6/22), (K.6/32), (K.6/33), (K.8/10), (K.8/11), (K.10/6), (K.17/16), (K.24/20), (K.26/10), (K.27/27), (K.28/19), (K.35/17), (K.37/18), (K.42/13), (G.2/4), (G.3/3), (G.6/6), (G.43/4), (G.47/3), (G.112/2), (G.238/2), (G.252/1), (G.252/3), (G.252/7), (G.256/5).

dahi esirgememiştir. O rahmeti ve tüm yaratılmışlara olan sonsuz sevgisi ile tüm kâinatı kuşatmaktadır.

Şebnem-i gülzâr-ı ruhsâr-ı Resûlu'llâhdur

Neşr-i 'itr ile kılur her dem anı iş'âr gül (K.8/11)

Hiz. Muhammed'in güzel kokuyu ne kadar çok sevdiği âşikardır. O'nun terinin daima mis gibi koktuğu ve gülün kokusunu Hiz. Muhammed'in terinden aldığı şeklinde şairane görüş vardır. Bu düşünce artık herkesçe kabul gören bir görüş haline gelmiştir. Kendisine sonsuz bir sevgiyle bağlanan Müslümanlar, onun yaratılmış tüm insanların en kıymetlisi ve hem ahlaken hem de görünüş itibarıyla en güzeli olduğunu vurgulamaktadır. Beyitte Hiz.Peygamber'in güzel yüzü, güller açılmış bir bahçeye; teri ise o bahçede bulunan çiğdeme benzetilerek, güldeki o mis kokunun bu terden alındığı ifade edilmektedir. Şaire göre gülün "*neşr-i 'itr*"i yani güzel koku neşretme hâli sürekli olarak bu hakikati hatırlatmaktadır (Şentürk, 1999, s.304).

Oldı bâzâr-ı cihân revnâkı bir dürr-i yetim

Ki degul iki cihân hâsılı ol dürre bahâ (G.5/3)

Bu beyte bakıldığında, Hiz. Peygamber'in küçük yaşta yetim kalmasına işaret edildiği görülmektedir. Burada cihan bir pazara benzetilir ve bu pazara çok kıymetli bir inci gelir. O incinin parlaklığı bilhassa yaydığı aydınlık, cihan pazarındaki alışverişin hararetlenmesine sebep olur. Bu beyitte yetim ve revnak ikişer mana ile karşımıza çıkar: Yetimin ilk manası tek inci, ikinci manası Hazret-i Peygamber'in küçük yaşta yetim kalışıdır. Revnakın ilk manası inci parlaklığı, ikinci manası ise pazarın revacıdır. İki cihanın mahsulü ifadesinden de şu manayı çıkarabiliriz. İnci sadeften meydana gelir, Sade'ın altı da üstü de dardır, inci ise bunların içindedir. Yani iki cihanın mahsulüdür. İki cihandan kasıt dünya ve ahiret hayatıdır (Tarlan, 2017, s.30). Bir sedef içinde tek başına gelişen inciye "Dürr-i yetim" denir ve bu inci benzerlerine nazaran çok daha değerlidir. Bilindiği üzere, Hiz. Peygamber öksüz ve yetim olarak büyümüş ve onu dedesi Abdül'-Muttalib yetiştirmiştir. Bu sebeple Dürr-i yetim olarak anılmaktadır.

Müntehâ şer'üne edyân-ı tamamî-yi rüsûl

Bahrâsân sâ'ir-i erbâb-ı risâlet emvâc (G.47/2)

Şair burada Hz. Muhammed'in son peygamber oluşuna ve son din olan İslamiyet'i getirmesine telmih yapmıştır. Diğer peygamberlerin getirdiği dinlerin tamamı da sonunda Hz. Muhammed'in dinine itaat eder. Burada Fuzûlî Hz. Peygamber'i deniz, diğer peygamberleri ise bu denizin dalgası olarak ifade eder.

Mihrâbda şekl-i ham-ı ebrû-yı latîfun

Vâcib bu cihetden kamuya secde-yi mihrâb (G.25/2)

Beytin geneline bakıldığında Fuzûlî'nin, Hz. Muhammed'in Miraç hadisesine telmihte bulunduğu görülmektedir. Bilindiği üzere;

“Namazda kibleye karşı durup namaz kılmak farzdır, vacib değil. Mihrapta sevgilinin kaşının şekli vardır diye ona karşı secde vaciptir demek elbette küfürdür. Fuzûlî gibi bir din âlimi ve mütedeyyin insan elbette bunu söylemez. O halde başka bir maksadı olacaktır. Kaş, ebrû kavis şeklindedir. İki kaş 'kavseyn' olur. Bu iki kaş, aralarında hemen hiç fasıla bulunmayan kaştır. Miraçta Hazret-i Peygamber Allah'a o kadar yaklaşmıştır ki aralarında hiçbir fasıla kalmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu hadise 'fekâne kabe kavseyni ev edna'¹² âyeti ile beyan edilir.” (Tarlan, 2017, s.89).

Aks-i kaddünle gören dâ'ire-i âyîne-yi

Der meh-i bedrdür engüşt-i nübüvvetden şak (G.146/2)

Fuzûlî bu beyitte Hz. Muhammed'in dolunayı eli ile ikiye ayırmasına yani “şakku'l-kamer” mucizesine gönderme yapmaktadır. Sanatçı, aynaya baktığında sevgilinin boyunun yansımısını gören kişilerin bunun, Hz. Muhammed'in eli ile ikiye ayırdığı dolunay ile benzerlik gösterdiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in bu mucizesi, burada olduğu gibi birçok esere telmih yoluyla konu olmaktadır.

¹² Necm Sûresi (53) 9. Âyet: “Araları iki yay aralığı kadar veya daha da yakın oldu.”

Fuzûlî deme yetmek menzil-i maksûda müşkildür

Dutan dâmân-ı şer-i Ahmed-i Muhtâr yetmez mi (G.294/7)

Şair bu beyitte Hz. Muhammed'i "Ahmed-i Muhtâr" adıyla anarak O'na telmihte bulunmaktadır. Fuzûlî burada aslında istenilen menzile ulaşmanın zor olmadığını; bunun için Hz. Muhammed'in eteğini tutmanın, onun şariatının emirlerine uymanın yeterli olacağını savunmaktadır.

3.1.2. Peygamberliğine İnanılan Kişiler

Klasik Türk edebiyatı sanatçıları eserlerinde peygamberlere yer verirken, peygamberliğine inanılan bazı şahsiyetleri de zikretmeyi ihmal etmemişlerdir. Bu isimlere telmihte bulunan sanatçılardan biri de Fuzûlî'dir. Usta sanatçı Dîvânı'nda, peygamberliği muhtemel bazı isimlere ve onların önemli özelliklerine yer vererek beyitlerinin anlam dünyasını kuvvetlendirmektedir.

3.1.2.1. Hızır

Hızır (a.s), "âb-ı hayât"ı içen ve ölmezliğe ulaşan kişidir. Hızır (a.s)'ın peygamber mi velî mi olduğu konusunda çeşitli rivâyetler mevcuttur. Halk inanışında önemli bir yere sahiptir. Kur'an'ı Kerim'de Mûsâ Peygamber ile yaşadığı macera ile anılır. Onun, sıkıntıda olanların yardımına koşması inancı, bir hayli yaygın olup "Kul bunalmayınca Hızır yetişmez, Hızır gibi yetişmek" vb. kalıplaşmış ifadeler halen kullanılır. Hızır (a.s)'ın İlyâs Peygamber'e verilmiş bir lakap olduğu düşüncesi de hâkimdir. Kelime olarak "*yeşillik, yeşerme, tazelik*" gibi anlamlara gelen Hızır, ayak bastığı yerlerin yeşerdiği inancını ortaya çıkarmıştır. İskender, Hz. Nuh veya Hz. Mûsâ zamanlarında yaşadığı hususunda görüşler olsa da ölümsüzlüğe kavuşmasının İskender zamanında yaşandığı düşüncesi ağır basmaktadır. Nuh Peygamber'in onun ömrü için duâda bulunduğu söylenmektedir. Bir söylentiye göre, Hızır (a.s)'ın sağ elinin baş parmak kemiği yokmuş. Bundan dolayı musâfaha yapanlar, karşısındaki kişide bu kemiğin yerinde olup olmadığına bakarmış. Zira, Hızır (a.s) ile karşılaşırlarsa o eli bırakmayacak ve her istediklerini yaptırabileceklermiş (Pala, 2002, s.216 a).

Hızır (a.s), tüm bu özellikleri sebebiyle edebiyatta sık sık adından bahsettirmektedir. Bilhassa İskender, âb-ı hayât ve zulumât kavramlarının vazgeçilmez bir parçası halini almıştır. Sevgili birçok özelliği bakımından Hızır (a.s)’a benzetilmektedir (Pala, 2002, s.216 b).

Birçok klasik Türk edebiyatı eserinde olduğu gibi, Fuzûlî’nin Dîvânı’nda da Hızır (a.s)’a sıklıkla gönderme yapılmaktadır. Bu beyitler şunlardır: ¹³

Sebât-ı ‘adl için revnak bırahdun milk-i Bağdâda

Bekâ-yı genc için ey Hızır yapdun eski dîvârı (K.28/35)

Şair burada Hızır’ın, gencin bekası için eski duvarı yaptığını ve adalette sebat için Bağdat mülküne parlaklık, canlılık verdiğini söylemektedir. Buradaki “genc” ifadesi hem genç hem de hazine anlamında tevriyeli kullanılmaktadır.

Bu beyitte Hızır (a.s) ile Hz. Mûsâ’nın duvar onarma hadisesine telmih yapılmaktadır. Rivayete göre, Hızır (a.s) ile Mûsâ bir köyden geçerlerken bir köylüden yiyecek isterler fakat köylü onlara hayli kötü davranarak bu isteği reddeder. Hızır (a.s) tam köyden çıkacakken onların yıkılmakta olan duvarını onarmaya başlar. İşin iç yüzüne vakıf olamayan Mûsâ, hiddetle kendilerine bu kadar kötü davranan köylünün duvarını onarmaması gerektiğini savunur. Böylece Hızır (a.s) işin aslını anlatır. Yıkılmakta olan duvarın iyi huylu iki yetime ait olduğunu, bu duvarın altında da yine onlara ait bir hazine bulunduğunu söyler. Dolayısıyla duvar yıkılacak olursa hazine yağmalanacak ve yetimlerin hakkı yenecektir. Hızır (a.s) duvarı onarmadaki asıl maksadını bu şekilde aşikâr eder. Hızır (a.s)’ın duvarı onarması zâhirde köylüye iyilik gibi görülse de aslında bâtında onun bir diğer kötülüğünü engellemektedir. Buradaki “bekayı genc” tabiri tevriyeli kullanılmaktadır. Genç ile hem o genç çocuklara hem de duvarın altındaki hazineye gönderme yapılmaktadır (Açar, 2021, s.148,149).

¹³ bkz.: (K.17/27), (K.20/2), (K.23/10), (K.31/23), (K.33/49), (K.38/12), (K.41/13), (G.43/2), (G.152/3), (G.224/7), (G.281/5).

Her kimun 'âlemde mîkdârıncadur tab'ında meyl

Men leb-i cânânımı Hızır âb-ı hayvânın sever (G.74/2)

Klasik Türk edebiyatında sevgili sık sık Hızır (a.s) ile bağdaştırılmaktadır. Sevgilinin dudağı da âb-ı hayât olarak görülür. Hızır (a.s) için “âb-ı hayât” ne ifade ediyorsa, âşık için de sevgilinin dudağı o şekildedir. Beyitte göze çarpan bir başka husus ise, sevgiliye duyulan büyük arzudur. Aynı benzetmeler arzu duygusu üzerinden yapıldığında, sevgilinin dudağına kavuşma arzusunun derecesi daha aşikârdır. Âşıklar sevgiliye meyleder. Bu meyletme zamanla sevgiliye kavuşma arzusuna dönüşmektedir (Arı, 2018, s.76).

3.1.2.2. Lokmân

Lokmân halk inanışında farklı şekillerde ismi anılan tarihi bir şahsiyettir. Kur'an'ı Kerim'de 31. sûre olan Lokmân sûresi onun adınadır. Lokmân sûresi 12. âyette hakkında “*Andolsun, biz Lokmân'a şu hikmeti vermiştik: 'Allah'a şükret.' Kim şükrederse, ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse, bilsin ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye lâyıktır.*” (Altuntaş ve Şahin, 2011, s.454) buyrulmaktadır. Eski Araplar arasında da ünü yaygın olan Lokmân'ın tefsirlerde, bir peygamber olup olmadığı hakkında çeşitli rivayetler hakimdir fakat hâkim görüş onun "Salih bir kul" olduğu yönündedir. Rivayetlere göre o hikmet ve hekimliğin piri ve sembolü olarak tanınmaktadır. Kur'an'da oğluna öğütlemesi, onu tevhit ve ahiret konularında ikaz etmesi, ilahi emirlere aracı olması özellikleriyle adı geçmektedir (Pala, 2002, s.301).

Fuzûlî de bu eserinde Lokmân'a gönderme yapan bir şairdir. O beyitler şu şekildedir: ¹⁴

Her kim ihlâs ile hâk-i merkadinden zerreî

Alsa anunla tebâbet eylese Lokmân olur (K.7/24)

¹⁴ bkz: (K.25/11).

Beytin anlamı mealen “Her kim içtenlik ve samimiyetiyle mezarından toprak zerresini alıp onunla hekimlik etse Lokmân olur” şeklinde açıklanabilir. Burada şair şiirin muhatabını öyle över ki, onun mezarının toprağından alınan bir zerrenin bile kişiyi hekimlerin piri olan Lokmân’dan daha âlâ bir hekim etmeye yeteceğini söylemektedir. O böyle bir kudrete sahiptir. Yeter ki kişi Hak yolundan ayrılmasın. Samimi ve içten imanı ile ona cümle esrarın kilidi verilip her bilgidен nasiplenmesi sağlanacaktır. Şair bu beyitte bariz bir şekilde Lokmân’ın hekimliğine telmihte bulunmaktadır (Açar, 2021, s.160).

3.1.3. Sûre, Âyet ve Hadisler

Klasik Türk edebiyatı; şiirlerde başvurulmuş sûre, âyet ve hadisler bakımından da oldukça zengin bir edebiyattır. Eserlerde yer verilen âyet ve hadisler “iktibas” sanatını meydana getirir.

İktibas sanatının telmih ile ilişkisine değinilecek olursa; “*İktibasta âyet ve hadisin bizzat ibaresinden alıntı yapılır... Telmihte ise bunlara işaret edilir, ibareler söylenmez.*” (Yekta, 2000, s.282). İktibas; âyet ve hadise direkt yer vermedir, telmih ise çağrışımdır, sezdirmedir. “*Âyet ve hadisler ya telmihen veya mealen yahut da aynen alınır. Bu takdirde ise bazen âyet ve hadisin bir iki kelimesi bazan da tam bir mana ifade eden bir fıkrası alınır. Vezin zaruretiyle küçük değıştirmeler yapmak da caizdir.*” (Levend, 1984, s.7)

Üstad Fuzûlî, Türkçe Dîvân’ında Kur’ân’ı Kerim âyetlerine, sûrelerine ve hadislere gönderme yapmak suretiyle telmihlerde bulunmaktadır. O beyitlerden birkaçı şöyledir: ¹⁵

3.1.3.1. Sûre ve âyetler

Ey ki ehl-i aşka söylersen melâmet terkin et

Söyle kim mümkün midir tagyîr-i takdîr-i Hudâ (G. 1/5)

¹⁵ bkz.: (K.1/59), (G.2/2), (G.47/3), (G.114/4), (G.134/3).

Bu beyitte Kur'ân'ın; İsrâ sûresi (77), Ahzâb (38), Fâtır (43) ve Fetih (23) sûrelerinde geçen “Allah'ın takdîri değıştirilemez” (Altuntaş ve Şahin, 2011, s.569) meâlindeki âyetlerine gönderme yapılarak telmihte bulunmaktadır.

Dostum 'âlem senün'çün ger olur düşmen mana

Gam değül zîrâ yetersen dôt ancak sen mana (G.10/1)

Bu beyitte Kur'ân'ın 4. sûresi olan Nisâ Sûresi'ne gönderme yapılmaktadır. Nisâ sûresi 45. âyette şu şekilde geçen “(Size) dost olarak Allah yeter.” (2011, s. 95). meâlindeki âyete gönderme yapılarak beytin anlam dünyası zenginleştirilmektedir.

Nice takrîr edeyüm vasfını bir şâhun kim

Ana vassâf ola Yâsin ü mu'arrif Tâhâ (G.5/6)

Fuzûlî bu beyitte Hz. Muhammed'i överek ona gönderme yapmaktadır. Kur'ân'ı Kerim'de, Yâsin ve Tâhâ sûresinde O'nun vasıflarının anlatıldığını belirtmektedir.

Zihî cevâhir-i ihsân-ı 'âma ma'den-i hâs

Dur-i şefâ'at için bahr-i rahmete gavvâs (G.132/1)

Hz. Muhammed'e naat olarak yazılan bu beyitte şair; Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesinden bahsetmektedir. 21. sûre olan Enbiyâ sûresinin “Ey Muhammed! Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Altuntaş ve Şahin, 2011, s.362) mealindeki 107. âyetine gönderme yapılmaktadır.

3.1.3.2. Hadisler

Hak âferînişe sebeb etdi vücûdumı

Evcebe bi 'z-zuhûri zuhûre 'l-mükevvenât (G.37/5)

Fuzûlî bu beytin genelinde “Levlâke” hadis-i kutsisine işaret etmektedir. “Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk” hadis-i kutsisinden alınmış bir sözdür ve tamamında Allah, “*Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ya Muhammed) yeri göğü yaratmazdım*” buyurmaktadır. Genelde iktibas yoluyla “Levlâk” veya “Levlâke” şekillerinde kullanılmaktadır (Pala, 2002, s.299).

3.1.4. Esmâ-i Hüsnâ

Klasik Türk edebiyatı eserleri incelediğinde esmâ-i hüsnânın yani Allah’ın doksan dokuz isminin çokça zikredildiği görülmektedir. Bu isimlere ve/veya isimlerin anlamlarına başvurularak sözün tesiri arttırılmakta, beyitler mana yönünden zenginleştirilmektedir. Bu beyitlerden bazıları şu şekildedir:¹⁶

Muheyminâ Samedâ bende-yi siyeh-rûyam

Sahîfe-yi ‘amelum ma’siyet hatıyla kara (K.1/80)

Bu beyitte Fuzûlî, amel defterinin günahlarla dolup taşığını söylemekte ve bu durum karşısındaki üzüntüsünü dile getirmektedir. Allah’ın esmâ-i hüsnâsındaki *Müheymin*¹⁷ ismine tutunarak günahlarının bağışlanması için af dilemektedir.

Kadîr ü Muktedir ü Kâdir ü Mukaddir ü Hayy

‘Âlîm ü Âlim ü Allâm ü A’lem ü A’lâ (K.1/49)

¹⁶ bkz.: (K6/49), (K12/13), (K13/36), (K36/20), (G.1/1), (G.4/7), (G.155/2).

¹⁷ El- Müheymin: Yarattığı mahlukatının amellerini, rızıklarını, ecellerini bilip muhafaza eden.

Bu beyitte Allah'ın isimleri uyumlu şekilde bir araya getirilerek onun gücü, bilgisi, diri oluşu ve yüceliği anlatılmak istenmektedir. *Kadir, Muktedir, Kâdir*, kelimeleri *kudret* kökünden; *Alim, Âlim, Allâm, A'lem* kelimeleri *ilm* kökünden türetilmiş yani müştak kelimelerdir. Beyitte tüm bu isimler toplu halde görülmektedir. Kudret sahibi, her şeye gücü yeten, güçlü, takdir eden, diri, bilgisi öncesiz ve sonsuz olan bilgin, her şeyi en iyi bilen ve en yüce olan Allah'tır (İspir, 2007, s.103).

Hisâb-i rızkını kılmış temâmi-i beşerin

Henüz Âdem'e peyvend kılmadın Havvâ (K.1/61)

Şair bu beyitte hem kader inancını hem de insana verilen rızkı dile getirmektedir. Hz. Havvâ henüz Hz. Âdem'e kavuşmamışken Allah'ın tüm insanların rızkını belirlediği hususuna değinmektedir. Çünkü Allah'ın "Er-Rezzâk"¹⁸ ismi ve bu ismin tecellisi henüz insanoğlu yaratılmamışken vardır. Sonuç olarak burada herkesin bu inanç doğrultusunda dünyadan nasibini alacağı ifade edilmektedir.

3.1.5. Dört Büyük Kitap

Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı incelendiğinde birçok dini unsura yer verdiği gibi dört büyük kitaba da telmihlerde bulunduğu görülmektedir. O beyitlerden bazıları şu şekildedir:

Eğerci hâmeye el urmadun elünde idi

Hat-ı betâlet-i İncîl ü harf-i nesh-i Zebûr (K.2/19)

Beytin geneline bakıldığında burada hem Kur'ân'ı Kerim'den hem İncîl'den hem de Zebûr'dan bahsedilmektedir. İncil ve Zebûr'un hükümsüz kılındığından bahisle Kur'ân'a telmih yapılmaktadır.

¹⁸ Er-Rezzâk: Rızık veren.

Bâkî-yi mu'ciz ne hâcet dîn-i Hak isbâtına
Âlem icre mu'ciz-i bâkî yeter Kur'ân sana (G.6/4)

Sanatçı burada Kur'ân'ı Kerim'e gönderme yapmaktadır. Bilindiği üzere Kur'ân Müslümanlığın ispatı için indirilmiştir. Hak din için bu denli bir kanıt varken başka mucizelere hacet yoktur.

Gönlüme salmış hatun zevkın felek kan yutdurup
Tıfl tek kim ohıurlar zecr ile Kur'ân ana (G.22/6)

Şair bu beyitte son büyük kitap olan Kur'ân'ı Kerim'e telmihte bulunmaktadır. Ayrıca aşkının büyüklüğünü anlatmak için teşbihe de başvurmuştur. Burada kendisini zorla Kur'ân okutturulan bir çocuk gibi görmektedir.

3.1.6. Dört Halife

Klasik Türk edebiyatında dört halifeden ve onların meziyetlerinden bahseden birçok eser telif edildiği gibi; şairler eserlerinde bilhassa kasidelerinde bu dört halifeden “Çâr Yâr” veya “Çâr Yâr-ı Güzîn” gibi ifadelerle sitayişle bahsetmektedir (Kuzu, 2010, s.38). “Çâr-yâr”, “dört dost” demektir, dört büyük halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) için kullanılır. Usta sanatçı Fuzûlî, Türkçe Dîvânı'nda dört büyük halifeden Hz. Ali'ye telmihte bulunmaktadır. Bunu yaparken genellikle Hz. Ali'nin yiğitliğine ve cesaretine gönderme yapmaktadır.

Dîvân'ın geneline bakıldığında dört halifeden iki yerde, “çâr-yâr” şeklinde isim zikredilmeden bahsedildiği görülmektedir. Bu beyitler şunlardır:

Bunda olmuş hüccet-i hükm-i hilâfet müntavî
Bundadır hâk-i hilâfet-hîz-i hatm-i çâr-yâr (K.10/7)

Bu beyitte şair, “Çâr-yâr”ın mührü, ifadesi ile dört halifeye telmihte bulunmaktadır. Fuzûlî'nin genellikle dört halifeden kastı Hz. Ali'dir.

*Safha-yı mihr-i ruhundur mevzi-i nûr-ı Nebî
Çâr tab-ı kâmilün me'vâ-yı mihr-i çâr-yâr (K.37/18)*

Fuzûlî bu beyitte memduhun tabiatının “Çâr-yâr”ın sığınağı olduğu ifadesi ile dört halife, bilhassa Hz. Ali’ye telmihte bulunmaktadır.

3.1.6.1. Hz. Ali

Dört büyük halifeden sonuncusu olan Hz. Ali İslamiyet’te çok önemli bir yere sahiptir. Hz. Muhammed’in hem amcasının oğlu hem de kızı Hz. Fatıma’nın eşidir. İslamiyet’i kabul eden ilk dört kişiden biridir. Henüz hayattayken cennetle müjdelenmiştir. Peygamberimiz ile birlikte bütün savaflara katılmıştır. Hz. Ali (r.a)’nin kılıcı ile müslümanlar o dönemdeki savafların çoğunda zafere ulaşmıştır. Bu savaflardaki fetihlerinden dolayı Hz. Muhammed (s.a.v.); “Ali’den başka yiğit ve Zülfikar’dan başka kılıç yoktur” dediği Hadis-i Kutsi ile Hz. Ali (r.a)’yi övmektedir (Ayan, 2010, s.19 a).

Klasik Türk edebiyatında Hz. Ali’nin adı ve lakapları pek çok şiire konu olmaktadır. Bu isimler arasında en önemlileri “Allah’ın Arslanı” anlamına gelenlerdir. Bir rivâyete göre Hz. Muhammed Miraç’a yükselirken tam Arş’a ulaşınca karşısında bir arslan belirir. Hz. Peygamber de bu arslana parmağındaki yüzüğü atar. Arslan bu yüzüğü ağzına alıp peygamberimizin karşısından ayrılır. Hz. Muhammed miraç hadisesinden bahsedince Hz. Ali yüzüğü ağzından çıkararak Hz. Muhammed’e uzatır.

Bu olay sonrasında Hz. Ali’ye “Esed’ullah”, “Şîr-i Yezdân”, “Şîr-i Hudâ” gibi “Allah’ın Arslanı” manalarına gelen bu isimler verilmiştir. Klasik Türk Edebiyatında Hz. Ali ile arslanın yan yana gösterilmesi bu kıssa ile ilişkilendirilmektedir (Üzümcü, 2010, s. 19 b)

Hz. Ali birçok lakapla anılmaktadır. Bunlardan bir kısmı şöyledir: “Şah-ı Merdan” (yiğitlerin şahı), “Şîr-i Yezdan” (Allah’ın arslanı), “Haydar” (Yiğit), “Haydar-ı Kerrar” (Kahramanca döne döne düşmana saldıran), “Ebu Türeb” (Toprağın babası, toprak gibi alçak gönüllü), “Esedullah” (Tanrı’nın arslanı), “Asedullah-ül Galip” (Tanrı’nın yenilmez arslanı), “Murtaza” (Tanrı’nın rızasına nâîl, seçimli), “Ali-yel Murtaza” (Seçkin insan) vd.

Haydar, Hz. Ali için en çok kullanılan isimlerden biridir. “Arslan” manasına gelmektedir. Bu ismin ona annesi tarafından verildiği rivayet edilmektedir. Hz. Ali’nin klasik Türk edebiyatında, özellikle cesaret ve kahramanlık yönüyle birçok şiirde adı geçmektedir. Bilhassa savaş ve kahramanlıktan bahseden manzum eserlerde Hz. Ali’nin adı çokça zikredilmektedir. Şiirin kahramanı, kahramanlık yönünden çoğunlukla Hz. Ali’ye benzetilmektedir (Yüksel, 2010, s.19).

Fuzûlî Dîvânı’nda tıpkı diğer önemli şahsiyetler gibi, Hz. Ali de adı zikredilen isimlerdendir. Hz. Ali’nin ismi ve lakaplarının geçtiği beyit şu şekildedir:

Hilâf-ı gayr nasîb oldu hîn-i hükm sana

Ziyâret-i harem-i pâk-i Hayder-i Kerrâr (K.27/29)

Fuzûlî bu beyitte “Haydar-ı Kerrar” tabiriyle Hz. Ali’ye telmihte bulunmaktadır. Ayas Paşa’ya yazdığı kasidesinden alınan bu beyitte, Ayas Paşa’yı kahramanlığı ile ünlü Hz. Ali’ye benzetmektedir. Kahramanca döne döne düşmana saldıran anlamındaki Haydar-ı Kerrar, Hz. Ali’nin en sık kullanılan lakaplarından biridir.

3.1.7. Melekler

Fuzûlî’nin Türkçe Dîvânı’nda bazı beyitlerde, meleklerle de telmihte bulunularak anlam zenginleştirilmiştir. Bu hususta en çok ismi geçen melek Cebrâîl olmuştur. Diğer melekler de yer yer anılarak, özellikleri bakımından beyitlere konu olmuşlardır.

3.1.7.1. Cebrâîl (Cibril)

Cebrâîl (a.s), Allah ile peygamberler arasında elçi olan Allah’ın emirlerini ve vahiylerini tebliğ etmekle yükümlü dört büyük melekten biridir. Hz. Peygamber Hira dağında bulunan mağarada tek başına tefekkür ederken Allah’tan ilk "Oku" emrini

getiren Cebrâîl (a.s) olmuştur. Allah tarafından gönderilen vahiyleri Hz. Muhammed'in kalbine indiren ve bazen insan suretinde görülen Cebrâîl (a.s), minyatürlerde iki kanatlı bir şekilde tasvir edilmektedir (Pala, 2002, s.94). Allah Tealâ Bakara suresi 98. Âyet-i Kerime'de “*Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mîkâil’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.*” (Altuntaş ve Şahin, 2011, s.20) buyurmaktadır.

Klasik Türk edebiyatında çok yerde adı geçen bu melek, Cibril, Cibrîl-i Emîn, Rûhu’ul-Emîn, Rûhu-l-Kuds, Rûh-ı Kudsî, Hümâ-yı Kudsî, Bülbül-i Kudsî, Tâvûs-ı Kudsî, Tavus-ı Arş, Tavus-ı Sidre gibi isimlerle anılmaktadır. Şiirlerde melekler arasında adı en çok anılan Cebrâîl (a.s)’dir. Vahiy getirme görevi, Miraç’ta peygamberimizi Arş’a çıkarması, Hz. Meryem’i nefesi vasıtasıyla hamile bırakması, Cennet varlığı oluşu, Sidre’de bir makamı olması, kanatları aracılığıyla uçuşması ve Hz. İbrahim ateşlere atılacağı vakit ona yardım teklif etmesi gibi özellikleriyle karşımıza çıkar. Cebrâîl (a.s) bazen kanatlarıyla sevgilinin güzelliğinin için bir gölgelik, bazen de Allah kelâmı konuşması sebebiyle de tûtî, Hümâ ve bülbül görevini yürüten bir kuştur. Bazı mutasavvıflara göre Cebrâîl (a.s), “Akl-ı küll”dür. Mescid-i Aksâ’da Cebrâîl (a.s) kubbesi isimli bir kubbe bulunmaktadır (Pala, 2002, s.94).

Fuzûlî Dîvânı’nda Cebrâîl (a.s)’a ve onun özelliklerine telmihte bulunan beyitler şu şekildedir: ¹⁹

Vasf-ı Cibrîl-i Emîn etmiş kabûl-i hizmetün

Sırr-ı Hak keşfine anunla yetüüp fermân sana (G.6/5)

Burada Cebrâîl (a.s)’ın, Hz. Muhammed’e ilahi fermanı aynen Cenabı Hak’tan aldığı gibi getirdiği anlatılmaktadır. Ona hiçbir şey katmamış ve ondan bir şey de eksiltmemiştir. Yani hiçbir şeyini değiştirmeden aktarmıştır. Çünkü Cebrâîl (a.s)’ın emânet sıfatını taşır. O sıfatının layığına gereğini yapmıştır. Hz. Peygamber de “Muhammedü’l-emîn” unvanı ile anıldığından emîn, onun da sıfatı olmuştur. Bu

¹⁹ bknz. : (K.6/10), (G.174/2).

sebeple ona Allah'ın emirlerini getiren “Cebrâil -i emîn”dir. Kur'an-ı hilkatin sırrını insanoğluna Hakk'ın istediği şekilde iletir. Hakk'ın esrarı onunla keşfedilir. Cebrâil (a.s) de Hz. Muhammed'e “Kelâm-ı Kadim”i tebliğ etmiştir (Tarlan, 2017, s.33). Cebrâil (a.s) emanetin kıymetini bilmiştir ve onu özenli bir şekilde sahibine ulaştırmıştır. Çünkü emanetin ulaştığı da emaneti ulaştıran da “emin” sıfatına fazlasıyla layıktır.

Sözünü vahy-i nâzil ger desem men hîç küfr olmaz

Cihânı dutmuş iken küfr îmandan haber verdün (G.157/3)

Fuzûlî bu beyitte; sabâ rüzgârına seslenmektedir. Sözüne gökten inen vahiy desem de yanlış olmaz, cihanı küfür sarmışken sen imânı getirdin, demektedir. Beyitte geçen “vahy-i nâzil” ifadesi ile de Hz. Cebrâil'e ve onun vahiy getirmesi hadisesine telmih yapılmaktadır.

3.1.7.2. Azrâil

Azrâil (a.s), dört büyük melekten biridir. Ölüm meleği olarak da tanınır. İnsanların canlarını almakla vazifelendirilmektedir. Bu melek Kur'an'da; “Azrâil” ismiyle değil “Melekü'l-mevt” ve “elçi” şeklinde anılmaktadır (Pala, 2002, s.60).

Klasik Türk edebiyatı eserleri incelendiğinde Azrâil (a.s)'in eserlerde zikredildiğini görmek mümkündür. Fuzûlî de şiirlerinde bu meleğe yer vermiştir. O beyitlerden bazıları şu şekildedir: ²⁰

Töküp göz yaşını sensiz helâküm isterem ammâ

Ecel peykine seyl-i eşk girdâbı güzer vermez (G.117-2)

²⁰ bkz.:(G.14/1).

Fuzûlî burada “ecel peyki” ifadesi ile Azrâil (a.s)’e telmihte bulunmuştur. Yaşadığı büyük aşktan dolayı sürekli gözyaşı döken aşık o gözyaşları arasında boğulup yok olmak ister fakat ne yazık ki ecel bir türlü gelmez.

3.1.7.3. Rıdvan (Rızvan)

Rıdvan “Cennet Meleği” olarak tanınmaktadır. Cennetin kapısında görevli olan bu melek cennetin bekçisi hükmündedir.

Klasik Türk edebiyatında da hep “*bağ-ı Rıdvan, ravza-i Rıdvan*” tamlamalarıyla ismi zikredilir. Çevirileri tam olarak “*Rıdvan’ın Bahçesi*” anlamına gelmekte ve cennet yerine kullanılmaktadır.

Fuzûlî Dîvânı’nda Cennet meleği olarak da bilinen Rıdvan ile ilgili beyitler yer almaktadır. Bu beyitler şunlardır:²¹

Zâhida terk etme şâhidler visâli rahatin

Ger azâbundan hemîn gilmân havrâdur garaz (G.133/2)

Hûr-u kevserden ki derler Ravza-i Rıdvân’da var

Sâki-i gül-çihre vü câm-ı musaffâdur garaz (G.133/3)

Sanatçı bu beyitlerde, ravza-i rıdvan tamlamasıyla cenneti kast etmekte ve cennet ne kadar güzelse sevgilinin de o denli güzel olduğunu ve işte bu yüzden cennete hiç gerek duymadığını dile getirmektedir. Çünkü ona göre sevgilinin güzelliği her şeyden çok daha üstündür. Hatta cennetteki hûri ve gılman bile güzellik bakımından onu geçemez. Herkes ona hayrandır ve bir an önce kavuşmayı arzu etmektedir.

Olsa mahbûblarun ‘ışkı cehennem sebebi

Hûr u gilmânı kalur kendüsine Rıdvânun (G.159/2)

²¹ bkz.: (K.7/26), (K.41/23), (G.123/2).

Bu beyitte ise şair; cennet bekçisi olarak bilinen Rıdvan meleğine telmihte bulunmaktadır. Fuzûlî burada, eğer ki âşıkların sevgiliye olan aşkı cehennem sebebi ise tüm sevenlerin cehenneme gideceğini ve cennette bulunan gılmanların, hurilerin cennet bekçisi olan Rıdvan’a kalacağını vurgulamaktadır.

3.1.7.4. Kirâmen Kâtibîn

Kirâmen Kâtibîn, yazıcı meleklerdir. İnsanların sol ve sağ omuzları üstünde bulunurlar ve onlardan ayrılmazlar. İnsanların günah ve sevaplarını kaydetmekle yükümlüdürler. Sağda bulunan melek; insanların iyi amellerini anında yazar, soldaki melek insanların kötü amellerini yani günahlarını insanların tövbe etmesi ihtimalini düşünerek geciktirerek yazmaktadır (Pala, 2002, s.289).

Klasik Türk edebiyatında bu meleklerin yer aldığı birçok beyit karşımıza çıkar. Fuzûlî’nin Dîvânı’nda Kirâmen Kâtibîn ile alakalı beyitler şunlardır:²²

Seni melek görelî yazmaz oldu ışka günah

Velî yazıldı bu yüzden besî sevâb sana (G.11/2)

Fuzûlî’ye göre “Kirâmen Kâtibîn”in dahi sevgilinin eşsiz güzelliğinden haberdardır. Böylesine güzel bir sevgiliyi gören yazıcı melekler, sevgiliye artık sırf güzelliğinin hatırına günah yazmıyorlar. Hatta sevgilinin güzelliği karşısında ona günah yerine bol bol sevap yazılıyor.

3.1.8. Diğer Dini Şahsiyetler

Fuzûlî bu eserinde; peygamberler ve peygamberliğine inanılan kişilerden ziyâde, farklı bazı dini şahsiyetlere de beyitlerinde yer vermektedir. Bu kişiler gerek

²² bkz.: (G.126/3).

kişisel özellikleri gerekse de kıssaları bakımından isimleri zikredilerek eserde vuku bulmuşlardır.

3.1.8.1. Hâbil ile Kâbil

Hâbil ile Kâbil Hz. Âdem'in oğullarıdır. Bu iki kardeş aralarında geçen olay dolayısıyla meşhur olarak eserlere konu olmaktadır.

Hâbil ile Kâbil kıssası birkaç farklı versiyonla karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'ın kaynak alındığı rivayete göre Kâbil ile Hâbil, Allah'a birer tane kurban adarlar. Hâbil'in kurbanının kabul edildiğini ancak kendi kurbanının kabul edilmediğini gören Kâbil kıskançlıktan onu öldürür. Daha sonra cesetten nasıl kurtulacağını düşünürken bir karganın yeri eşelediğini görür. Bunun üzerine o da Kâbil'i toprağa gömer. Bu şekilde yeryüzündeki ilk öldürme vakâsı ve ilk kötülük gerçekleşmiş, ilk kan akmış olur. Kâbil ile Hâbil'in kıssası müfessirler tarafından daha değişik bir şekilde ele alınmaktadır. Bu rivâyete göre; Hz. Âdem peygamberin çocukları daima biri erkek biri kız olmak koşuluyla ikiz şeklinde doğardı. O da bir batında doğan kızı karşı tarafta doğan erkek ile evlendirirdi. Kâbil ziraatla uğraşıyordu, Hâbil ise hayvan beslerdi. Kâbil yaşça Hâbil'den daha büyüktü ve Kâbil'in kız kardeşi Hâbil'in kız kardeşinden çok daha güzel ve alımlıydı. Bundan dolayı Kâbil, Hâbil'in evlenme isteğini reddetti ve kendi kız kardeşini ona vermek istemedi. Babaları Hz. Âdem vermesini söylemesine rağmen o kız ile kendisi evlenmeyi istedi. Bu yüzden de çözüm için Allah'a kurban kestiler. Kurbanı kabul edilen o kızla evlenecekti. Kâbil, Hâbil'in haklı çıkıp kurbanının kabul edildiğini görünce onu öldürdü. Tefsirlerde İsrailiyyâtan olmak üzere bu hadiseyle alakalı farklı ve teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Bu iki kardeş, bahsi geçen kıssa sebebiyle şiirlerde telmihen anılırken Kâbil kötülüğün, Hâbil de masumiyetin timsâli şeklinde görülmektedir (Pala, 2002, s.190).

Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı incelendiğinde bu kıssa ile alakalı beyitlere rastlamak mümkündür. Bu beyitlerden bazıları şu şekildedir:²³

²³ bkz.: (K.25/31), (MUK.15/4)

N'ola kan tökmekde mâhir olsa çeşmüm merdümü

Nutfe-yi kâbil-durur gamzen gibi üstâdı var (G.88/2)

Bu beyitte Kâbil de merdüm de tevriyeli kullanılmaktadır. Kâbil hem usta manasını taşımakta hem de kardeşi Hâbil'i öldüren Kâbil'i ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Kâbil, katilin üstadı şeklinde yansıtılmaktadır. Bu usta veyahut katilin üstadı ancak her bakışta bir can alan sevgilinin gamzesi olabilirdi. Merdüm ise insan manasına gelmesi yönüyle Kâbil'in tohumudur. Şair ağlamaktan kızaran gözlerini kanlı gözyaşı dökmeye benzeterek ilk kan dökücüye telmih yapmaktadır (Açar, 2021, s.168).

3.1.8.2. Hz. Havvâ

Hz. Âdem cennette uyurken sol kaburgasında bulunun bir ege kemiğinden yaratıldığı söylenen Hz. Havvâ, Hz. Âdem'in zevcesidir. "Ümmül-beşer" yani "insanlığın annesi" sıfatıyla anılmaktadır. Erkek ve kız şeklinde, çiftler çiftler 48 evladı olmuştur. Hz. Âdem öldükten bir yıl sonra vefat etmiştir. "*Havvâ Ana*" ve yahut "*Havvâ Validemiz*" diye anılır. Kur'an'ı Kerim'de adı geçenlerdendir (Pala, 2002, s.211).

Klasik Türk edebiyatında genellikle Hz. Âdem ile birlikte anılmaktadır. Eserlerde, ilk insan olmaları, yasak meyveyi yemeleri ve cennetten kovulmaları yönlerine çokça telmihte bulunulmaktadır.

Fuzulî de Dîvânı'nda Hz. Havvâ'ya telmihte bulunan bir sanatçıdır. Bu beyitler şunlardır:²⁴

Halef-i mu'teber-i Âdem u Havvâ sensen

Celala'llâhu fidâen leke ümmî ve ebî (G.252/6)

²⁴ bkz.: (K.1/61).

Bu beytin birinci mısrasında Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'dan bahsettiğinden dolayı ikinci mısradaki “Annem babam sana fedâ olsun.” manasındaki Arapça kısımda Hz. Havvâ ve Hz. Âdem kastedilmiş gibi görünmektedir. “Anam babam fedâ olsun” cümlesi aynı zamanda bir hürmet bir saygı ifadesi anlamında da kullanılmaktadır (Tarlan, 2017, s.618).

3.1.8.3. Hz. Meryem

Hz. Meryem, Hz. Îsâ'nın annesidir. Dâvud Peygamber'in soyundan “İmran” isimli bir zâtın kızı olan Hz. Meryem'in anne ve babasının bir müddet çocuğu olmamıştır. Onlar bir adak adanmış ve çocukları olursa o çocuğu mâbede bağışlamayı düşünmüşler. Meryem doğduğunda onu imam Zekeriyâ peygambere teslim etmişler. Hz. Meryem 15 yaşına geldiğinde Kur'an'da ismi geçen Yûsuf Neccâr'a nişanlanmıştır fakat evlenmeden Cebrâîl meleği aracılığıyla üflenip gebe kalmıştır. Bunun üzerine Yahudiler ona çok eziyet etmişlerdir. Nişanlısı Yûsuf Neccâr onu Nâsıra'ya götürmüştür. Filistin kralı Herod, doğacak çocuğun öldürülmesini emredince de Mısır ya da Anadolu'ya gitmişlerdir. Hz. Meryem, Hz. Îsâ'nın yaşamı boyunca hayatta kalmıştır. Hz. Îsâ göğce çekildikten bir süre sonra da vefat etmiştir. İsmi, Kur'an'ı Kerim'in birkaç yerinde ²⁵ anılmaktadır (Pala, 2002, s.320 a).

Hristiyanlar bilhassa katolikler, Hz. Meryem'i kutsiyet bakımından çok önemsemektedirler. Günümüzde Efes'te yer alan Meryemana kilisesi, Hz. Meryem'in sığındığı ve yaşamını sürdürdüğü yer olarak papalık tarafından resmi şekilde kabul görmektedir. Bu sebeple buraya gelen Hristiyanlar hacı olarak kabul edilmektedir. Cebrâîl (a.s) tarafından üfürme yoluyla gebe bırakılması ve Hz. Îsâ'yı doğurması gibi hususiyetler sebebiyle, klasik Türk şiirinde birçok eserde adı geçmektedir (Pala, 2002, s.320 b).

Diğer birçok kıssa gibi Hz. Meryem kıssası da klasik Türk edebiyatında sıkça işlenen kıssalardan biridir. Hz. Meryem'in Hz. Îsâ'ya ilahi bir şekilde gebe kalışı, Hz. Îsâ'nın doğumu esnasında ve bebekliğinde gerçekleşen olağanüstü durumlar vb. her dönemde eserlere konu olmayı başarmıştır. Fuzûlî'nin de bu hususa gönderme yaptığı beyitlerden bazıları şu şekildedir: ²⁶

²⁵ Âl-i İmrân/33-37, 42-47, Nîsâ/ 156, Meryem /16-34, Enbiyâ/91, Tahrîm/ 12

²⁶ bkz.: (K.15/5), (K.21/3), (G.227/3).

Bâddan goncelere hâmile oldu gül-bün

Eyle kim 'Îsâya Cibrîl deminden Meryem (K19/5)

Fuzûlî bu beyitte, Hz. Meryem'in Cebrâîl (a.s)'in nefesinden Hz. Îsâ'ya hamile kalması olayına gönderme yapmaktadır.

Şair burada, gül fidanındaki tomurcukların sabah rüzgârının etkisiyle açılmasını gül fidanının rüzgârdan hamile kalması şeklinde hayal etmektedir. Bu durumu Hz. Meryem'in Hz. Îsâ'ya hamile kalması olayına benzetmektedir. Cebrâîl (a.s)'in Allah'ın dilemesi üzerine Hz. Meryem'e üflemesi ve bu nefesten Hz. Meryem'in, Hz. Îsâ'ya gebe kalmış olması olayına telmihte bulunmaktadır (Açar, 2021, s.133)

Perde-yi çeşmüm makâm etmişdi bir tersâ-bece

Olmadın mehd-i Mesîhâ dâmen-i Meryem henüz (G.109/6)

Şair burada, henüz Hz. Meryem'in eteği Mesih'e yani Hz. Îsâ'ya beşik olmadan, bir Hristiyan çocuğunun gözünün perdesini makam edindiğini söyleyerek Hz. Meryem ve Hz. Îsâ'ya telmihte bulunmaktadır. "Tersâ-bece" kavramı tasavvufta "mürşid-i kâmil, mürşid-i kâmilin çocuğu veya halifesi, İlâhi cezbe ile gönüllere gelen manevi ilaç" anlamlarına gelmektedir. Şair burada, gözümün perdesinde makam tutmuştu diyerek maddi gözünün gördüğü âlemin arkasını kastetmektedir (Tarlan, 2007, s.287).

3.1.8.4. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Hz. Muhammed'in kızı Fatîma ve damadı Hz. Ali'nin çocukları, yani Hz. Peygamber'in torunlarıdır. Hasan ilk torunu, Hüseyin ise Hasan'ın küçüğüdür. On iki imamın ikincisi ve üçüncüsü olduklarına dair rivayet vardır. Hz. Hüseyin, babasının

ölmesi üzerine Medine'ye gelerek Muâviye'nin ölümünde Yezid'e biat etmez. Küfeliler kendisinin halife olmasını istediğini söyleyince yanın bulunan yetmiş iki kişiyle Irak'a doğru yol alır. Bunu duyan Yezid Şam'dan Irak valisi Ubeydullah b. Ziyad'a Hz. Hüseyin'i Küfe'ye almamasını söyler. O da Sa'd b. Vakkas'ın oğlu Ömer ile bir ordu çıkarır. Hüseyin yola devam etmek isteyince Kerbelâ'da yetmiş iki kişiyle birlikte elim bir şekilde susuz bırakılarak ve şehit edilir. Hüseyin'in özellikle Şii-Alevi edebiyatlarındaki önemi çok büyüktür. Onun çektiği sıkıntılar adına yazılan mersiyele ve konu olduğu eserlerle dile getirilmeye çalışılmaktadır (Üzümcü, 2010, s.31).

Fuzûlî Dîvânı'nda; Ehl-i beytten olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e işaret edilen beyitlerden bazıları şöyledir:²⁷

Şehîd-i Kerbelâya su getürmek kasdın etmişsen

Seni elbette 'âlemde bu niyyet pâ-y-dâr eyler (K.35/23)

Şair burada, Kerbelâ'da bir yudum suya muhtaç şekilde susuz kalarak şehit olan Kerbela şehitlerine telmihte bulunmaktadır. Eğer ki niyetin Kerbelâ şehitlerine su götürmek ise bunun niyeti bile seni âlemde payidar etmeye yeter, demektedir.

Dem uram evsâf-ı evlâd-ı 'Alîden nitekim

Medh-i evlâd-ı 'Alî müstevcib-i gufrân olur (K.7/33)

Fuzûlî bu beyitte, Hz. Ali'ye ve onun evlatlarına yani ailesine telmihte bulunmaktadır. Hz. Ali'nin çocuklarını ve ailesini övenlerin bağışlanmaya mazhar olacağını vurgulamaktadır.

3.1.9. Diğer Dini Unsurlar

Fuzûlî Dîvânı zikredilen telmih unsurları bakımından oldukça zengindir. Dîvân'nda bazı farklı dini unsurlara da telmih yapılmaktadır.

²⁷ bkz. : (K.10/9), (K.20/9), (K.20/18), (K.27/26)

3.1.9.1. Bezm-i Elest

Bezm; asıl anlamıyla “içkili, eğlenceli meclis, toplantı, dernek” anlamlarına gelir. Lakin bazen de Elest Bezmi’ndeki “Kâlu Bela” olayına gönderme yapmak için de yalnızca “bezm” kelimesi ya da “elest” kelimesi kullanılabilir.

Kur’an’ı Kerim’de de bahsi geçen Elest Meclisi; ruhların Allah’ın huzurunda toplanıp “Elest-ü bi-rabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)” sorusuna, “Kalû Belâ (Dediler ki, evet Rabbimizsin)” cevabını verdikleri meclistir. Bu meclis, “Cân Meclisi, Ezel Meclisi” vb. adlarla da anılabilmektedir. İşte, insanoğlu bu zamanda Rabbine bir söz vermiştir ve dünyaya geldiğinde bu sözü asla unutmamalıdır. Zira Allah, insanlar Kalû Belâ’da verdikleri o sözden caymasınlar diye ruhları birbirine şahit tutmuştur (Üzümcü, 2010, s.23).

Elest Bezmi, klasik Türk edebiyatında genellikle, âşığın ruhlar aleminde verdiği söz ile anılmaktadır. Ayrıca âşık, sevgili ile olan vuslatın lezzetini de ilk kez orada tatmıştır. *“İnsanın yaşadığı olağanüstü bir hadiseyi ömrü boyu unutamaması gibi âşık da Elest meclisini, o mecliste verdiği sözü ve içilen kadehi asla unutmadığı iddiasındadır. Bütün şairler en azından şiir geleneği çerçevesinde sevgili ile ilk görüşme ve ahitleşmenin bu mecliste olduğu hususunda mutlak ve ortak bir kanaate sahiptirler.”* (Şentürk, 2020, s.128).

Birçok eserde görüldüğü gibi Fuzûlî Dîvânı’nda da bu hadiseyi hatırlatan birçok beyite rastlamak mümkündür. Usta sanatçının Türkçe Dîvânı’nda Elest Bezmi’ne telmihte bulunduğu beyitler şu şekildedir:²⁸

Vasl kadrin bilmedüm firkat belâsın çekmedin

Zulmet-i hecr etdi çoh mübhem işi rûşen mana (G.10/4)

Şair burada Bezm-i Elest’e telmihte bulunmaktadır. Bilinir ki klasik Türk şiiri vuslattan çok ayrılıklara gebedir. Fuzûlî de burada yine ayrılıktan söz etmektedir. Ayrılık belasının hüznüyle âşığın tüm dünyası karanlığa bürünmüştür.

Elest Bezmi, tüm ruhların buluştuğu bir vuslat alemidir. İnsanlar ayrılık duygusunu ilk olarak bu alemden kopup gelerek yaşamışlardır. *“İnsanlar bir visal*

²⁸ bkz.: (G.223/3), (G.262/5), (G.265/1), (G.265/2), (G.278/7), (G.281-1), (G.281-2), (G.281-3), (G.281-4), (G.281-5), (G.281-6), (G.281-7), (G.281-8), (G.281-9).

bezmi olan Elest Bezmi'nden ayrılıp dünyaya, anasır âlemine gelmişlerdir. Fuzûlî, ben bu Hak'la beraber olmanın kadrini ayrılıktan sonra bildim. Leyla ve Mecnûn mesnevisi mukaddimesinde de anasır aleminde makam tutup evvelki makamını unuttuğunu söyler.” (Tarlan,2017, s.46).

Bazı şeylerin kıymetini onunla bir aradayken bilmek zordur. Şair beyitte tam olarak buna değinmektedir. Elest Bezmi'nde Hak ile birlikte olmanın ne kadar kıymetli olduğunu ayrılık belasını yaşadıkdan sonra fark ettiğinden yakınmaktadır.

Âşık oldur kim temennâ-yı belâ-yı hecr ede

Yohsa cohdur mihr eden ol mâh-ı tâbândan tama (G.138/4)

Fuzûlî burada, hakiki aşkla seven bir âşıktan bahsetmektedir ve âşığın tanımlarından birine değinmektedir. Bilindiği üzere aşk belâsız olmaz, sevgili için aşk demek belâ demekle eşdeğerdir. Ruhlar ve canlar henüz Elest Bezmi'nde iken aşklarını “belâ” diyerek onaylamışlardır. Burada bahsi geçen belâ hem bir kabulleniş hem de acı, ıstırap yani aşk belâsıdır. Bu sebeple aşk belâdan ayrı düşünülemez. Çünkü aşk ıstırap, ayrılık, hicran demektir. Fuzûlî gibi hakiki aşkın yolundan ayrılmayan muhterem bir âşık, gerçek aşkta ve âşıktaki olması gerekenleri gözler önüne sermektedir. Belâ, ıstırap ve hicran âşığı imtihan eder ve âşığın aşk katındaki makamını yükseltmektedir. Sanatçının burada vurgulamak istediği bir başka ifade ise; sevgiliden muhabbet, yakınlık, sıcaklık bekleyenlerin kendilerini âşık sananlar olduğu, hakikî âşığın yalnızca bunları değil ıstırapı da arzuladığıdır. Ancak böyle âşıklar çok az bulunur. Belâ kavramını burada iki anlamda düşünmek mümkündür. Birinci anlamıyla belâ, Elest Bezmi'nde verilen ahd; ikinci anlamıyla ise, ıstırap, hicran gibi sıkıntıları ifade etmektedir (Çamyar, 2012, s.75).

Vasl eyyâmı revan yâre fidâ eylemedin

Ey Fuzûlî gam u hicrân ile çıksın cânın (G.155/7)

Şair daha Elest Bezmi'nde yâre canını feda etmediği ve dünyaya düştüğü için kendine kızar. Ey Fuzûlî ayrılık gamı ile canın çıksın, der.

Beytin geneline bakıldığında şair, Kâlû Belâ hadisesine gönderme yapmaktadır.

“Zaten şairin asıl gayesi ayrılık eleminden doğan üzüntü ile kemale ulaşmaktır. Çünkü ayrılığın aşkı kuvvetlendireceğini, vaslın ise aşkı yok edeceğini düşünmektedir. Ayrılık azabındaki lezzeti tatmak isteyen şair, cefa ile birlikte kavuşacağı sefa derecesini hayal etmektedir. Beddua gibi görünen beyit aslında şairin çok arzuladığı bir dua mahiyetindedir.” (Demirbağ, 2017, s.68).

Klasik Türk şairlerinin vuslattan çok ayrılığı sevmesi, aşktan çok cefaya meyil etmesi, mutluluktan çok belâyı arzulaması, Elest Meclisi’nde verdikleri o sözden kaynaklanmaktadır.

Deme zâhid ki terk et sîm-ber bütler temâşâsın

Meni kim kurtarur Tanrı sataşdurmış belâlardan (G.204/4)

Fuzûlî bu beyitte Elest Bezmi’ne gönderme yapmaktadır. Kendisini, gümüş göğüslü güzellere bakmaktan men etmeye çalışan Zahid’e seslenerek onu bu beladan kimin kurtaracağını sormaktadır. Buradaki bela iki manalıdır. Birincisi Elest Bezmin’de verilen söz, ikincisi ise âşığın içine düştüğü aşk belasıdır.

3.1.9.2. Kâbe

Kâbe, Mekke’de Harem-i Şerîf’in ortasında yer alan ve tüm Müslümanların kutsal kabul edilip namaz kılarken yönelinen yerdir.

Mekke’de Harem-i Şerîf’in içerisinde yer alan bu kutsal bina, “Beytullah”, “Beytü’l Harem”, “Kâbetullâh” isimleriyle de anılmaktadır. Müslümanların kutsal mabedi olan Kâbe, Mekke civarında bulunan dağlardan alınan siyah renkli taşlarla inşa edilmektedir. Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmâil tarafından bugünkü yerine inşa edilerek cahiliye devrinde tamir edilmiştir. Cahiliye döneminde burası putların bulunduğu kutsal bir yerdir. Bedevi Araplar her yıl burada panayır kurup kendi putlarına tapmışlardır. Bu panayırlarda şiir yarışmaları yapılır ve yarışmayı kazanan şâirin şiiri altın ile yazılarak Kâbe duvarına asılmıştır. Bunlara “*Muallaka-i Seb’a*” denilmektedir. Kâbe’nin tamiri sırasında “Muhammedül-Emîn” olarak tanınan Hz. Muhammed’e henüz vahiy gelmemiştir. “Hacer-i Esved”i Kâbe duvarına yerleştirme işi Evs ile Hazrec kabileleri arasında anlaşmazlıkla son bulunca, Hz. Muhammed’in hakemliğine müracaat edilmiştir. Bu şekilde Hacer-i Esved’i duvara yerleştirme işinde Hz. Peygamberin de katkısı olmuştur (Pala, 2002, s.258 a).

Anlatılanlara göre Kâbe'nin yeri Nuh Tufanı'ndan önce de aynıydı ve Kâbe, Âdem peygamberden beri dünyadaydı. Nuh Tufân'ında her yer su ile kaplanmadan önce, Allah bu binayı tam bugünkü yerinden göğe çekmiştir. Bu hadiseye “*Beyt-i Ma'mur*” denilmektedir. Tufan bitince bu bina Nuh Peygamber tarafından tekrar eski yerine inşa edilmiştir. Mekke'nin fethinin ardından Kâbe putlardan temizlenip hicretin ikinci yılında İslam'ın kiblesi olarak belirlenmiştir. Kâbe'yi belli dönemlerde ziyaret etme olayına “*hac*” denir. Kâbe'nin “*Mîzab*” (Altın oluk) denen saçağı, “*Astar-ı Kâbe*” denen kar örtüsü, zemzem suyu ve hac vazifesi klasik Türk edebiyatında zengin çağrışımlara yol açan kavramlardan olmuştur. Kâbe, tasavvufa göre bir semboldür. Tasavvufçular asıl Kâbe'nin gönül olduğunu vurgulamaktadır (Pala, 2002, s.258 b).

Fuzûlî Türkçe Dîvân'ında birkaç yerde Kâbe'den bahsetmektedir. Beyitlerde Kâbe kimi zaman sevgilinin diyarı ile kimi zaman namaz ile ilişkilendirilmektedir. Fuzûlî Dîvân'ında Kâbe'ye gönderme yapılan bazı beyitler şunlardır:²⁹

Hâk-i kûyun Ka'be'ye nisbet kılan bilmez mi kim

Bunda her dem anda bir nevbet olur vâcib tavâf (G.144/5)

Bu beyitte Fuzûlî, sevgilinin diyarının toprağını Kâbe ile kıyaslayarak Kâbe'yi bir kez lakin sevgilinin topraklarını her daim tavaf etmek gerektiğini ifade etmektedir.

Âşiyân tâ ravza-yı kûyunda dutdı murg-ı dil

Geçdi tavf-ı Ka'beden uçmağa pervâ etmedi (G.258/4)

Şair burada sevgilinin diyarını Kâbe ile ilişkilendirmektedir. Gönül kuşunun, sevgilinin cennet diyarında yuva yaptığından beri Kâbe'yi tavaf etmediğinden hatta cennete dahi ilgi göstermediğinden bahsetmektedir. Zira âşık için sevgilinin diyarında

²⁹bknz.: (K.1/79), (K.10/51), (K.11.7/2), (K.13/8) (K.16/13), (G.66/7), (G.127/4).

dolaşmak zaten Kâbe'yi tavaf etmek hükmündedir, ayrıca Kâbe'yi tavafa lüzum yoktur.

Ey ruhun kible-yi cân hâk-i deriün Ka'be-yi dil

Reh-i ışkunda fenâ ser-hadi evvel menzil (G.170/1)

Fuzûlî bu beytinde sevgiliye övgüde bulunmaktadır. Onun yüzünü can kıblesi ile, kapısının toprağını da Kâbe ile ilişkilendirmektedir. Sevgili, “*fenâfillâh*” makamına ulaşmak amacıyla kendini aşkının yolunda feda etmektedir (Tarlan,2017, s.429).

3.1.9.3. Kevser

“Kevser Suyu” ya da “Kevser Havuzu” olarak bilinir. “Cennette bulunan bir ırmak olan Kevser, rivayete göre süttten daha beyaz, baldan tatlı ve miskten güzel kokan bir sudur. Edebiyatımızda genellikle sevgilinin dudağına teşbih edilir.” (Kuzu, 2010, s.45). Cennet suyu olarak da bilinen kevser, klasik Türk edebiyatında saf şarap, tatlı ve temiz anlamlarına da gelmektedir (Onay, 2000, s.291).

Fuzûlî de diğer klasik Türk edebiyatı sanatçıları gibi eserlerinde “Kevser” kavramına gönderme yapan isimlerdendir. Sanatçıya göre aşkın kevser suyunu içmeye ihtiyacı yoktur. Çünkü aşk şarabı onun için en güzel ve en büyük kevserdir. Bu beyitlerden bazıları şunlardır: ³⁰

Âteş-i berk-ı firâkun nâr-ı dûzah tek elîm

Cür'a-yı cām-ı visâlün âb-ı Kevser tek lezîz (G.64/2)

Şair bu beyitte ayrılık ateşinin, cehennem ateşinden daha acı verici olduğunu; kavuşma kadehinin ise bir yudumunun bile Kevser'den çok daha lezzet verdiğini ifade etmekte ve cennet suyu olan Kevser'e telmihte bulunmaktadır.

³⁰ bknz.: (K.3/9), (K.7/20), (K.31/12), (MUH.7/2).

Ukbâda Kevser istemesun rind-i meygede
Dünya'da bes degul mi mey-i erguvân içer (G.85/4)

Fuzûlî bu beyitte, aşk şarabı ile Kevser suyunu ilişkilendirmektedir. Dünyada aşk şarabı içen meyhane rindinin, ahiretteki Kevser şarabına lüzum duymayacağını ifade etmektedir. Hakiki aşkın dünyada içilen aşk şarabı olduğunu, cennet şarabı olan Kevser'in bunun yanında pek ehemmiyeti olmadığını vurgulamaktadır.

Hûr u Kevserden ki derler ravza-yı Rıdvânda var
Sâkî-yi gül-çihre vü câm-ı musaffâdur garaz (G.133/3)

Sanatçı bu beyitte; cennet bahçesindeki huriyi dünyadaki gül yüzlü sâkiye, kevseri de aşk şarabına benzetmektedir.

3.1.9.4. Miraç hadisesi

Miraç, Arapça 'da “yukarıya çıkmak için kullanılan alet ya da merdiven” demektir. Terim olarak ise Hz. Muhammed'in önce Mescid-i Aksa'ya, oradan da göğe yaptığı yolculuğa verilen addır. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin on ikinci yılında, Ramazan'ın on yedinci yahut Recep'in yirmi yedinci gecesinde, Cebrâîl (a.s)'in haber getirmesi neticesinde, bir anda Mekke'den Kudüs'e gitmesine oradan da “Melekût” âlemine yükselmesine, kendinden önceki peygamberlerin ruhaniyetleriyle görüşmesine ve bu peygamberlere imamlık etmesine, cenneti, cehennemi ve melekleri görmesine ve tekrar bir an içinde Mekke'ye geri dönmesine “Miraç Hadisesi” denilmektedir (Gölpınarlı, 2004, s.220). Efendimizin Miraçtan döndüğü gece yatağının hâlâ soğumamış olması bu olayın bir başka mucizelerindendir. Bu hadise, klasik Türk edebiyatında “Mirâciye” adıyla kaside şeklinde, “Miraçname” adıyla müstakil bir mesnevi olarak ve işaret etmek suretiyle de eserlerde karşımıza çıkmaktadır.

Fuzûlî aşağıda yer alan beyitlerde Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksa'ya gitmesi ve Miraç gecesi göklere yükselişinden bahsetmektedir. Bu beyitler şunlardır:³¹

Ey olub mi'râc bürhân-ı ulüvv-i şân sana
Yere inmiş gök den istikbâl edüb Furkân sana (G.6/1)

Fuzûlî burada Hz. Muhammed'e yaptığı övgülerle birlikte miraç hadisesine gönderme yapmaktadır. Hz. Peygamberin şanının ne kadar yüce olduğunun miraca çıkmasından anlaşıldığını dile getirmektedir. Zira Kur'ân'ı Kerîm yeryüzüne O'nun için indirilmiş ve miraçta O'nu karşılamıştır.

Ey gubâr-ı kademun 'arş-ı berîn başına tâc
Şeref-i zâtuna ednâ-yı merâtib mi'râc (G.47/1)

Bu beyitte şair Hz. Muhammed'e övgüde bulunarak Miraç hadisesine telmih yapmaktadır. O'nun zâtının şerefi için miraç hadisesinin bile aşağı bir mertebede kaldığını belirtmektedir.

3.1.9.5. Ney

Bir arşın uzunluğunda olan ve kamıştan yapılan ve nefesli bir çalgı olan ney, “nây” olarak da anılmaktadır. Ney çalan kişilere “neyzen” ya da “nâyî” denilmektedir. Bilhassa Mevlevîlerde itibar gören bir sazdır. Sesi yanık ve lâhûtîdir. Rivâyet edilene göre; Peygamberimiz İlâhî aşk sırrını Hz. Ali ile paylaşmıştır. Bu sır ona ağır gelince onun yükü altında ezilen Hz. Ali Medîne dışında bulunan kör bir kuyuya dayanamayıp bu sırrı anlatır. Bu sırrı duyan kör kuyu coşup köpürmüş ve sonunda taşmıştır. Kör kuyunun suyu etrafı kaplayınca buralarda kamışlar yetişmeye başlamıştır. Ordan geçen bir çoban yetişen kamışlardan birini keserek çeşitli noktalardan delip üfleme denemiş. Ortaya adeta tılsımlı bir ses çıkmış. Öyle bir sesmiş ki bu yüreklere heyecan ve coşku vererek İlâhî sırrı fısıldar gibi olmuştur. Bir gün Hz. Peygamber neyden duyulan bu efsunlu sesi tesadüfen işitir. Zaten işitir işitmez durumun ne olduğunu

³¹ bknz.: (G.132/2).

anlamıştır. O günden sonra ney, bir ilhâm kaynağı haline gelmiştir. Mevlanâ da “*Mesnevi*”sine neyden bahsederek başlar. Klasik Türk şiirinde özellikle Mevlevî şairlerce neyin ismi çokça zikredilmektedir (Pala, 2002, s.371).

Ney ilahi sırra erişmişti, bu sebeple çok önemli bir değere sahiptir. O dertli dertli ağlayıp inleyerek bu sırrı açık etmiştir.

“Ney, aşkın sırlarını ifşa ettiği için büyük şöhret sahibidir. Hazret-i Ali Hazret-i Peygamber’in kendisine tevdi ettiği bâtin sırrını tahammül edemeyip bir kuyuya söylemiş. Kuyu etrafında yetişen kamışlar da bu sırrı öğrenip ifşa etmişlerdir. Bunun için ney ayrı bir değeri haizdir.” (Tarlan, 2017, s.180).

Fuzûlî de diğer klasik Türk edebiyatı sanatçıları gibi ney konusuna telmihte bulunmayı ihmal etmemiştir. Bu beyitlerden birkaçı incelenecek olursa: ³²

Nâledendür ney gibi âvâze-yi ‘ışkum bülend

Nâle terkin kılmazam mutlak kesilsem bend bend (G.62/1)

Şair burada, Ney gibi inleyip feryat ettiği için aşkının şöhretinin arttığını ifade etmektedir. Ney gibi boğum boğum kesilse bile bu feryadı terk etmeyeceğini de eklemektedir. Bu şekilde ney unsuruna telmihte bulunmaktadır.

Bilindiği üzere ney sazı kamıştan yapılmıştır. Kamış ise boğumlardan meydana gelmektedir. Boğumlar kamışın eklem yeridir. Kamış bu boğumlarından kesilip ney şeklini almaktadır. Ney, ilâh sırları açıklaması sebebiyle önemli büyük bir şöhretle anılmaktadır. Hz. Ali, Hz. Muhammed’in kendisine açık ettiği sırra tahammül edemeyerek sırrı bir kuyuya anlatmıştır. Kuyunun etrafındaki kamışlar da bu sırrı öğrenip ifşa etmişlerdir. Neyin bu açıdan önemi büyüktür. Burada “âvâze” hem ses hem şöhret anlamındadır. Ney, inlemeden asla vazgeçmez, o her daim üflenir ve inler (Öztekin, 2007, s.27).

³² bkz.: (K.25/28), (K.25/29), (G.44/4), (G.103/6), (G.121/4), (G.123/6), (G.143/6), (G.193/8), (G.204/8), (G.217/4), (G.265/2).

Ney gibi her dem ki bezm-i vaslunı yâd eylerem

Tâ nefes vardur kuru cismümde feryâd eylerem (G.193/1)

Sanatçı bu beyitte; sevgilinin visâl bezmini ne zaman hatırına getirirse, kuru cisminde nefesi yettikçe ney gibi feryat edeceğini belirtmektedir. Burada ney hem bir mûsikî aletini hem de insanı temsil etmektedir. Neyin içerisine ilâhi ruhun üflenmesi ile ney canlanır ve ses çıkarmaya başlar. Artık neye alemin sırrı açıklanmıştır (Tarlan, 2017, s. 478). O artık ilahi sırdan haberdardır. Bu sır onun kuru cismine ağır gelmiştir, canlanıp dertli dertli inleyerek yaradılış sırrını yüreklere fısıldar.

Ney, neyistandan yani kendi öz vatanından ayrılarak bu âleme düşmüştür. Vatanı aklına geldikçe feryât figan etmektedir. Ney, kurudur ve üflendikçe, içinde nefes var oldukça feryâda devam eder. Şair de tıpkı ney gibi sevdiği için; yaşadığı müddetçe, her dem yani her nefeste buna devam edeceğini söylemektedir (Bolkar, 2007, s.29).

Ey nâvek-i bî-dâduna her sîne hedef

Ve'y cevher-i peykânuna her dîde sade f

Feryâd u fiğânum gam-ı hicrânundan

Bezm-i gamadur nevha-yı ney nâle-yi def (R.52)

Bu beyitte yine ney'e telmih yapılmaktadır. Sanatçı burada neyin her daim inlemesini ayrılığın üzüntüsüne bağlamaktadır. Çünkü ney kamışlıktan ayrıldığı, öz vatanından koptuğu için hep inlemektedir. Bu durum adeta insanoğlunun doğduğumuzda ağlayıp feryat etmesi gibidir. Bizler de vuslatı beklemeye mecbur olduğumuz için, bunun acısının verdiği hüzünden dolayı ağlayıp figan ederiz. Ney'in ağlamasının def'in inlemesinin nedeni hep buna bağlamaktadır.

3.1.9.6. Tûbâ ağacı

Tûbâ ağacı'nın, Sidre'de bulunan ilahî bir ağaç olduğu söylenmektedir. Bu ağaç bilinenlerin aksine, kökü yukarıda, dalları aşağıdadır. Ayrıca bütün cenneti

gölgelediğine inanılmaktadır. Ağacın, çiğnenen her lokmada ve içilen her yudumda farklı lezzetlere sahip meyveleri vardır. Bir söylentiye göre; dalları kırmızı mercan, yaprakları yeşil zümrüt, gövdesi sarı altın ve meyveleri şeker gibi olan bu ağaç yaratılan her insanın bir yaprağına sahipmiş. İnsan ölünce ağaç üzerindeki o yaprağı da koparak yere düşmüş. Yaprak, düşme esnasında başka yapraklara değer ve değdiği yaprağın temsil ettiği kişinin kulağı çınlatırmış. Böylelikle kulağı çınlayan insan ölümü hatırlayarak hemen tövbe edermiş. Kulağı çınlayan kişinin “Birisi beni andı” demesinin bu sebepten kaynaklandığı söylenmektedir. Klasik Türk edebiyatı şairlerince Tûbâ ağacı, boyu ve gölgesi hasebiyle sıkça anılmaktadır. Şairlerce, sevgilinin boyu Tûbâ’ya benzetilerek anlam zenginleştirilmektedir (Pala, 2002, s.473).

Fuzûlî Dîvânı’nda Tûbâ ağacına da göndermeler yapılmaktadır. Bu beyitler şu şekildedir: ³³

Hûr u tûbâ vasfın ey vâ’iz bugün az eyle kim

Hem-dem ol tûbâ-kıyâm u hür-peykerdur mana (G.21/3)

Fuzûlî Türkçe Dîvânı’nda yer alan bu beyitte, Tûbâ ağacına telmihte bulunmaktadır. Sanatçı burada vaize seslenir. Vaiz cennetteki huriler ve Tûbâ ağacından bahsetmektedir. Şair ise buna karşı çıkarak cennetteki hûriler ile Tûbâ ağacını vasfetmesine gerek olmadığını ifade etmektedir. Zîra bugün o Tûbâ gibi salınıp gezen, hûri güzelliğinde sevgili zaten onun yanındadır. Burada uzun boyu ile salınıp gezen sevgilinin boyu Tûbâ ağacına benzetilmektedir.

3.2. Tarihi, Felsefi ve Efsanevi Şahsiyetlere Telmih

Türk edebiyatı bilhassa klasik Türk edebiyatı eserleri incelendiğinde; birçok tarihi, felsefi ve efsanevi şahsiyetin gerek telmih yoluyla gerekse açık bir şekilde eserlere konu olduğu görülmektedir. Sanatçı bazen bu isimleri anmadan dahi onları

³³ bknz.: (G.21/3), (MUH.7/2).

okuyucuya anımsatır. Bunu bazen bu şahsiyetlerin bilinen önemli özelliklerine, bazen de meşhur hadiselerine işaret ederek yapmaktadır.

Fuzûlî de bu eserinde efsanelere, tarihe ve felsefeye konu olan bu nev'i şahsına münhasır isimleri, telmih yoluyla birçok beyitte zikretmektedir.

3.2.1. Aristo

İskender'in akıl hocası ve Platon'un öğrencisi olan Aristo milattan 384 yıl evvel Trakya'daki Stageira şehrinde doğar. Dönemin birçok ilmine malik olarak mantık ilmini de ortaya koyan şahsiyettir. Allah'ın birliğine iman eden büyük bir filozoftur. İslam düşüncesi üzerine de büyük etkileri olan bu meşhur Eski Roma filozofu, Aristo, M. Ö. 367 yılında Atina'ya giderek Eflâtun akademisinde eğitime başlar. Bu 20 yıllık eğitim sürecinde önce Eflâtun'un en gözde öğrencisi, fakat sonra onun düşünce yöntemini eleştiren başarılı bir rakibi haline gelir. Makedonya kralı Filip, Aristo'yu oğlu İskender'e eğitim vermesi için Pella Sarayı'na davet eder. Buradaki sekiz yıllık eğitim daha sonraları Aristo'nun "cihan imparatorunu yetiştiren üstat" adıyla anılmasını vesile olur. 322'de altmış iki yaşında yakalandığı mide rahatsızlığı sonucu hayatına veda eder. Onun devrinde eskiçağ Yunan bilim ve düşünce sistemi ulaşabileceği en uç noktaya ulaşır. Başta mantık olmak üzere birçok bilim dalının kurucusu sayılır. Öldüğünde ise arkasında yüze yakın eser bırakır. Aristo klasik şiir ve nesrinde akıllı temsil etmektedir (Açar, 2021, s.297).

Aristo da Fuzûlî Dîvânı'nda ismi geçen önemli şahsiyetlerden biridir. Aristo'ya gönderme yapılan beyit şudur:

Ger sen olsaydun emîr-i şevket-i İskenderî

Vâdî-yi hikmetde bulmazdı Aristo iştihar (K.37/15)

Bu beyitte şair, İskender'e ve onun akıl hocası olan Aristo'ya telmihte bulunmaktadır. Aristo, İskender'in yetişmesine ve ün kazanmasına en büyük katkıyı sağlayan kişi olarak anılmaktadır.

3.2.2. Kanuni Sultan Süleymân

Kanuni Sultan Süleymân, 1520’de Osmanlı hanedanının onuncu hükümdarı olarak tahta çıkmıştır. “I. Süleymân, Muhteşem Süleymân, Süleymân I, Süleymân-ı evvel” isimleriyle de anılır. 1494’te Ayşe Hafsa Sultan ile Şehzade Yavuz Sultan Selim’in çocuğudur, Trabzon’da doğmuştur. Trabzon livasında sancak beyi/vali görevindeki babası Sultan Selim’in sarayında büyüyen Şehzade Süleymân, bulunduğu yerin çok kültürlülüğünden beslenerek ileriki hayatında bunun çok katkısını görmüştür. Bilhassa lalalarından mükemmel bir eğitim gören Sultan Süleymân, ilk olarak Kırım/Kefe’de sancağa çıkmış, babasının 1512’de tahta çıkmasıyla ise Manisa’nın Saruhan sancağına tayini çıkmıştır. Süleymân, babası Sultan Selim’in 1520’de ölmesiyle tek erkek evlat olduğu için problemsiz bir şekilde 26 yaşında tahta çıkmıştır. Kırk altı yıla yakın bir süre hükümdarlık sürmüştür. Osmanlı sultanları arasında hükümdarlık görevini en uzun süre yani neredeyse yarım yüzyıl başarıyla yürüten isimdir. Bu süreçte Batı’ya yani Avrupa’ya ve Doğu’ya yapılan on üç kara ve deniz seferleriyle, Osmanlı devletini büyütme ve sınırlarını genişleterek daha çok yere hükmetme politikasını yürütmüştür. Yürüttüğü iç ve dış siyasetiyle dikkat çekerek dikkat çeken bir güç haline gelmiştir. Kanunî, iç siyasette şeyhülislam Ebusuud Efendi başta olmak kaydıyla, dönemin ulemalarını görevlendirerek “*Kanunname-i Âl-i Osman*” ismiyle tanınan eski yasaları yeniden düzenleyerek bunları yayımlamıştır. “*Kanunî*” ününü hazırlattığı bu kanun düzeltmeleri sebebiyle almıştır. Batı dünyasında ise “*Magnificent*” yani “*Muhteşem*” sıfatına layık görülmüştür (Müderrişoğlu, 2013, s.188).

Kanuni mevcut betimlemelere göre fiziken; esmer tenli, uzun boylu ve zayıf olarak ifade edilmektedir. Kişilik özellikleri bakımından ise; adaletli, kararlı, ailesine karşı duyarlı ama gerektiğinde de en yakınlarını bile katlettirecek kadar acımasız bir şahsiyet olarak anılmaktadır. Tarih sahnesine bulunduğu 1520-1566 yıl aralığı, Osmanlı Devleti’nin yükselme dönemi olarak kabul görmektedir. Bu zaman aralığında bulunan kaynaklar ve ulaşılan belgeler dönemin sosyal, siyasi ve kültürel açıdan ne kadar geliştiğini göstermektedir. Osmanlı devletinin altın çağı olarak da bilinen bu başarılı dönem 1566’da Kanunî’nin Zigetvar Seferi esnasında yaşamını yitirmesiyle son bulmaktadır. Padişahın iç organları bölgeye gömülmüş, naaşı ise sonradan

İstanbul'a taşınarak kendi ismini taşıyan külliye'nin haziresinde toprağa verilmiş ve burada türbesi yaptırılmıştır (Müderrişoğlu, 2013, s.189,190).

Fuzûlî Türkçe Dîvânı'nda devrin ileri gelen padişahı Kanuni Sultan Süleymân'a da kaside yazmıştır. Dîvân' ın birçok beytinde Sultan'a telmihlerde bulunmaktadır. Bu beyitlerden birkaçı şu şekildedir: ³⁴

Şâh-ı dîn Sultân Süleymân-ı sa'âdetmend kim

Kesb eder hulk-ı hoşından nüzhet-i etvâr gül (K.8/43)

Fuzûlî'nin Kanuni Sultan Süleymân'a yazdığı "Gül" redifli kasidenin bu beytinde Sultan'a övgüler vardır. Şair burada gülün, din padişahı saadetli Sultan Süleymân'ın güzel ahlakından dolayı tavırlarında tazelik kazandığını vurgulamaktadır.

Beyitte ahlak anlamına gelen 'hulk', subjektif bir kavramdır ve dolayısıyla elle tutulup gözle görülemez. Bu sebeple, insanın ahlakı davranışlarıyla anlaşılmakta ve gözlemlenmektedir. Eskiler bu durumu güzel koku ile örneklendirmektedir. Çünkü koku da görülmez ama duyulup hissedilir. Böylelikle hem bu şekilde bir mantıktan hem de "hulk" kelimesinin Arabistan yarımadasında meşhur olan güzel bir koku adı da olmasından dolayı, defalarca güzel koku ve güzel ahlak benzetmesi yapılmaktadır. Bu beytin özünde ahlakı güzel kimselerle birlikte bulunmanın insanın ahlakını güzelleştireceği, güzel ahlakın da tavırları değiştireceği yolundaki inanç vurgulanmaktadır. Şair gülün, güzel ahlaklı yahut güzel kokulu padişahın yanında bulunmak suretiyle tavırlarında tazelik kazanacağını imâ etmektedir (Şentürk, 1999, s.309).

³⁴ bkz.: (K.9/19), (K.10/45), (K.10/57), (K.10/58), (K.10/59), (K.10/60), (K.11/4.4), (K.11/5.3), (K.19/23), (K.22/14).

Kıldı meşhûr-ı ‘Arab feth-i ‘Acem târîhini

Geldi burc-ı evliyâ-ya pâdişâh-ı nâm-dâr (K.10/25)

Kasidenin bu mısrasında tarih düşürme vardır. Şair bu mısrasıyla Sultan Süleymân’ın Bağdat’ı fethine tarih düşerek o hadiseye telmihte bulunmaktadır.

3.2.3. Kârûn

Kârûn, Hz. Mûsâ döneminde zenginliği ile ün yapmış bir şahsiyettir. Kârûn bazı kaynaklarda Krezüs olarak da anılmaktadır. Kur’an’ı Kerim’de Firavun ve Hâmân ile beraber adı geçer. Bazı rivâyetlerde Firavun’un nâzırı, bazı rivâyetlere göre de Hz. Mûsâ’nın kavminden ve hatta akrabalarından olan çok varlıklı fakat zâlim ve cimri birisi olarak anılmaktadır. Allah ona çok büyük bir servet vermesine rağmen zekâtını vermeyerek bu servetle kibirlenmiştir. Nihâyetinde Hz. Mûsâ’nın ettiği bir dua vasıtasıyla, tüm malvarlığı ile birlikte yere geçmiştir (Pala, 2002, s.271 a).

Hz. Mûsâ ona kimya ilmini öğretmiş ve o da çok zengin olmuştur. Tefsirlerde İsrailiyyat’tan olmak üzere onunla ilgili söylenmiş birçok hikâye yer almaktadır. Bu söylentilerden biri, sadece hazine anahtarlarını kırk iki görevlinin taşıdığı yönündedir. Bir ara Hz. Mûsâ yere, onu beline kadar yutmasını emretmiş ve yer onu yutmuştur. Sonra zekât vereceğini söylemiş ve kurtulmuştur. Lakin sonra sahip olduklarından vermeye yine kıyamamış ve bu kez yer, tüm hazinesi ile birlikte onu da yutmuştur. Klasik Türk edebiyatında zenginlik ve cimrilik temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Kârûn’un hazinelerine “Genc-i Revân” ismi verilmiştir (Pala, 2002, s.271 b).

Dîvân’da serveti ile meşhur olan Kârûn’a da yer verilmektedir. Fuzûlî’nin Kârûn’a gönderme yaptığı beyitler şunlardır:

Çeşmümi eşk ile genc-i dur-i meknûn etdun

Merdum-i çeşmümi ihsân ile Kârûn etdun (G.150/1)

Şair bu beyitte kendisini, bu kadar göz yaşı akıtması hasebiyle Kârûn'a benzetmektedir. Yani kendini çok zengin görmektedir. Çünkü ona göre, aşkın gözünden akan her gözyaşı damlası kıymetli bir inci tanesi gibidir.

Ne milk ü mâl mâna çarh verse memnûnam

Ne milk ü mâlden âvâre kılsa mahzûnam

Egerçi müflis ü pest ü muhakkar u dînam

Dem-â-dem eyle hayâl eylerem ki Kârûnam

Gönülde nakd-i vefâ genci lîk pinhânî

Gözüm hızâne-yi la'î ü güher velî fânî (MÛS.3/2)

Sanatçı bu dizelerde dünyada fakir olması sebebiyle, içinde bulunduğu durumdan dolayı şikâyet etmektedir. Bu duruma kederlenen şair; müflis durumuna düştüğü için kendini hor görülmüş hisseder ve bir an bile olsa Kârûn kadar zengin olmayı düşlemektedir (Yeşilyurt, 2019, s.82).

3.2.4. Nizâmülmülk

Nizâmülmülk, Selçuklu döneminin önemli bir devlet adamıdır. 29 yıl vezirlik hayatı süren ve dönemine büyük tesirleri olan bir kişidir. Henüz küçük yaşta iken öksüz kalarak babasının terbiyesinde büyümüştür. Devrin önemli ilimlerini tahsil ederek ilim yönünden kendisini yetiştirmiştir. Ardından Gazneli ve Selçuklu devlet adamlarıyla çalışmış, Alparslan'a ve daha sonra Sultan Melikşah'a vezirlik yapmıştır. Ünlü vezir gerek eğitim hayatı süresince öğrendiklerini gerekse de idarî hizmetlerde sırasında edindiği tecrübeleri kişisel yeteneğiyle birleştirip başarılı bir yöneticide bulunması gereken vasıflara ulaşmıştır. O, devletin bekası ve idarenin sağlamlığı için sûfîler ve din adamlarına yakın olmayı gerekli görerek, bu zümrelerle yakından ilgilenmiştir. Bunların faaliyetleri sebebiyle ribatlar, hangah ve medreseler yaptırmıştır. Bu husustaki en önemli başarısı Alparslan'ın müsaadesiyle yaptırdığı

“Nizâmiye Medreseleri”dir. Yapılan bu medreseler Selçuklu Sultanlarının devlet politikasına uygun şekilde Sünnî İslâm anlayışının güçlenmesini sağlayarak devlete lazım olan insan kaynağı da buralardan karşılanmıştır. Nizâmülmülk, devlet yönetiminde edindiği tecrübelerle, Gazâlî, Cüveynî ve Mâverdî gibi devlet adamlarından farklı bir yol izlemiştir. Emrinde bulunduğu padişahların tarihten gelen kültür kodlarıyla uyumlu saltanat fikirlerini savunarak bunları İslâmî değerlerle süslemeyi çok iyi başarmıştır. Bu bakımdan büyük önem arz eden “Siyâsetnâme” isimli eserini telif etmiştir. Bu eserde devlet yönetiminin inceliklerinden bahsederken zengin bir tarihi malzeme de ortaya koymuştur (Ocak, 2018, s.32).

Fuzûlî, Türkçe Dîvânı’nda Selçuklu döneminin ünlü veziri Nizamülmülk’e göndermede bulunmaktadır: ³⁵

Verüp nizâm-ı cihân Âsaf u Nizâmü ’l-Mülk

Gedüp cihânda sana kaldı yâdgâr kalem (K.24/33)

Fuzûlî bu beytinde Selçuklu devletinin en önemli veziri olan Nizâmülmülk’e gönderme yapmaktadır.

3.3. Aşk Hikâyelerine Telmih

Klasik Türk Edebiyatında genellikle doğu kaynaklı hikâyeler ve bunların kahramanları şairlerin hem müstakîl eserlerinde andığı hem de pek çok şiirlerinde telmih yoluyla kullandığı unsurlardır. Fuzûlî de bu geleneğe uyarak Türkçe Dîvânı’ndaki birçok beyitte bu aşk hikâyelerine gönderme yapmaktadır.

³⁵ bkz.: (K.13/32).

3.3.1. Ferhâd ile Şîrîn

Kaynaklara baktığımızda “Hüsrev ü Şîrîn” şeklinde de tanınan bu hikâye, İran edebiyatında ortaya çıkmıştır. Bazı hikayelerde başkahraman Hüsrev, bazılarında ise Ferhad’tır. Klasik Türk edebiyatının aşk mesnevilerinden biridir. Konusunu “Hüsrev ü Şîrîn” isimli mesneviden alan bu halk hikâyesi başta, Firdavsî’nin “Şehnâme”si olmak kaydıyla birçok klasik Türk şairinin mesnevisine konu olmaktadır. Ferhâd ile Şîrîn’in efsaneleşen bu aşkı yüzyıllardır anlatılmaktadır. Hikâyenin konusuna kısaca değinilecek olursa: Babasının ölümüyle, erkek kardeşi olmadığından dolayı tahta geçen Mehin Banu’nun Şîrîn adında bir kız kardeşi bulunur. Bazı kaynaklarda ise; Şîrîn’in Mehin Banu’nun kız kardeşi değil de yeğeni olduğu görüşü hâkimdir. Mehin Banu tahta geçince Şîrîn için bir saray yaptırmayı düşünür. Bihzat da oğlu Ferhâd ile beraber bu sarayın yapımında görevlidir. Sarayın duvarlarına resim yapmakla vazifelendirilirler. O esnada Ferhâd ile Şîrîn birbirlerini görür ve âşık olur. Zamanla herkesten gizli görüşmeye başlarlar. Oysa bilmedikleri bir şey vardır. Mehin Banu da Ferhâd’a âşıktır. Ferhâd, kız kardeşi Mehin Banu’ya Şîrîn ile evlenmek istediğini söyler ancak Mehin Banu Ferhâd’a âşık olduğu için evlenmelerini reddeder. Ferhâd’tan neredeyse imkânsız bir şey ister. Büyük bir su yoluyla şehre su getirirse kız kardeşini ona vereceğini söyler (Yüksel, 2010, s.16).

Bu istek üzerine Ferhâd, Şîrîn için tüm gücüyle çalışır. Külüngüyle kayaları parçalayarak suya yol yapar. Mehin Banu Ferhâd’ın, bu halini görünce onu engellemesi amacıyla bir kadın görevlendirir. Bu kadın Ferhâd’a Şîrîn’in öldüğünü söyler. Ferhâd sevdiğinin ölüm haberini alınca üzüntüden kahrından perişan olur. Külüngü tüm gücüyle kafasına vurur ve oracıkta son nefesini verir. Şîrîn de Ferhâd’ın öldüğü haberini alınca intihar eder ve bu iki âşık ebedi alemde kavuşmuş olurlar (Yüksel, 2010, s.17). Ferhâd, bazı şiirlerde “kûh-ken” yani dağ kazan sıfatı ile anılmaktadır.

Doğudaki diğer mesnevilerden, Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ, farklı olarak Hüsrev ve Şîrîn’in ilahi aşkla hiçbir ilgisi yoktur. Bu mesnevi Sasânî hükümdarı Hüsrev Perviz ile Ermen melikesi Şîrîn arasındaki efsanevi aşkın konu edildiği mesnevidir (Açar, 2021, s.312).

Klasik Türk şiirinde âşık ile mâşuk arasındaki macerayı temsil eden bu aşk hikâyesini, Fuzûlî de beyitlerine yansıtmaktadır. Bu hikâyeye telmihte bulunan beyitlerden bazıları şunlardır: ³⁶

Kûh-ken Şîrîne öz nakşın çeküp vermiş firîb

Gör ne câhildûr yonar taşdan öziyçün bir rakîb (G.31/1)

Fuzûlî bu beyitte, Ferhâd ismi yerine onun lakabı olan kûh-ken (dağ kazan) lafzını kullanılmaktadır. Bu beyitte Ferhâd'ı cahillikle suçlamaktadır. Dağı kazıyıp Şîrîn'in resmini yapan bu aşığın kendisi için taştan rakip yontarak kendini aldattığını ifade etmektedir. Şair burada Ferhâd'ın mağara içerisinde Şîrîn'in resmini yaparak aşkta birliğe aykırı davranmasını cahillik olarak görmektedir. Zira sevgili dışındaki her şey, bu sevgilinin resmi olsa dahi, âşığı sevgiliden uzaklaştıran birer rakiptir (Açar, 2021, s.317).

Kıl tefâhur kim senün hem var men tek 'âşıkun

Leylinûn Mecnûnı Şîrînün eger Ferhâdı var (G.88/3)

Fuzûlî burada sevgiliye seslenir. Nasıl ki Leylâ'nın Mecnûn'u, Şîrîn'in Ferhâd'ı varsa ben de senin aşığının diye söylemektedir. Leylâ ve Şîrîn bu âşıklar ile övünüyorsa sevgilinin de kendisi gibi bir âşığı olduğu için övünmesini istemektedir.

'Âciz olmuş yihmağa âhıyla kûhı Kûh-ken

N'eylesün miskîn anun 'ışkı hem ol mikdâr imiş (G.127/2)

³⁶ bkz.: (G.71/3), (G.75/5), (G.87/6), (G.88/3), (G.89/5), (G.104/7), (G.123/3), (G.127/3), (G.158/3), (G.213/5), (G.220/4), (G.221/1), (G.224/1), (G.224/3), (G.224/4), (G.234/1), (G.234/2), (G.234/3), (G.259/3), (G.290/6).

Bu beyitte de Ferhâd'ın kûh-ken sıfatına yer verilerek Ferhâd ile Şîrîn hikâyesine gönderme yapılmaktadır. Sanatçıya göre;

“Ferhâd, aşkının âhıyla bir dağı (Bîsütûn) dahi eritemez. Bu yüzden onun aşkının miktarı, bir dağı dahi eritemeyecek kadar azdır. ‘Miskin’ diyerek onu küçümsemesini daha da pekiştiren şair, buna karşılık kendisinin değil bir dağı, çok daha fazlasını aşkının âhıyla eritebileceğini iddia eder. Dolayısıyla, bu şekilde Ferhâd’tan daha büyük bir âşk olduğunu ispata çalışır.” (Arı, 2018, s.97,98)

Lahza lahza sûretin görseydüm ol şîrîn lebün

Sen gibi ey Bîsütûn men hem karâr etmez midüm (G.186/2)

Sanatçı bu beyitte Bîsütun ve Şîrîn kelimeleriyle, Ferhâd ile Şîrîn hikayesine gönderme yapmaktadır. Bîsütun aşkı için, Ferhâd'ın deldiği dağın ismidir. Ayrıca burada dağın direksiz oluşu ve dayanağının olmamasından dolayı, dağ aşılması neredeyse imkânsız bir engel olarak kendini göstermektedir. Beyitte Bîsütun sözcüğüyle iki ayrı anlam verilmek istenmektedir. Birincisi dağ adıdır. İkincisi ise dayanaksızlık yani kararsızlıktır. Fuzûlî birinci anlamda, dağa hitap ederek sevgilinin suretini görmesi halinde onun gibi huzura kavuşacağını ifade etmektedir. İkinci anlamda ise “senin gibi kararsız olmaya karar vermek isterdim” anlamında kullanılmaktadır. Burada bahsi geçen kararsızlık hali Allah’ı aramanın ve heyecanın üst seviyede olması hâlidir. Bu durumda Fuzûlî’nin hayalini kurduğu bir şeydir (Sevinç, 2015, s.468).

Belâdur şehrlerde men gibi rüsvâ-yı halk olmak

Ne hoş Ferhâd u Mecnûn menzil etmiş kûh u sahrâyı (G.280/4)

Fuzûlî, halk tarafından kınanıp rezil olmayı bir belâ olarak görmektedir. O şehirdedir, bu sebeple Mecnûn ve Ferhâd’tan daha fazla belâyla karşılaşmaktadır. Bu beyitte şair kendisini, belâ açısından Mecnûn ve Ferhâd gibi âşıklardan daha zorda ve ıstırap içinde olarak görmektedir. Çünkü Fuzûlî halkla iç içedir. Halk içinde rezil

olmak daha belâlıdır ve çok daha zordur. Mecnûn ile Ferhâd ise kendilerini dış dünyaya kapatarak sahrayı ve dağı menzil edinmişler, orada kimseyle muhatap olmadan tek başlarına yaşarlar.

3.3.2. Leylâ ile Mecnûn

Leylâ ile Mecnûn'un aslına baktığımızda bir Arap halk hikâyesi olduğu bilinmektedir. Farklı yazarlarca farklı varyantlarda kaleme alınmıştır. Klasik Türk edebiyatına bakıldığında otuzdan fazla şairin bu hikâyeyi işlediği görülmektedir. Fuzulî başta olmak üzere, Hamdullah Hamdi, Ali Şir Nevâyî gibi isimlerin Leylâ ve Mecnûn mesnevileri meşhurdur. Hikâye kısaca şöyledir:

Kays ile Leylâ, Beni Amîr kabilesine mensuptur ve çocukluklarından beri birbirlerini severler. Onların bu sevgisi duyulup dedikodular yayılınca Leylâ'yı eve kapatırlar. Kays ise Leylâsını göremediği için delirir. Kendini çöllere vurur. Oğlunun bu halini gören babası Leylâ'yı istese de artık Kays eskisi gibi değildir. O Mecnûn olmuştur ve bu yüzden Leylâ'yı vermezler. Bunun üzerine babası oğlunu iyileştirmek için Ka'be'ye götürür. Fakat Kays iyi olmak için dua edeceğine, aşkının ve derdinin artması için yalvarır. Duası oracıkta kabul olur. Çölde hayvanlarla dost olan Mecnûn şiir yazmaya da başlar. Onun şiirlerini okuyan Nevfel adında bir Arap ağası Mecnûn'un durumuna acıyarak Leylâ'yı babasından yeniden ister. Fakat kızı yine vermezler. Sinirlenen Nevfel, Leylâ'nın kabilesine savaş açar. Ancak Mecnûn Leylâ'ya ait olan hiçbir şeye zarar gelmemesi için Allah'a yalvarır. Nevfel yenilir. Mağlup olmayı hazmedemeyen Arap ağası yeniden savaş açar. Bu sefer galip gelir ama Mecnûn'un ettiği duayı öğrendiği için kızıp Leylâ'yı almadan gider. Ardından Leylâ İbn Selam ile evlendirilir. Fakat Leylâ, İbn Selam'ın kendisine yaklaşmasını istemez ve ona bir yalan söyler. Kendisine bir cinin musallat olduğunu ve yaklaştığında ikisini de öldüreceğini söyleyerek onu yanına yaklaştırmaz. Daha sonra İbn Selam ölür. Özgür kalan Leylâ, Mecnûn'a kaçar. Fakat Mecnûn onu istemez çünkü Mecnûn artık beşerî aşktan İlahi aşka yönelmiştir. Bir süre sonra Leylâ ölür. Bunu duyan Mecnûn Leylâ'nın mezarına koşar. Allah'a Leylâ'nın mezarının başında kendisinin de canını alması için dua eder. Duası yine kabul olur, iki sevgilinin kavuşması cennete kalır (Üzümcü, 2010, s.37).

Klasik Türk edebiyatında bu hikâye; Mecnûn'un aşkının büyüklüğü, Mecnûn'un çölde ceylanlarla konuşması, Leylâ'nın güzelliği ve Leylâ ile Mecnûn'un benzersiz aşkı vb. açısından birçok şiire telmih unsuru olmaktadır.

Şairler kendileri ile Mecnûn, sevgili ile de Leylâ arasında ilgi kurarak defalarca bu hikâyeye telmihte bulunmaktadırlar. Fuzûlî Dîvânı'nda da bu kıssa ile alakalı birçok beyit göze çarpar. Bunlardan bazıları şöyledir:³⁷

Ey Fuzûlî kalmamış gavgâ-yi Mecnûn'dan eser

Ğalibâ efsâne-i Leylî getürmüş hâb ana (G.12/9)

Beyite baktığımızda, Mecnûn'un ölüp gittiği ve onun aşk macerasından eser kalmadığı söylenmektedir. O macerayı galiba Leylâ efsanesi unutturmuştur. Leylâ, Mecnûn'un maddi sevgilisidir ama bu bir masal kadar asılsızdır. Çünkü Leylâ'da "leyl" yani gece vardır. Gece siyahtır ve zülfе benzer. Zülf kesreti temsil etmektedir. Ama kesret hadd-i zatında yoktur. Bu sadece bir görünüşdür. Masal, geceleri anlatılır ve uykuya dalmayı kolaylaştırır (Tarlan, 2017, s.55).

Mende Mecnûndan füzûn 'âşıklık isti'dâdı var

'Âşık-ı sâdık menem Mecnûnun ancak adı var (G.88/1)

Şaire göre; Mecnûn ne kadar şöhretli olursa olsun, kendisi aşk hususunda daha kabiliyetlidir. Şair, aslında sadakatli olan âşığın gerçekte kendisi olduğunu söyler. "...ancak adı var" ifadesi ile onu ne kadar küçümsediği âşikârdır. Görüldüğü üzere söz konusu aşk iken âşığın, hiç tevâzu sahibi olmadığı hatta açık açık kibirlendiği ortadadır "En büyük âşık" olduğunu kanıtlamaya çabalaması bunun en önemli

³⁷ bkz.: (K.10/14) , (G.21/7), (G.28/5), (G.44/3), (G.46/5), (G.71/5), (G.75/1), (G.75/4), (G.77/2), (G.88/3), (G.92/1), (G.92/2), (G.92/3), (G.92/7), (G.93/2), (G.114/8), (G.119/2), (G.122/2), (G.122/4), (G.123/4), (G.135/4), (G.137/2), (G.148/3), (G.158/4), (G.187/7), (G.193/7), (G.202/6), (G.214/6), (G.215/2), (G.219/4), (G.221/2), (G.222/2), (G.224/5), (G.229/1), (G.237/1), (G.248/3), (G.248/6), (G.248/8), (G.261/3), (G.279/5), (G.286/3), (TRCB. 1/3/4), (TRCB. 1/2/1).

dayanağıdır. Duygu olarak da haslet olarak da olumsuz bir durumdur. Fakat aşk için düşünüldüğünde hoş görülebilecek bir hâl almaktadır (Arı, 2018, s.98).

Aşıyan-ı murg-dil zülf-i perişanındadır

Hande olsam ey peri gönlüm senin yanındadır. (G.90/1)

Beyitte “aşıyan, murg, peri, zülf-i perişân” bir arada kullanılarak Mecnûn mazmunu verilmektedir. Bu sözcükler vasıtasıyla Mecnûn’a telmih yapılmaktadır.

Periler insanları çarpar, deli eder. Delilerin gözüne cinler, periler görünür. Mecnûn çölde vahşi hayvanlar ve kuşlarla dostluk kurmuş, onlarla birlikte gezip dolaşmıştı. Aşıyan, kuş yuvası demektir. Kuşlar, Mecnûn’un dağınık saçlarında yuva yapmışlardı.

‘İşk etvârın müselleme eyledi gerdûn mana

Bunca kim yeldi yüğürdi yetmedi Mecnûn mana (G.13/1)

Sanatçı bu beyitte, aşkının ne denli büyük olduğunu dile getirmek için Leyla’nın derdi ile delirip kendini çöllere atan Mecnûn’u hatırlatmaktadır. Kendi aşkını Mecnûn’un aşkı ile kıyaslamakta ve sonuçta kendi yaşadığı aşkın, Mecnûn’un aşkından çok daha üstün ve ileri derecede olduğunu savunmaktadır.

Demen Mecnûna ‘âşık kim başında kuş yuva dutmuş

Menem ‘âşık ki seyl-i eşkümi başumdan aşurdum (G.178/3)

Şair bu beyitte Mecnûn’a, bilhassa kuşların Mecnûn’un başında yuva yapması olayına telmihte bulunmaktadır. Mecnûn, Leylâ’nın aşkından çöle düştüğünde o kadar kendinden geçer ki saçlarında kuşlar yuva yapar. Ancak şair, aşk

sebebiyle kendinden böylesine geçip hayvanlarla söyleşmeye başlayan Mecnûn'u bile kendi âşıklığı yanında âşık kabul etmediğini ifade etmektedir. Kendi gözyaşlarının boyunu aşip, başından taşıdığını dolayısıyla da aşk sanatında kendisinin daha hünerli olduğunu vurgulamaktadır (Açar, 2021, s. 302, 303).

3.3.3. Yûsuf u Züleyhâ

Yûsuf kıssası Kur'ân'da "*Ahsenü'l-Kassas*" yani "*Kıssaların en güzeli*" olarak da anılmakta ve âşıkâne bir hikâye şeklinde edebiyata konu olmaktadır. Yûsuf u Züleyhâ yahut Yûsuf u Zeliha mesnevisi olarak dilden dile dolaşan bu hikâye birçok sanatçı tarafından ele alınmaktadır. En eski hikâyelerden biri olan bu kıssa hiç eskimeyen bir roman hükmündedir. Kıssa hem edebi eserlerde hem de tefsir kitaplarında önemli bir yere sahiptir. Edebî çehreye büründüğü zaman yoğun bir lirizm kazanan bu hikâye her dönemde okuyanları derinden etkilemeyi başarmaktadır (Pala, 2002, s.498).

Yûsuf u Züleyhâ, Doğu edebiyatında Kur'ân kaynaklı bir aşk hikâyesidir. Konusu kısaca şöyledir: Hz. Yûsuf henüz çocukken rüyasında 11 yıldızın kendisine secde ettiğini görüp ve rüyayı babası Yakûb Peygamber'e anlatır. Yakûb Peygamber bu rüya ile evlatları arasından Hz. Yûsuf'un peygamber olacağını anlar. Hz. Yûsuf'a bu rüyadan kimseye bahsetmemesini söyler. Bünyamin dışındaki üvey kardeşleri onu kışkandıkları için bir kör kuyuya atarak babalarına kurt yedi diye yalan söylerler. Kuyunun başına gelen bir kervan Hz. Yûsuf'u oradan çıkarır. Bunu gören kardeşleri onu bu kervana ucuz bir fiyata köle olarak satarlar. Kervancılar ise güzel yüzlü Hz. Yûsuf'u Mısır'da ağırlığınca altın karşılığında Mısır azizine satarlar. Aziz'in karısı Züleyhâ, Hz. Yûsuf'a ilk görüşte vurulur. Ancak Hz. Yûsuf onun aşkına karşılık vermez. Züleyhâ bir gün, Hz. Yûsuf'un odasına gizlice girer. Hz. Yûsuf, Züleyhâ'dan kaçarken gömleği yırtılır. Onları gören Aziz Hz. Yûsuf'u zindana attırır. Hz. Yûsuf zindanda oradaki mahkûmların gördüğü rüyaları yorumlar ve bunlar doğru çıkar. Bu durumu hükümdara söylerler. Hükümdar da Hz. Yûsuf'tan kendi rüyasını yorumlamasını emreder. Hz. Yûsuf'un yorumundan sonra hükümdar onu maliye danışmanı yapar. O esnada Züleyhâ'nın kocası da ölmüştür. Tüm malını Hz. Yûsuf'tan haber getiren kişilere dağıtır ve ülkede başlayan kuraklık sonrasında yoksul düşer. Bu

sırada Hz. Yûsuf'un kardeşleri de yiyecek almak için Mısır'a gelirler. Hz. Yûsuf, onlara da yiyecek verir ve kardeşi Bünyamin ile birlikte babasına bir gömleğini gönderir. Babası gömleği adlığında gözlerine sürer ve Hz. Yûsuf için ağlamaktan kör olan gözleri bir anda açılır. Ardından eşini ve çocuklarını alır Mısır'a gelir. Geldiklerinde kardeşleri eğilip Hz. Yûsuf'u selamlarlar. Böylece Yûsuf Peygamber'in küçükken gördüğü rüya gerçeğe dönüşür.

Yûsuf Peygamber bir gün şehirde gezerken yaşanan Züleyhâ ile karşılaşır. Hz. Yûsuf onu tanımasa da dileğini yerine getireceğini söyler. Züleyhâ, tekrar eski güzelliğine kavuşmayı diler. Hz. Yûsuf bunun için dua eder ve Züleyhâ eski güzelliğine yeniden kavuşur. Daha sonra Yûsuf Peygamber'in dinini kabul eder, evlenirler ve yıllar boyu mutlu bir ömür sürerler (Üzümcü, 2010, s.16).

“Yûsuf u Zeliha mesnevileri genelde şu üç tema üzerinde kurulur.

1. *Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin ona karşı hasetleri ve sonuçta Hz. Yûsuf'un başına gelenler.*
2. *Züleyhâ'nın tek taraflı beşerî aşkı, ayrılık ve özlemi.*
3. *Allah'a tevekkül, sevgi ve Allah korkusu.*

Bunlardan başka Hz. Yakûb'un sabrı, inanç sahibi kişiler ile diğerleri arasındaki farklar. Hz. Yûsuf'un güzelliği, İlâhî aşk, beşerî duygular ve toplum hayatı gibi konular da Yûsuf u Zeliha mesnevilerinin başlıca konularındandır.” (Pala, 2002, s.498).

Fuzûlî Dîvânı'nda birçok beyitte Yûsuf ile Züleyhâ kıssasına işaret edilmektedir. O beyitlerden bazıları şunlardır: ³⁸

San Züleyhâ halvetidir gonce-yi der-beste kim

Çıhdı andan dâmen-i çâk ile Yûsufvâr gül (K.8/9)

³⁸ bkz.: (K.1/14).

Bu beyitte Fuzûlî, Yûsuf ile Züleyhâ kıssasındaki Hz. Yûsuf'un gömleğinin yırtılma hadisesine gönderme yapmaktadır. Burada gonca kapalı olmasından dolayı Züleyha'nın odası ile ilişkilendirilmektedir. Gül şeklinde açılan gonca, Hz. Yûsuf'un odadan gömleğini yırtarak çıkması ile benzetilir. Zira Züleyhâ, Yûsuf'un odasına gizlice girip onunla olmak istemiştir, bunu reddeden Hz. Yûsuf kaçmaya çalışırken gömleği arkadan yırtılmıştır. Beyitte bu hadiseye gönderme yapılmaktadır (Şentürk, 1999, s.303).

Her zebân bir tîgdur gûyâ Züleyhâ katline

Yûsufî almakda ehl-i 'ışk bâzâr eylegeç (G.48/6)

Şairin bu beytine bakıldığında, Hz. Yûsuf'un kuyudan kurtarılınca köle pazarında satılmasından bahsedildiği görülmektedir. Hz. Yûsuf'un dillere destan güzelliğini görenler onu satın almak için pazarlığa tutuşurlar. Hz. Yûsuf'a ilk görüşte vurulan Züleyha da ona sahip olmak isteyenlerden biridir. O da bu pazarlığa katılır lakin Züleyha için; Hz. Yûsuf'u satın almak isteyen rakiplerinin ağzından çıkan her söz adeta onu öldürmeye çalışan keskin bir kılıç hükmündedir.

3.4. Mitolojiye Telmih

Mitolojik anlatılar çok eski çağlardan beri süregelmiştir. Bu durum da mitolojik birçok unsurun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Klasik Türk edebiyatı eserleri incelendiğinde mitolojiden çokça faydalandığı görülmektedir. Mitolojik şahsiyetler, mitolojik hayvanlar, mitolojik yer ve mekanlar vb. telmih yoluyla şiirlere konu olmaktadır.

3.4.1. Mitolojik Şahsiyetler

Mitolojik anlatılardan doğan ve bu anlatıların kahramanı olan bazı mitolojik şahsiyetlerin birçok eserde adı anılmaktadır. Aynı şekilde bu Dîvân'da da ismi sıklıkla anılan bazı mitolojik şahsiyetler yer almaktadır.

3.4.1.1. Cem/ Cemşid

Asıl adı “büyük padişah” manasına gelen “Cem”dir. İsmine “Şid” daha sonra eklenmiştir “ışık” demektir. İran’da çok önce hüküm süren Pişdadiyan sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarıdır (Levend, 1984, s.156).

İran mitolojisinden edinilen bilgiye göre yedi yüz ile bin yıl arası yaşadığı söylenilmektedir. Nuh Peygamber döneminde yaşamını sürdürdüğü yönünde rivayetler vardır. Şanı yüce ve yakışıklı padişahlar için sıfat olarak kullanılan Cem’e, Zendavesta’da bir Hind mabudu olarak rastlanmaktadır (Pala, 2002, s.258 a).

Cem, halkını dört kısma ayırmıştır. Bu sınıflama âlim ve zâhidler, çiftçiler, sanatkârlar ve askerler şeklindedir. Birçok faydalı sanat icat etmiştir. Güneş yılını kabul ederek nevruzu yılbaşı olarak kabul etmiştir. Başta Hz. İdris’in şeriatına göre amel etmiştir. Ancak Cemşid ululuğuna güvenip tanrılığı iddia edince halk ondan yüz çevirmiştir. Dahhâk onun yerine şah olduğunda, önce Hint’e sonra Çin’e kaçarak orada vefat etmiştir. Bazıları Cemşid’in Süleymân Peygamber olduğunu söylemektedir. Cemşid de denilen Cem bundan dolayı yüzük yahut rüzgâr ile ismi zikredilmektedir. Ayna ile anıldığında ise İskender’in şahsiyetine bürünür. Şarabı onun bulduğu iddia edilmektedir. Cem meclisi, âyin-i Cem, ayn-ı Cem bu iddiadan dolayıdır. Bektaşî, Mevlevî ve Alevî tarikatlarında âyin-i cem bir zikir adı olarak anılmaktadır. İslam edebiyatlarında eğlencenin ve zevkin sembolü olarak adı ve “câm”ı efsaneleşen Cem bir güç ve ululuk sembolü olarak görülmektedir (Pala, 2002, s.258 b).

Klasik Türk edebiyatında sık sık şarapla birlikte anılan Cem’in kadehini bilginler, yedi feleğin benzeri olarak yedi madenden yapmışlardır. Bu kadeh “Câm-ı cihân-nümâ, Câm-ı gâtî-nümâ, Câm-ı cihân-bîn, Câm-ı Cem” vb. adlarla anılmaktadır. Bahsedildiği gibi “Cem” kavramı, şarabı bulan Cemşid ya da üstü mühürlü yüzüğün sahibi Hz. Süleymân için kullanılan bir kavramdır. Rintlerin mecliste kurdukları halka, yüzüğe; döndürülen kadeh de bu yüzüğün üstündeki lâ’l taşına benzetilmektedir. Bu kırmızı ve değerli taş edebiyatımızda, sevgilinin dudağı ya da şarap için benzetme unsuru olarak kendini göstermekte ve lâ’l taşı en çok Bedahşan ilinde çıkarılmaktadır (Küçük, 2002, s.57).

Fuzûlî Dîvânı'na bakıldığında Cem(Şid)'in birçok beyte konu olduğu görülmektedir. O beyitlerden birkaçı şu şekildedir: ³⁹

Bezm-i Cemşîd fenâ bulmagile bildüm kim

Devr cevrenden imiş nâle-i ney nevhâ-i def (G.149/6)

Bu beyitte şair, neyin yanık yanık inlemesi ve defin ağlamaklı nağmesinin nedenini Cemşîd'in bezminin bitip dağılmasından dolayı olduğunu söylemektedir. Tüm bunlar bu devrin zulmündendir, der.

Şair burada devir ile felek yani cihanı kast etmektedir. Cemşîd'in devri her yönüyle bir altın çağ olarak bilinmektedir. Nasıl ki bu dönek felek Cem'in dahi devrini bitirip, yok ettiyse geriye kalan her şey de yok olabilir, çünkü bu fani dünya gelip geçicidir. Türk şiirinde Cem'in bezmi veya devri sıklıkla dünyanın geçiciliği ve aldatıcılığı açısından teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır (Açar, 2021, s.233).

3.4.1.2. Dahhâk

İran'ın Pişdâdiyan sülalesi hükümdarlarından. Söylenene göre iki omuzunun üzerinde kendisine acı veren iki yılan bulunmaktadır. Bu yılanların sadece çocuk beyni ile beslendiği ve her gün iki çocuk beyni getirilerek onlara yedirildiği söylenir. Rivayete göre; yılanların beslenmesi için çocuk beyni arayışı devam eder. Sıra, demirci Gave'nin on sekizinci çocuğuna geldiğinde demirci, bir grup insanı arkasına alıp ayaklanarak Dahhâk'ı tahttan indirmiş ve yerine Feridun'u getirir. "Dahhâk-i Mârî" yani "Yılanlı Dahhâk" da denilen bu şahsiyet zalimliğiyle meşhurdur. Dahhâk, Misâd adlı bir Arap beyinin oğludur. Şeytan bir gün iyi bir insan şekline bürünerek ona telkinde bulunarak babasını öldürmesine sebep olur. Ardından şeytan yine Padişah olan Dahhâk için aşçı olmuş ve bir yöntemini bulup onu iki

³⁹ bkz.: (K.14.2/5), (K.15/26), (K.16/23), (K.16/24), (K.19/10), (K.23/12), (K.42/5), (G.9/1), (G.42/4), (G.58/2), (G.69/7).

omuzundan öper. Bunun üzerine omuzlarından yılanlar çıkan Dahhâk bu yılanları kestirse de yerine daima yenileri çıkar. Bu sefer de şeytan doktor şeklinde görünerek bu yılanların başını kesmek yerine onlara insan beyni yedirmesini tavsiye eder. Böylece zâlim bir hükümdar olan Dahhâk, halktan insanların beyinlerini yemeğe başlar. Dahhâk, İran mitolojisine Hint mitolojisinden girmiştir (Pala, 2002, s.114,115).

Şark edebiyatına bakıldığında Dahhâk tıpkı Nemrûd, Firavun, Hülâgû, Cengiz vs. gibi zulmü temsil etmektedir. Gâve ise zulme isyan eden kahraman olarak eserlerde kendini göstermektedir (Onay,2000, s.161).

Klasik Türk edebiyatında Dahhâk ismi şiirlerde zikredilen karakterlerdendir. Fuzûlî de eserindeki bu beyitte Dahhâk'a yer vermiştir:

Nehr-i 'Aşşârî 'ubûr-ı leşker içün doldurup

Mâr-ı Dahhâke Ferîdûn-ı zamân buldı zafer (K.14/9.4)

Fuzûlî burada, zamanın Feridûn'u, Aşâr Nehrini asker ile doldurup Dahhâk yılanına karşı zafer buldu, sözleriyle Feridûn'un Gâve'nin sancağı altında direnişe başlayıp gece karanlığında nehri atlarıyla geçmesine gönderme yapmaktadır. Rivayete göre Feridûn, Dahhâk'a karşı ayaklanır ve Ervend'e kadar gider. Burada nehrin kolcularından ne kadar gemi ve kayıkları varsa onu ve askerlerini karşı kıyıya geçirmek için kullanmalarını ister. Fakat nehrin kolcusu cihan padişahının mührünü taşıyan bir buyruk gelmeden hiç kimseye gemi veremeyeceğini ifade eder. Feridûn bunu duyunca çok sinirlenir ve padişahlara yaraşan kemerini hırsla kuşanıp aslan yürekli atını derin sulara doğru sürmeye başlar. Atlar eyerlerine kadar suya batınca asilerin başı atların suya gömüldüğünü düşünerek uykuya dalar. Feridûn ve askerleri de başları savaş duygularıyla dolu bir şekilde karaya çıkarak Beytû'l-Mukaddes'in yolunu tutarlar. Nehirleri geçmek evrensel ve büyük kararlarda, yeni hayatın başlangıcı, ölüm, hayat ve yeniden dirilişin sembolü haline gelmektedir (Açar, 2021, s.259).

3.4.1.3. Dârâ ve İskender

Klasik Türk şiirinde, Dârâ ve İskender kavramlarının genellikle birlikte anılması sebebiyle ikisine aynı maddede yer vermek yerinde olacaktır.

a. Dârâ

Keykubad İran'ın Keyaniyan sülalesinin 9. hükümdarıdır. Diğer bir ifade ile “hükümdar” anlamına gelen Dârâ, Avrupa’da Pers Kralı “Darius” olarak da tanınmaktadır. Büyük İskender ile yaptığı bir savaşta yaşamını yitirmiştir. “Dârâ-yı Kebir” olarak da anılan Dârâ çoğunlukla İskender ile birlikte savaş sahnelerinde yer alır. Şehname’nin başlıca kahramanlarından biridir. Klasik Türk edebiyatında birçok beyitte adı geçmektedir. “Daver-i daveran-ı Dârâ Derban” yani “*Dârâ’nın kapıcı olduğu sultanlar sultanı*” deymi padişahların övgüsü için kalıplaşmış bir ifadedir. Bunun birçok yerde için “derban (kapıcı)” kavramı ile birlikte anılmaktadır (Pala, 2002, s.116).

b. İskender

Tarihte iki İskender bulunmaktadır. Bunlardan biri “İskenderi Zülkarneyn”, diğeri de “İskender-i Yunani”dir. Hayatları, başarıları ve yaşadıkları coğrafyalar yönünden birbirlerine fazlasıyla benzerler. Bu kişileri edebiyat, tarih ve tefsir müellifleri genellikle aynı kişi olarak tanımlamaktadır. Ama Kur’an’da yaşamı hakkında bilgiler olan Zülkarneyn ile batı eserlerinden edindiğimiz bilgilerle hayatını öğrendiğimiz Büyük İskender “Alexander The Great” birbirleriyle hiçbir alakası olmayan kişilerdir (Pala, 2002, s.249).

Klasik Türk edebiyatında İskendernâmeler başta olmak üzere onun ismiyle çok yerde karşılaşılmaktadır. Hem müstakil eserlerde hem de Klasik Türk şiiri mazmunları içinde anılan ve genelde tenasüp ve telmih yoluyla karşımıza çıkan İskender, bazı zamanlar Zülkarneyn yerine zikredilmektedir. Mesela beytin birinde İskender’in bahsi geçiyor ise; Âb-ı hayât, Hz. Hızır ile olan yakınlığı, Zulûmât’a girmesi, yolculukları, ordusunun çokluğu, cihangirliği vb. yönlerden ele alınmalıdır.

Rivâyete göre İskender, ordusu ile zulûmât ülkesine Âb-ı hayâtı aramaya gider. Veziri Hz. Hızır, bu suyu bulup içer ama ona nasip olmaz. İskender'in Ye'cüc ve Me'cüc kavmi üzerine sed yapması da bazen eserlere konu olur. (2002, s.250). Rivayete edildiğine göre Zülkarneyn yani İskender, insanlar arasında fitne çıkardıkları sebebiyle Ye'cüc ve Me'cüc arasına set çekmiştir. Onların kıyamet günü bu Seddi aşp insanlar arasında bozgunculuk yapacaklarına inanılmaktadır (Üzümcü, 2010, s.33).

Ayrıca methedilen insanları İskender'e benzetmek gelenek haline gelmiştir. Bu durumda Dârâ'nın da adı geçmektedir. Cihangirliği sebebiyle padişah övgülerine sıklıkla yer verilmektedir. İskender'le ilgili kıssalarda bir “Âyîne-i İskender”inde bahsi geçmektedir. Klasik Türk edebiyatında dünyada birçok yeri fethetmesi özelliğiyle anılan İskender birçok sanata da konu olmaktadır. Şâir, hep bir vesile ile ondan bahsetme imkânı bulmaktadır (Pala, 2002, s.250).

Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda bu isimler özellikleri ile birlikte anılarak, her bir ismin, ün kazandığı yönüne telmihte bulunmaktadır. Dîvân'da yer alan Dârâ ve İskender ile alakalı beyitler şu şekildedir: ⁴⁰

Sikender tahtının ikbâl ile makbûl Dârâsı

Süleymân milkinün isbât ile vâris Süleymânı (K.11/5.3)

Şair; Kanunî Sultan Süleymân'ı methetmek için yazdığı kasidenin bu beytinde onu ünlü İran hükümdarına denk tutmaktadır. Fuzûlî burada, Kanuni'nin dünya saltanatıyla ünlü Süleymân Peygamberin varisi olduğunu söylemektedir. Bu beyitle Kanuni Sultan Süleymân'a aynı zamanda da Hz. Süleymân'a gönderme yapılmaktadır.

⁴⁰ bkz.: (K.9/11), (K.9/18), (K.23/11), (K.31/22), (K.37/15).

3.4.1.4. Nûşîrevân

Asıl adı Hüsrev'dir. İran'ın Sasâniyân sülalesinden olan Nûşîrevân, adilliğiyle ün kazanmış bir hükümdardır. M.S. 531-579 yıllarında hüküm sürmüştür. Hz. Muhammed bu hükümdarın son yıllarında doğmuştur. Lakabı “*Âdil*”dir. Akıllı, kudretli, dirayetli, hayırsever, tedbirli, kültür ve sanata hizmet eden bir hükümdardır. Nûşîrevân kelimesi “Anûşek-Revân” yani “ölmez ruhlu” anlamına gelen tamlamadan türeyen ve ona halkın verdiği bir sıfattır. “Kisr” lakabını da ilk kez o kullanmıştır. Medâyin'de yaptırdığı geniş ve muhteşem sarayının “Tâk-ı Kisrâ” yahut “Eyvân-ı Kisrâ” adında ki büyük bir bölümünde halkını ve yabancıları kabul edip dinleyerek, adaletsizliğe uğrayan insanlara yardım elini uzatmaktadır. Genişliği ve yüksekliği ile ünlü olan bu tâk da edebiyatta çokça anılmaktadır. Söylenenlere göre Nûşîrevân bu tâk'a bir çan astırıp ucuna da zincir bağlatmıştır. Onun adaletine müracaat edenler bu zinciri çekerek çanı çalar ve onun haberdar olmasını sağlarlarmış (Pala, 2002, s.375).

Fuzûlî'nin Dîvânı'nda adaleti ile ün salmış olan Nuşirevan'a telmihte bulunduğu beyitler şunlardır: ⁴¹

Mesned-i Nûşîrevândur buk'a-yı dâru's-selâm

Sensen istihkâk ile Nûşîrevâna câ-nişîn (K.5/5)

Şair burada övgüde bulunduğu kişiyi adaletiyle nâm salmış olan, Acem hükümdarı Nûşîrevân'ın vekili olarak ifade etmektedir. Dârü's-selâm ülkesi yani Bağdad Nûşîrevân'ın dayanacağı yerdir. Sanatçı övdüğü insanın Nûşîrevân'ın yerine geçmeyi hak ettiğini söylemektedir.

⁴¹ bkz.: (K.37/16), (K.4/16).

3.4.1.5. Rüstem ve Zâl

Rüstem ve Zâl eserlerde genellikle birlikte anılan kahramanlardır. Bu sebeple bu isimlere burada da birlikte yer vermek daha uygun olacaktır.

a. Rüstem

Rüstem, efsanevi İran kahramanlarından. Aynı zamanda Sam'ın torunu ve Zâl'in oğludur. Ünlü İran şairi Firdevsi'nin Şehnamesi'nde ismi çokça zikredilmektedir. Bu eserde Firdevsi tarafından kahramanlığıyla ön plana çıkar. Rüstem, özellikle Efrasiyab ile yaptığı mücadelelerdeki yiğitlik ve kahramanlığı ile birçok şair tarafından şiirlerde adı geçmektedir. Şairler şiirlerinde övgüde bulunacakları kişileri kahramanlıkları ve cesaretleri yönünden Rüstem ile mukayese etmektedirler (Yüksel, 2010, s.42).

Rüstem birçok açıdan olağanüstü özellikleri olan bir kahramandır.

“Rüstem’e bebeklik döneminde on dadı birden süt verir. Sütten kesilip yemek yemeye başlayınca beş kişinin yiyeceğini yer. Sekiz yaşlarına gelince güçlü bir delikanlı görünümündedir. Bir bahçede şarap içerken azgın bir fili öldürür. (...) Her biri ayrı ayrı felaketlerle dolu yedi ülkeyi geçip padişahı kurtarması, hançeri, kılıcı, gürzü, mızrağı ve bileğinin gücü düşmanlarının korkulu rüyası haline gelmiştir.” (Şişman, 2012, s.169).

Rüstem, klasik Türk edebiyatında birçok şiire konu olmaktadır ve telmih yolu ile kahramanlıklarına göndermeler yapılmaktadır. Fuzûlî de şiirlerinde Rüstem'i anan sanatçılardan biridir. Şairin Dîvânı'nda Rüstem'e yer verdiği beyitler şu şekildedir: ⁴²

Girüp sipâhuna olsaydı vâkıf-ı rezmün

Tefâhur etmez idi darb-ı tîg ile Rüstem (K.15/27)

Fuzûlî, yukarıda bir beytine yer verilen bu kasidede Ayas Paşa'ya övgüler yağdırmaktır. Ona göre Rüstem Ayas Paşa'nın askerini görüp çarpışmasına şahit olsaydı, kılıç darbeleri övünmekten vazgeçerdi. Sanatçı methettiği bu kişiyi cesaret ve kahramanlıklarıyla ün kazanan Rüstem'den bile daha üstün tutmaktadır.

⁴² bkz.: (K.19/23).

b. Zâl

Zâl, Sam'ın oğlu ve Rüstem'in babasıdır. “Zâl” kelimesinin “ihtiyar” anlamının yanında kocakarı anlamına da gelmektedir. Efsaneye göre Zâl; kaşı, saç ve kirpikleri bembeyaz olarak doğduğundan bu ismi almıştır. Babası uğursuz olduğuna inanması sebebiyle doğduğu zaman onu istemeyerek bir dağa atmıştır ve burada “Simurg” adı verilen efsanevi kuş tarafından büyütülmüştür (Yüksel, 2010, s.42).

Firdevsi'nin Şehnâme adlı eserine göre ise, Sâm, oğlu ak saçlı doğduğu için kendisiyle dalga geçileceğini düşündüğünden onu Elburz Dağı'nın eteklerine bırakarak ölüme terk etmiştir. Sîmurg, çocuğu görünce yavrularına yem yapmak üzere yuvasına götürür fakat ilahi bir ses ona çocuğu besleyip büyütmesini çünkü onun büyük ve önemli bir adam olacağını söyler. Böylece Sîmurg, Zâl'ı kendi yavrularıyla birlikte besleyip büyütür. Zâl, delikanlılık çağına gelince nâmı her yerden duyulur. Sâm bir gece rüyasında Zâl'ı görür. Diğer sabah Elburz Dağı'na gelip orada Sîmurg'dan oğlunu geri alır. Sîmurg, Zâl'a tüylerini vererek eğer darda kalacak olursa bu tüyleri yakmasını, yaktığı anda kendisinden haberdar olacağını söyler (Açar, 2021, s.92).

Şairin Türkçe Dîvânı'nda Zâl'e telmihte bulunmaktadır. Bahsi geçen beyitler şu şekildedir: ⁴³

Ey Fuzûlî dehr Zâl'inun firîbinden sakın

Olma gâfil er gibi depren işun merdâne dut (G.40/7)

Fuzûlî bu beyitte dünyayı yaşlı bir kocakarıya benzetmektedir. Bu kocakarının kendisini aldatmasına müsaade etmemesini ve gafil olmamasını erkek gibi davranmasını söyleyerek Zâl'e telmihte bulunmaktadır.

⁴³ bkz.: (K.12/32).

3.4.2. Mitolojik Hayvanlar

Mitolojik hayvanlar da diğer mitolojik unsurlar gibi Klasik Türk edebiyatına sıklıkla konu olmaktadır. Zira mitolojiden beslenmeyen bir edebiyat düşünmek mümkün değildir. Fuzûlî de beyitlerinde mitolojik hayvanlara yer vermeyi ihmal etmeyen bir isimdir.

3.4.2.1. Anka

İbranice “*anak*” sözcüğünden türeyen Anka; kavram olarak “*gerdanlık, uzun boyunlu dev*” manalarına gelir. Fiil olarak ise “*gerdanlık takmak, boğmak, boğazı sıkmak*” manalarını karşılar. Anka, Kafdağı’nda yaşadığına inanılan, uzun boyunlu, renkli tüylü, yüzü insan yüzüne benzeyen, kendisinde her hayvandan bir alamet bulunduran büyük efsanevi bir kuştur (Açar, 2021, s.418).

Efsaneler Anka’nın dişi bir kuş olduğunu söylenmektedir. Allah bu kuş için bir erkek yaratmış ve bu şekilde çoğalmışlardır. Sonra Necid ve Hicaz taraflarına yayılmışlardır. Anka o yöredeki hayvanları birer birer alıp götürünce sıra çocuklara gelmiştir. O zaman Ashâb-ı Ress onu, peygamberleri Hanzâle b. Safvan’a şikâyet eder ve o da beddua eder. Bunun üzerine Anka tüm nesli ile beraber yıldırım çarpmasıyla ölür. Farklı bir rivayete göre ise Anka, cennet kuşunu andıran yeşil renkli bir kuşmuş. Bu sebeple ona “*Zümrüdü Anka*” denilmektedir. İranlılar Anka’ya üzerinde otuz kuştan birer renk ve alâmet bulundurduğu için “*Sîmurg*” veya “*Sîreng*” demektedir. Anka sözcüğü eski Oğuzca’da “bir şey hatırlatan resim” anlamına gelmektedir. Bundan dolayı Zümrüdü Anka’nın “*Sîmurg’a benzeyen, Sîmurg’u andıran*” manasında “*Sîmurg-ı Anka*” tamlamasından türeyerek dilimize yerleştiği söylenmektedir. Anka, devlet kuşu olarak tanınan Hüma ve musıkî kuşu olan Kaknûs ile çok karıştırılır. (Pala, 2002, s.34).

Zümrüdü Anka ile alakalı birçok rivayet yer almaktadır. Bu kuş yer yer “*Sîmurg veya Sîreng*” adlarıyla anılmaktadır. Anka, Kafdağı’nda yaşaması sebebiyle, rengi ve asla ele geçirilemeyişi gibi özelliklerinden dolayı şiirlere konu olmaktadır. Şehname’ye göre Zâloğlu Rüstem’i Anka beslemiştir. Kimi zaman sevgili, isminin bilinmemesi ve yüzünün görünmemesi sebepleriyle Anka’ya benzetilmektedir. Kolay kolay avlanmayışi ve ele geçirilemeyişi nedeniyle sevgiliye benzetilen bu kuş; halk hikâye ve masallarının da konusu haline gelmektedir. Kafdağı ile beraber anılan

Zümrüdü Anka, hikâye ve masal kahramanlarına yardım ederek onları nereyi isterlerse o diyara uçurmaktadır (Üzümcü, 2010. S.35).

Klasik Türk edebiyatında sıklıkla anılan Anka; diğer tüm kuşların padişahı olarak kabul edilmektedir. Adem mülkünde uçar ve mekanı Kafdağıdır. Ayrıca Anka'nın, bir dağ başında bulunduğu Zâl'i de büyüttüğüne inanılır. Hatta Zâl'e üç tüy verip başı sıkışınca tüylerden birini yakmasını tembihleyerek onu babasına gönderdiği rivâyet edilmektedir. Bunların yanı sıra Anka, bulunmaz olma ve küllerinden yeniden doğma gibi özellikleri ile şiirlere konu olmaktadır (Şentürk, 2016, s.326,327).

Fuzûlî Dîvânı incelendiğinde Anka'ya işaret eden beyitler şunlardır:⁴⁴

Yeter tâ'ûs tek 'ucb ile kıl ârâyîş-i sûret

Vucûdundan gecup âlemde bir ad eyle 'ankâ tek (G.158/5)

Bu beyitte şair; tavus gibi dış görünüşle böbürlenmek yerine, kimsenin görmemiş olduğu ancak namı büyük olan Anka gibi olmayı tercih etmektedir. Böylelikle hem tavusun kibrine hem de Anka'nın görünmezliğine telmih yapmış olur. Tavus, dış görünüşü yüzünden kibre kapıldığı için ayakları ve sesi çirkin yaratılmıştır. Kendisine bakıp her mağrurlanmasında gözleri ayaklarına ilişir, çirkin olan ayakları ona cennetten kovulmuş olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Dış görünüşüyle övünen Tavus gibi bu dünya nimetlerine takılmak yerine nefsini terk ederek makamdan mevkiden, varlığından bile vazgeçerek Anka gibi yalnızca ismen bilinmek daha önemlidir. (Açar, 2021, s.443).

3.4.2.2. Hümâ kuşu

Farsların “*hümâ, hümây*” Arapların “*bulah*”, Türklerin “*hümâ, huma, kumay*” dedikleri bu kuş; “*devlet kuşu, talih ve kut kuşu*” olarak da bilinmektedir.

Eski Türk inanışındaki Tanrıça Umay ile ilgili inanışlar da Hümâ kuşuyla benzerlik gösterir. Türk ve Fars mitolojilerinde kuşların en asil kuş sayılması ve devlet kuşu olarak da tanınması Hümâ'nın, başta Roma olmak kaydıyla farklı kültürlerdeki

⁴⁴ bknz.: (K.33/41), (K.38/10), (G.114/3).

güç ve kuvvet sembolü olan avcı kuşlarla karıştırılmasına sebep olur. Bir rivâyete göre Hümâ; kuzgun büyüklüğünde, yeşilbaşlı, kanat uçları siyah olan bir kuştur. İnanişâ göre bu kuşun ayakları olmadığından hiç yere inmez sürekli uçar, yere inmediğinden havada yumurtlar, yavrusu da havada yumurtadan çıkarak uçmaya başlar. Diğer bir rivâyete göre ise Hümâ sürekli karlarla kaplı bir yerde yaşamını sürdürür. Dış görünüş olarak güvercin büyüklüğünde, sarı gagalı, kanadı zümrüt yeşili ve beyazlı, kemikle beslenen bir kuştur. Yere kırk arşın yaklaştığında gölgesinin üstüne düştüğü insanın ya padişah olacağına ya da çok zenginleşeceğine inanılır. Bu anlamda Hüma talih, saltanat, iyilik ve cennetin sembolü haline gelmiştir. Hz. Mûsâ zamanında yaratıldığına inanılır. Şehnâme’de Hümâ, İsfendiyâr’ın kızı ve kız kardeşinin, Behrâm-ı Gûr’un da karısının adıdır. Hümâ’nın, Kafdağı gibi mitolojik bir yerde veya Hint okyanusu adaları, Çin Cezayir’i gibi real yerlerde yaşadığı söylenir (Açar, 2021, s.415).

Hümâ Farsça bir kelimedir. “*Devlet kuşu, saadet ve kutluluk*” manalarını karşılar. Arapça “*Bulah*”, bazı Türk lehçelerinde “*Kumay-Umay*”, Farsçada “*Hüma ve Hümay*”, Anadolu Türkçesinde ise “*Hümâ*” şeklinde karşımıza çıkar. Hümâyâ devlet kuşu denilmesi ile hümâyün kelimesinin hükümdar, padişah manasına gelmesi; Hümâ’nın gölgesi ilgili inaniştan kaynaklanır. İnanişâ göre eski zamanlarda bir hükümdar öldüğü vakit halk bir meydanın ortasında toplanır ve Hümâ kuşunun gölgesi kimin başına düşerse ya da bu talih kuşu kimin başına konarsa o kişi hükümdar olurmuş (Açar, 2021, s.416).

Sürekli yükseklerde uçtuğuna inanılan ve ayakları olmadığından yere inmediği düşünülen Hümâ kuşunun, Türk edebiyatı bilhassa da klasik Türk edebiyatı açısından önemi büyüktür. Eserlerde çokça işaret edilen bu kuş genel olarak sevgiliye benzetilir. Çünkü sevgili de Hümâ kuşu gibi yükseklerde uçup yere inmez ve ele geçirilmesi oldukça zordur. Bir diğer yönüyle sevgilinin saçları da devlet kuşu olan Hümâ’ya benzetilmektedir.

Fuzûlî’nin, Türkçe Dîvânı’nda Hümâ’ya gönderme yaptığı bazı beyitler şunlardır:⁴⁵

⁴⁵bknz.: (K.1/12), (G.71/5).

Hümây-veş varak-ı yâsemîn ü berg-i semen

Uçup hevâya gülistâna düştü zıll-ı hü mâ (K.1/12)

Bilindiği gibi Hü mâ kuşu; devlet kuşu, talih kuşu vb. özellikleri ile tanınmaktadır. Şair bu beyitte uğurlu sayılan Hü mâ kuşunun gölgesinin düştüğü insanların bahtının açılacağı inancına telmîhte bulunmaktadır.

Cîfe-yi dünyâyâ çoh meyl etmezem kerkes gibi

Bir hü mâ-tabam gıdâ besdür mana bir üstühân (K.29/3)

Sanatçı yaratılışının Hü mâ gibi olduğundan dolayı herkes gibi kokmuş dünya nimetlerine kapılmadığını, bir lokmaya yahut bir hırkaya kanaat ettiğini ve Hü mâ'nın kemikle beslendiği yönündeki inancı telmihen ifade etmektedir (Açar, 2021, s.417).

Ey Fuzûlî fakr toprağında devlet iste kim

Sây e ol toprağ a salmış dur hü mâ-yı himmetüm (G.203/7)

Beytin geneline bakıldığında, Hü mâ kuşunun talih kuşu, devlet kuşu olarak anılmasına telmihte bulunmaktadır. Hü mâ'ya “devlet kuşu” denilmesi ve “hümâyun” kelimesinin padişah manasına gelmesi, bu kuşun gölgesi ile alakalı kabul gören görüşlerden kaynaklanmaktadır. İnancıya göre eski zamanlarda bir hükümdar öldüğü vakit halk bir meydanın ortasında toplanır ve Hü mâ kuşunun gölgesi kimin başına düşerse ya da bu talih kuşu kimin başına konarsa o hükümdar olurmuş. Ayrıca Sürekli yüksekte uçan Hü mâ yere kırk arşın yaklaştığında gölgesi kimin üstüne düşerse onun talih dönermiş.

3.4.3. Mitolojik Yer ve Mekanlar

Mitolojiye telmihte bulunulan bir diğer alan da mitolojik yer ve mekanlardır. Klasik Türk edebiyatı eserlerinin mana bakımından zenginleşmesine yardımcı olan bu unsur Fuzûlî tarafından da sıklıkla kullanılmıştır.

3.4.3.1. İrem bağları

İrem bağları, cennet benzeri bir şehirdir. Ad kavminin hükümdarı Şeddâd tarafından yaptırılmıştır. Rivâyete göre Şeddâd, tanrılık iddiasına başlar. Böylece kendine bağlı olanların gözünü boyamak ister. Bundan dolayı yeryüzünde daha önce benzeri görülmemiş, cennet benzeri, bağlık, bahçelik bir şehir yaptırmaya karar verir. Yapımı biten bahçeyi görmeye giderken şiddetli bir yer sarsıntısıyla kendisi ve kendisine bağlı olanlar ve Bağ-ı İrem yerin altına batar. Kur’ân’ın 89. Sûresi olan Fecr sûresinin 6-8. ayetlerinde ⁴⁶ de bu bağın daha önce benzeri görülmemiş bir bağ olduğu ifade edilir (Açar, 2021, s.505,506).

Fuzûlî’nin Türkçe Dîvânı’ndaki bazı beyitlerde cennet benzeri bir şehir olarak karşımıza çıkan ve telmihte bulunulan İrem bağları ile alakalı beyitler şunlardır:

Erişdi vakt ki gül basa bûstâna kadem

Cihânı eyleye lutf-ı bahâr reşk-i İrem (K.15/1)

Bu beyitte Fuzûlî, baharın geldiğinden ve bostana gülün ayak basmasından bahsetmektedir. Baharın cihana sunduğu lütfu, İrem bahçesini kıskandırсын istemektedir.

⁴⁶ “(Ey Muhammed!) Rabbinin, (Hûd’un kavmi) Âd’e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem’e, vadide kayaları oyan (Salih’in kavmi) Semûd’a, kazıklar sahibi Firavun’a ne yaptığını görmedin mi?”

Tâze gülzâr-ı vezâretde açılmış bir gül

Vermiş âfâka nesîm-i eseri lutf-ı İrem (K.19/17)

Sanatçı bu beyitte gülü vezir ile ilişkilendirmektedir. Gülü gül bahçesinin veziri olarak görmektedir. Ayrıca İrem yani cennet bağlarının kokusundan bahsederek telmihte bulunmaktadır.

3.4.3.2. Kafdağı

Kafdağı, dünyanın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkânsızlığına inanılan dağlar zinciridir. Masallarda çok sık karşımıza çıkar. Rivayete göre; Anka, Ye’cûc ile Me’cûc, şeytanlar, cinler bu dağın arkasındadır. Dağın yüksekliğinin 500 fersah olduğu söylenilir. İhtişamın, uzaklığın, yüksekliğin ve kâinatın sembolü şeklinde şiirlerde Anka ile birlikte adı geçer (Üzümcü, 2010, s.34).

Kafdağı Anka’nın yaşadığı dağdır. Genel inanişâ göre bu dağ dünyayı kuşatmıştır. Aslına baktığımızda Kaf, Kafkasya’daki dağ silsilelerinden başka bir şey değildir (Küçük, 2002, s.65).

Efsaneye göre ejderhâyı melekler bu dağın arkasına atmıştır. Bu arada dağın birçok yeri su içinde imiş. Güneş ışıkları dağa yansidikça dağ yeşile bürünür, oradan aksettiğinde ise maviye boyanmış. Gökyüzünün maviliğide okyanuslardan bu ışıkların yansmasıyla oluşmuş. Kur’an’da geçen Kaf sûresi "Kaf" harfi ile başlar. Bazı müfessirler bu harfi “Kafdağı” şeklinde tefsir ederler ve yeşil zebercetten olduğunu, semanın onun üzerinde olduğunu ifade ederler. İsrailiyyattan olmak üzere bu dağın ucu, dünyanın altında bulunan kayaya değdiğinde zelzelelerin bundan kaynaklandığı söylenir. Tasavvufta Kafdağı “mürşid-i kâmilin” vücududur (Pala, 2002, s.261).

Dîvân’ın geneline bakıldığında Kafdağı’na göndermeler yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:⁴⁷

⁴⁷ bkz.: (K.29/2).

Cîfe-yi dünyâ degül kerkes gibi matlûbumuz

Bir bölük ‘ankâlaruz kâf-ı kanâ’at beklerüz (G.114/3)

Rivâyete göre Sîmurg Kafdağı’ndadır. Bundan dolayı sanatçı kanaat Kaf’ını beklediğini ifade eder. Öte yandan Mantıku’t-tayr’da yaratıcılarını arayan kuşların yansımada kendilerini bulup da asıl aradıklarının kendinden başka bir şey olmadığını gördükleri yer de Kaf’tır. Burada şairin, bizim hayalini kurduğumuz kokmuş dünya değil de Kaf’tır diyerek bahsettiği muradı mâsivadır (Açar, 2021, s.413).

Mihnet-i ‘ışk ey dil asândur deyu coh urma lâf

‘İşk bir yukdur ki ham olmuş anun altında kâf (G.144/1)

Fuzûlî beyitte, bu müşkül dert ve yükün altından kalkmanın kolay olmadığını söyler. Bu hususta sabretmek gerektiğini vurgular. Çünkü aşk derdini çekmek, onun güçlükleri ile mücadele etmek yalnızca sabırlı olmakla mümkündür. Burada da değinildiği üzere, âşık Kafdağı’nın dahi belini bükecek derecede büyük bir dertten mustarıptır. Böylece âşığın gösterdiği sabrın derecesi de açığa çıkmış olur (Arı, 2018, s.80). Zira dert ne kadar büyükse ona gösterilmesi gereken sabır da o denli büyük olacaktır. Bilindiği üzere Klasik Türk edebiyatı şairleri aşktan ziyade aşk derdiyle beslenirler. Onlar mutluluktan çok ıstıraba âşıklar. Bu asla hafife alınamayacak bir derttir. Öyle ki Kafdağı bile bu derde dayanamayabilir. Ama âşık, çektiği dertlerden asla şikâyet etmez, aksine sabreder. Bu onun için hiç de zor değildir.

3.4.4. Diğer Mitolojik Unsurlar

Dîvân’ın genelinde telmihte bulunulan diğer mitolojik unsurlar da şu şekildedir:

3.4.4.1. Zühre Yıldızı

Klasik Türk edebiyatında Zühre Yıldızı güzellik, mitoloji, aşk ve eğlence sembolü olmuştur. İran mitolojisinde adı “Nâhid”, Yunan mitolojisinde “Afrodit”, Roma mitolojisinde “Venüs” ismiyle anılır. Bu yıldıza Orta Asya Türkleri “Çolpan” der. Hikâyesi şöyledir: Melekler bir vakit, Âdemoğlu’nun işlediği günahlara bakıp şaşırırlar. İnsanları bu günahlar yüzünden kınayan meleklerle hitaben Allah: “Onlardaki nefis ve şehvet sizde olsaydı siz de aynı günahları işlemez miydiniz?” diye sorar. Bunu duyan melekler: “Hâşâ, biz doğru yoldan ayrılmazdık” cevabını verir. Allah da onları sınamak amacıyla, mizaçlarını âdem mizaçlı yaparak “Hârût ve Mârût” adında iki meleği Babil’e gönderir. Bu melekler gündüz kadılık yapar, gece ism-i âzam okuyarak göğe yükselirler. Günün birinde güzel bir kadın, kocasından ayrılmak amacıyla onlara başvurur ve melekler bu kadına ilk görüşte âşık olurlar. Bunların aşkı öyle artar ki adeta aşktan gözleri hiçbir şey göremez olur. Artık iyice gözleri dönen meleklerle bu kadın şarap içirip, onları puta taptırıp en sonunda da bu meleklerle kocasını öldürtür. Sonra da bunlardan ism-i âzamı öğrenip göğe yükselir. Sonunda nefislerine mağlup gelen bu meleklerle sorulur "Hangi cezayı tercih edersiniz?" "Ne ceza olursa razıyız" derler ve “cezamızı yine yeryüzünde çekelim" derler. Kıyamete kadar haykıracakları karanlık, kör bir kuyuya atılırlar. İniltileri hala işiten kulaklara kadar gelir. İnsanlar onu görüp Hârût ve Mârût’un başına gelen tüm bu olaylardan ders çıkarsınlar diye Allah Zühre’yi göklerde parıldayan bir yıldız haline getirdi (Pala, 2002, s.205).

Klasik Türk edebiyatında Zühre Yıldızı, Hârût ve Mârût ile birlikte anılmaktadır. Zühre Yıldızı’nın “*Kervankıran, Çobanyıldızı gibi adları vardır. Edebiyatta bir adı da Nahid’dir.*” (Onay, 2000, s.471).

Fuzûlî’nin Türkçe Dîvân’nda bu kıssaya gönderme da yapılmaktadır. Bu beyitlerden bazıları şu şekildedir: ⁴⁸

Olmadın mey-hâne-yi ‘ışkunda mest-i câm-ı zevk

Düzmedi bezm-i felekde Zuhre kânûn-ı tarab (G.29/3)

⁴⁸ bkz.: (K.20/16).

Eski zamanlarda yıldız olduğu düşünölen Zühre, Yunan mitolojisiindeki Afrodite, Roma mitolojisiindeki Venüs'ün karşılığıdır ve aşk tanrıçasıdır. Zevk ve sefaya düşkündür, o sebeple müzikle birlikte anılır. Tasavvuf inancına göre âlemlerin yaratılma nedeni aşktır. Bu beyitte de aşk tanrıçası olan Zühre'nin âşık olmadan kanunu çalmadığı hayali vardır (Güler, 2018, s.13).

3.5. Motif ve Mazmunlara Telmih

Motif ve mazmunlar klasik şiirin olmazsa olmazlarıdır. Gerek sevgiliye gerekse aşığa atfedilen bu mazmunlar, klasik Türk şiirini oluşturan en önemli unsurlardır. Adeta klasik edebiyatın mihenk taşı sayılan bu unsurlardan şairler hep faydalanmıştır. Fuzûlî de motif ve mazmunları eserlerinde sıkça kullanmıştır.

3.5.1. Âb-ı Hayât

Âb-ı hayat, Farsça'da “su” anlamına gelen “ab” ve Arapça'da “dirlik” anlamında kullanılan “hayat” sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşan bir tabirdir (Pakalın, 2004, s.6).

“Âb-ı hayvân, Âb-ı zindegani, mâ'lû'l-hayat, bengisu” gibi ifadelerle anılan “Âb-ı hayat” terimi, “hayat suyu” anlamına gelir. Bu su; içeni ölümsüzlüğe, ebedi hayata kavuşturan bir sudur.

Bu rivayete göre; Hızır ve İlyâs peygamberler ile birlikte İskender, Âb-ı Hayat'ı aramak için yola çıkar. Birçok yeri dolaşmalarına rağmen bulamazlar. Bir ülkenin halkı ileride deniz olduğunu, bunu aşınca karanlıklar ülkesinde o suyu bulabileceklerini söyler. Denizi geçip, zulumat ülkesine gidince İskender, yanında bulunan ve karanlığı aydınlatan iki billur toptan birini Hızır'la İlyâs'a verir, iki koldan karanlıklar ülkesine girerler. Suyu bulan ötekine haber verecek şekilde anlaşılır. Hızır ve İlyâs uzun aramalardan sonra bitap düşüp, bir subaşında biraz yemek yiyip dinlenip istemişler. Hızır ellerini yıkarken birkaç damla su yanlarındaki kurumuş balığa sıçrar, balık canlanıp suya atlar. Hızır ve İlyâs bunun bahsedilen o su olduğunu fark edip içerler, böylece ölümsüzlüğe kavuşurlar. Allah suyun yerini bildirmemelerini emrettiği için de İskender'e söylemezler. Diğer bir rivayete göre; İskender korktuğu

için zelûmat âlemine hiç girmemiştir. Böylece ölümsüzleşen Hızır ve İlyâs o zamandan beri yaşamakta, kıyamete kadar sürecek bu görevle Hızır karada ve İlyâs denizde, başı sıkışanların yardımına koşmaktadır. Diğer bir rivayete göre ise; bunlar senede bir gün buluşup beraberce Kâbe'ye hacca giderlermiş. Onların buluştukları güne Hızır ve İlyâs'tan birleştirilerek "Hıdırellez" adı verilmiştir (İpekten, 2004, s.93).

Bu kıssa klasik Türk edebiyatında birçok sanatçı tarafından, telmihen kullanılmaktadır. Fuzûlî de eserlerinde bu kıssaya sıklıkla gönderme yaparak manayı zenginleştirmiştir. Fuzûlî Dîvân'ında “âb-ı hayat”a işaret eden birçok beyit vardır. Bu beyitlerden bazıları şu şekildedir: ⁴⁹

Her kimün âlemde mikdârıncadır tab'ında meyl

Men leb-i cânânımı Hızır âb-i hayvânın sever (G.74/2)

Sanatçı burada, “Ben cânânımın dudağına teşneyim, Hızır ise ‘âbı hayât’ın peşindedir.” İfadeleriyle kendindeki aşkın Hızır’ın aşkından daha üstün olduğunu savunmaktadır.

Bu beytin geneline baktığımızda, telmihen “âb-ı hayât”a işaret edildiği görülür. Hızır, İskender ile birlikte “âbı hayât”ın yani ölümsüzlük suyunun peşine düşmüştür. Hızır, “âb-ı hayât”a meyleder. “âb-ı hayât”, Dîvân şiirinde tasavvufî manada “ilm-i ledün”ü ifade eder. Hızır da aslında bunun peşinde koşar. Çünkü onun kabiliyeti ve meyli bunadır. “Leb-i cânân” yani “sevgilinin dudağı” ise Âb-ı Hayat’ın asıl kaynağıdır. Gerçek âşık olmak da buna gönül vermeyi gerektirir. Aşk mektebinde açık ufukla, tam idrak ile sevgiliye meyledenler menbain peşine düşerler. Can ve ten derdinden sıyrılamayanlar ise en fazla bu kaynaktan çıkacak olana heves ederler. Kısacası şair, ben aşk yolunda meyil ve idrak bakımından Hızır’dan daha üstünüm demektedir. Çünkü âşık cânânın dudağını ister, maddî hayatın onda *fenâ* bulmasını arzu eder. Hızır’ın derdi ise maddî hayatını sürdürmek isteğiyle âb-ı hayatın peşinde olmaktır (Gürdal, 2021, s.12).

⁴⁹ bkz.: (K.3/21), (K.17/27), (K.24/7), (K.25/33), (K.28/35), (K.31/2), (K.31/23), (K.38/12), (K.41/13), (G.40/2), (G.43/2), (G.115/1), (G.170/3), (G.176/6), (G.224/7), (G.261/5), (G.276/2), (G.281/5).

Cân verur la 'lun temennâsında bin âb-ı hayât

Feyzune leb-teşne yuz Hızır u Mesîhâdur senun (G.152/3)

Şair bu beyitte; Hz. İsa ve Hızır'ı telmihen zikretmiştir. Hz. İsa'nın ölümlere hayat vermesi, Hızır'ın ise hayat suyunu bulması yönlerine vurgu yapılarak aralarındaki ilişkiye değinilmiştir. Âşık için de can bulmanın, sonsuzluğa ulaşmanın bir diğer yolu; sevgilinin dudağına kavuşmaktır. İlahi aşk ile yanıp kavrulan sevgilinin susuzluğunu dindirecek yani onu fenâfillaha ulaştıracak tek şey bahsi geçen lâl dudaktır.

Câm devrinde Fuzûlî ohuram mey vasfın

Âteş-i hurmen-i gam Âb-i Hayât-i hukemâ (G.20/7)

Âb-ı ateşin şarap demektir. Fuzûlî bu âb-ı âteşini ikiye ayırıyor. Gam harmanını yakan ateş; bir manada aşk ıstırapı çektiren, bir manada da insanı dünya gamından kurtaran ateştir. Burada "harmanını yakmak", "mahvetmek" anlamındadır. Bir yıllık emek neticesinde elde edilen harmanı bir kıvılcımın bile mahvetmeye yettiği söylenir. Burada her iki manada kullanılmaktadır. Hikmet ve felsefe ile uğraşanların şarabı da "âb-ı hayat"tır. Yani "âb-ı hayat" onları ölümsüzlüğe ulaştırır. Burada hikmet ve felsefe akıl hududundan geçemeyerek fani sahada kalır. Aşk ise insanı Hakk'a götürerek Hak ile bâkî yani ölümsüz kılar. Bundan dolayıdır ki aşk, akıl ile uğraşanların yol göstericisidir (Tarlan, 2017, s.79).

Şerbet-i la 'lün ki derler çeşme-yi hayvân ana

Ol verür cân dem-be-dem 'uşşâka vü men cân ana (G.22/1)

Şair bu beyitte; "Çeşme-i Hayvan" ifadesi ile "âb-ı hayat"a telmihte bulunmaktadır. Lâ'l dudağın ilacının, "âb-ı hayat" misali içen insanı ölümsüzlüğe ulaştırdığını söyler. Sevgilinin, lâ'l dudağına şifa kaynağı olduğunu ve âşıkların onun sayesinde can bulduğunu ifade eder. Nasıl ki sevgilinin dudağı âşıklara can veriyorsa

kendisi de ona kavuşma uğruna hiç düşünmeden canını verecektir. Böylelikle zaten “âb-ı hayat”ı içmişçesine sonsuzluğa ulaşmış olacaktır.

Her kimün ‘âlemde mikdârıncadır tab’ında meyl

Men leb-i cânânımı Hızır Âb-i Hayvân’ın sever (G.74/2)

Sanatçı beyitte aşkını Hızır (a.s.) ile kendi aşkını kıyaslayarak anlatmaktadır. Hızır’ın sevdiği ve istediği “âb-ı hayat”tır. O “âb-ı hayat”ı arayıp durmuştur. Şairin istediği ve her daim ulaşmak istediği ise sevgilinin dudağıdır. Herkes sevgisini, aşkını kabiliyeti ölçüsünde ister.

3.5.2. Gül ile Bülbül

Klasik Türk edebiyatına bakıldığında, aşkın en çok yakıştığı hikayelerden biri hiç şüphesiz gül ile bülbül ilişkisidir.

Klasik Türk edebiyatında gül bülbülün ayrı düşünülemez. O şakıyışları ile ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri söyleyen aşığın timsalidir. Bazen aşığın kendisi, bazen canı, bazen da gönlü olur. Bülbül güle olan âşkı hasebiyle aşığa çok benzetilir. Güzel sesi de aşığın güzel sözleri ve şiirleri ile ilişkilendirilir. Nasıl bülbül gülsüz olmazsa âşık da mâşuksuz olmaz. Gülün dikenleri nasıl bülbülün ciğerini delerse, sevgilinin eziyetleri de aşığın bağrını deler. Kısacası bülbülün her özelliği âşıkta vücut bulur (Pala, 2002, s.87 a).

Bülbül seher vaktinde gülü karşısına alarak öter. Gül, onun için yaprakları yeni açılmış bir kitap gibidir ve bülbül o kitabı okur. Bülbülün bütün neşesi gül ile kaimdir. Gülden ayrı olunca inleyişler içinde kalır. Gülü gördüğünde de mest olur. Bülbül “hoş-nevâ, gûyâ, medhhân, bîçâre ve şeydalık” gibi sıfatlarla anılır. Bütün bu sıfatlarıyla o güzeli ve güzelliği övmeye bir üstattır. Adeta gül naz; bülbül niyaz için yaratılmıştır. (Pala, 2002, s.87 b).

Eski zamanlardan beri gül ile bülbülün arasında bir bağ olduğuna inanılmış ve bu konu şiirlere yansımıştır. Özellikle kuşların dili ve çiçeklerin görünüşleri ile ilgili bu tür konular içinde gül ile bülbül, belli semboller halinde asırlarca edebi eserlere konu olmuştur. Klasik Türk edebiyatında alegorik ve sembolik mesnevilerin konuları arasında gül ve bülbül hikayesinin önemi büyüktür. “*Bülbülnâme, Bülbüliye* veya *Gül*

ü Bülbul” isimleriyle anılan bu tür mesnevilerin konusu “Bülbulnâmeler” ve “Gül ü Bülbul”ler olarak iki şekilde karşımıza çıkar. Bazen tasavvufi olarak da karşımıza çıkan bu hikayeler lirik anlatımlarıyla ön plana çıkarlar (Pala, 2002, s.87,88).

Klasik Türk edebiyatında iki şekilde karşımıza çıkan Gül ile Bülbul hikâyeleri kısaca şöyledir: Güle âşık olan bülbul daima feryat etmesinden rahatsız olan diğer kuşlar, bülbulü Hz. Süleymân’a şikâyet ederler. Hz. Süleymân bülbulü yanına çağırır ve onu sorguya çeker. Sonuçta bülbul, aşk acısından dolayı feryat ettiği için affedilir.

Diğer hikâye ise kısaca şu şekildedir:

Bülbul Hicaz’a gidip İrem bahçesine girdiğinde gülü görüp ona âşık olur. Sabaha kadar başında ona şarkı söyleyerek açılmasını bekler. Geç saate kadar bekleyen bülbul şafak vakti tam gül açılacakken uyuyakalır. Gül ise bembeyazdır. Bülbul gülün açılmasını göremediği için kalbine onun dikenini batırır ve bu kan güle kırmızı rengi verir (Yüksel, 2010, s.18).

Klasik Türk edebiyatının birçok eserinde olduğu gibi Fuzûlî’nin Dîvân’ı da gül ile bülbul hikâyesine yapılan telmihler bakımından oldukça zengindir. Sanatçı sevgiliyi gül aşığı ise bülbul ile ilişkilendirerek eserini mana bakımından kuvvetlendirmektedir. Bu kıssaya gönderme yapan beyitlerden birkaçına göz atılacak olursa: ⁵⁰

Bülbul-i zâr etdügi feryâdlar te’sîridür

Bî-sebeb hâb-ı ‘Âdemden olmamış bîdâr gül (K.8/34)

Burada gül ile bülbul aşkına telmih vardır. Bülbulün sürekli inleyip feryat, figan etmesi beyte yansıtılmıştır. Sonbahar ve kış mevsiminde gülün kaybolması bu beyitte onun yokluk uykusuna dalmasına benzetilir. Gülün uykudan uyanmasına yani bahar gelince tekrar ortaya çıkmasına bülbulün feryat ve figanları sebep gösterir. Burada gül, uyurken etrafındaki sesler sebebiyle uyanmak zorunda kalan bir kişiye

⁵⁰ bkz.: (K.8/20), (K.8/29), (K.8/31), (K.8/53), (K.19/14), (K.19/15), (K.28/1), (K.28/14), (G.13/2), (G.16/3), (G.16/4), (G.31/5), (G.34/2), (G.48/7), (G.67/1), (G.123/1), (G.182/6), (G.186/7), (G.188/4), (G.190/5), (G.230/1), (G.236/1), (G.272/1), (TRCB.1/3/1).

benzetilmiştir. Beyitte bu şekilde gül ile bülbül hikayesine telmih yapılmıştır (Şentürk, 1999, s.308).

Kansı gülşen bülbülün derler Fuzûlî sen gibi

Kansı bülbül nâlesi feryâd u efgânunca var (G.80/7)

Bu beyitte sanatçı, bülbülün güle olan aşkıdan dolayı feryat edip inlemesine telmihte bulunmuştur. Hiçbir bülbülün inleme, feryat ve figanlarının kendisi gibi olmadığını söyleyen Fuzûlî, aşkının büyüklüğünü de bu şekilde açık açık dile getirir. O, tek sahip olduğu şey olan aşkıyla fazlasıyla övünür. Üstün olduğunu düşündüğü bu konuda, asla kendine rakip tanımaz. Kendini bülbülle kıyaslaması boşuna değildir. Daha önce, âşıklık alanında nam salmış birileri varsa da ya onları hor görür ya da en fazla kendine eşit görür (Arı, 2018, s.97).

Ehl-i temkînem meni benzetme ey gül bülbüle

Derde yoh sabrı anun her lahza bin feryâdı var (G.88/4)

Bu beyitte, bülbülün güle olan aşkına açıkça telmih yapılmaktadır. Bülbül aşkını sürekli acı acı öterek izhar etmektedir. Ancak aşk, sır olmayı çok dile düşmemeyi daha çok sever. Bu sebeple aşkı dışarıya yansıtmak hamlık olacaktır. Yani herkes sırrını kendi gönül sandığında kilitli bir şekilde saklamalıdır. Aşk, sebat ve sabır işidir fakat bülbül o kadar sabırlı bir âşık değildir. Şair bu yönden kendini bülbül ile kıyaslar. Kendisinin aşk yolunda pişip sabır zırhıyla zırhlandığını ifade etmektedir. Bülbül gibi bir âşıkla asla kıyaslanamayacak kadar olgun, temkinli ve tedbirli olduğunu savunmaktadır.

Rûzgârın tîre bahtın kara nutkın lâl edûp

Mâtem-i gül bülbülü zâg ile yeksân eylemiş (G.130/6)

Fuzûlî bu beyitte bûlbûl ile gûl ilîşkisine gönderme yapmîştır. Gûlûn matemî, bûlbûlûn gûnûnû karanlık, bahtını kara etmiş tatlı konuşma yeteneğini alıp onu dilsiz yapmış. Sonuçta onu kargaya eşit hale getirmiş.

SONUÇ

Telmih sanatı, Türk edebiyatında sıkça kullanılan edebi sanatlardan biri olarak kendini gösterir. Hiç şüphesiz bu sanatın klasik Türk edebiyatı eserleri açısından önemi tartışılmaz bir boyuttadır. Klasik Türk edebiyatının ünlü simaları, eserlerini inşa ederken, birçok edebi sanatın yanında, telmih sanatına da ayrı bir önem vermiş, bu sanata eserlerinde birçok kez başvurmuşlardır. Usta bir şair olan Fuzûlî'nin de şiirlerini yazarken bu sanattan çokça faydalandığı aşikârdır.

Her sanatçı eserlerini icra ederken, tarihî ve kültürel birikimlerini, yaşadığı coğrafyadan izleri, kendi hayatından yansımaları, ilmî ve tasavvufi yönlerini, kendinde derin izler bırakan hâdise ve duyguları, içinde bulunduğu toplumun maddi-mânevi değerlerini, hakikâtlerini ve hayallerini eserlerine ilmek ilmek işler. Bunu kimi zaman bilinçli bir şekilde yapar, kimi zaman da farkına bile varmadan aksettirdiği görülür. Zira her yapıt bir şekilde sanatçısından izler taşır. Bu iz bazen eserlerde aşikâr bir şekilde karşımıza çıkar bazen de sadece sezdirilir, anımsatılır.

Klasik Türk edebiyatı sanatçılarına bakıldığında, onların da beyitlerde görülenin ötesinde anlamlar yansıttığını görürüz. Bunu genellikle belagât ilminden faydalanarak yapan sanatçılar, bu hususta en çok telmih sanatına başvururlar. Telmih yöntemiyle beyitlerdeki mana hazinesinin sandığını açarak, okuyucuya gizli kalan derin anlamları aksettirirler. Böylece eserlerde üstü kapalı bir şekilde anlatılan hususlar gün yüzüne çıkmış olur. Elbette ki bir şairin, kaleme aldığı bir beyitte neyi kastettiğini tam manası ile anlamak için, o şairin beytini icra ederken zihninden, kalbinden geçenleri eksiksiz bir şekilde bilmek lazımdır. Bu da ne derece mümkün, tartışılır. Muhakkak ki Fuzûlî'nin bir beytini incelediğimizde, o beyitte kastettiği şeyi tam manası ile anlamak için Fuzûlî olmak gerekir. Lakin telmih yoluyla gönderme yapılan unsurların, o toplumun maddi-manevi değerlerinden oluştuğu düşünülürse sanatçının zihin dünyasını biraz olsun aralamak mümkün olabilecektir.

Üç bölümden oluşan çalışma, Fuzûlî'nin hayatı, telmih sanatı ve Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda yer alan telmih unsurları bakımından bir araştırma niteliğindedir. Bu incelemede, elden geldiğince Fuzûlî Dîvânı'nda geçen telmih unsurları ve bu unsurların zihinlerde yaptığı çağrışımlar ele alındı. Sanatçı beyitlerinde yer verdiği telmih unsurları ile birçok kişiye ve hâdiseye göndermeler yaparak Dîvân'ına mana bakımından zengin bir hava katmıştır. Kimi zaman kendisini Mecnûn olarak görüp, sevgilisine Leylâ sıfatını yakıştırarak bu kıssanın zihinlerimizde canlanmasını sağlamış, kimi zaman aşığı bülbül, sevgiliyi gül olarak görüp “Bülbül ile Gül” hikâyesine atıfta bulunmuş, kimi zaman Kanuni'nin ruhunu hümâ kuşuna benzeterek gökyüzüne yükseltmiş, kimi zaman ise sevdiğinin güzelliğini Hz.Yûsuf'un güzelliğinden üstün tutarak, “Mah-ı Kenân'a” göndermede bulunmuştur. Sanatçı bu yolla okuyucunun zihninde bu olayların canlanmasını ve bu yolla anlatımdaki boşlukların dolmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak; bu çalışma ile en önemli belâgat unsurlarından olan telmih sanatı, Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı vesilesi ile irdelendi. Bu çalışma ile Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda telmih sanatına yer verilen birçok beyit olduğu kanaatine varıldı. Sanatçı beyitlerinde dini, tarihi, mitolojik, kültürel, efsanevi, felsefî vb. birçok unsura telmihen gönderme yapmıştır. Bu göndermeler çeşitli başlıklar altında tasnif edilerek çalışmaya yön verildi. İşaret edilen bu unsurlar beyitlerin anlam dünyasını genişleterek okuyucuyu mana boyutundan zengin bir âleme davet etmiştir. Ayrıca şairin gönderme yaptığı unsurlar incelendiğinde; tüm bunların, tarihe yahut kültüre ışık tutan ve geçmişte yaşananları günümüze aktaran bir vazife edindiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada da Fuzûlî'nin telmih vesilesiyle, yaşadığı döneme ve öncesine ait izleri, bilgi ve kültür birikimlerini günümüze kadar aktardığı gözler önüne serilir.

KAYNAKLAR

- Açar, Z. (2021). *Klasik Türk Şiirinde Zâhiri ve Bâtınî Mitoslar*. (Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Alı Alawadı, A. R. (2020). *Fuzûlî'nin Matlau'l İtikad Eserinin Özellikleri (Kuran Ayetlerine ve Hadislere Göndermeler)*. (Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2011). *Kur'an-I Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Arı, R. (2018). Klasik Türk Şiiri Gazel Geleneğinde Duygularla İlişkisi İtibariyle Aşk -Fuzûlî Örneği. *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* S.20, s.71-100.
Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3169835>
- Banarlı, N. S. (1986). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II*. İstanbul: Meb Yayınları.
- Çamyar, E. (2012). Fuzûlî ve Bâkî Dîvânı'nda Belâ Kavramının Karşılaştırılması. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* C.1 S.2, s.58-99.
Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dedekorkut/issue/4539/62421>
- Coşkun, M. (2012). *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Demirbağ, A. (2017). *Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda Çaresizlik ve İnkisar*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Develioğlu, F. (2009). *Osmanlıca- Türkçe Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Tdk Yayınları.
- Doğan, M. N. (2009). *Fuzûlî'nin Poetikası*. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- Güler, G. (2018). *Fuzûlî'nin Türkçe Dîvân'ında Gökcisimleri ve Feleklerin Dönemin Astronomi Bilgisiyle Uyumu*. Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.

- Günaydın, A. (2013). *Ahmed-î Dâî Dîvânı'nın Edebî Sanatlar Bakımından İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Gürdal, Y. (2021). Fuzûlî'nin Sever Redifli Gazelinin Şerhi ve Tasavvufî Açından İncelenmesi. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi C.3 S.1*, s. 9-22.
Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ufced/issue/63472/887003>
- İpekten, H. (2004). *Bâkî Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İspir, M. (2007). Fuzîlî'nin Türkçe Dîvân'ında Edebî Tür Olarak Tevhid ve İşleniş. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi S.32*, s. 99-114.
Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2871/39252>
- Karahan, A. (1996). *Fuzûlî. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13. C, 240-246. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaplan, O. (2018). *Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kılınç, A. (Haz.) (2021). *Fuzûlî Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kuzu, F. (2010). *15. Yüzyıl Şairlerinden Çâkerî Dîvânı'nın Tahlili*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Küçük, S. (2002). *Bâkî ve Dîvânı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Külekçi, N. (2005). *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Levend, A. S. (1984). *Dîvân Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mazıoğlu, H. (1997). *Fuzûlî Üzerine Makaleler*. Ankara: Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası.
- Müderrişoğlu, M. F. (2013). Kanunî Sultan Süleymân'ın Baniliğinde Ailesinin Yeri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi C.18 S.18*, s. 187-205.
Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiyat/issue/16661/509199>

- Ocak, A. (2018). *Nizâmülmülk'ün Dinî ve Fikrî Hayatı*. Usad Dergisi S.8, s.32-52.
- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Haz. C. Kurnaz). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztekin, B. (2007). *Fuzûlî ve Şeyh Gâlib Dîvânlarında Ney Metaforu*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü- I*. İstanbul: Meb Yayınları.
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayınları.
- Sami Ş. (2009). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Saraç, M. Y. (2000). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Sevinç, F. (2015). Fuzûlî'nin Etmez Miydim Redifli Gazeli Çerçevesinde Tasavvuf Anlayışı, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi S. 13*, s. 463-472.
Erişim: https://asosjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=33216
- Şentürk, A. A. (1999). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yky Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*. İstanbul: OSEDAM.
- Şentürk, A. A. (2020). *Osmanlı Şiir Kılavuzu 4*. İstanbul: OSEDAM.
- Şişman, B. ve Kuzubaş, M. (2012). *Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tarlan, A. N. (2017). *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taşdelen, İ. (2008). *Peygamber Kıssalarının Klasik Türk Şiirine Yansımaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Tok, V. A. (2011). *Edebî Sanatlar Ansiklopedisi*. Konya: Literatürk Yayınları.
- Uymaz, H. (2013). *Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda Renklerin Kullanımı*. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Üzümcü, A. (2010). *Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi'nin Telmih ve Kıssaları Üzerine Bir İnceleme (1-863.Beyitler)*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

- Yeşilyurt, Ö. (2019). *Fuzûlî'nin Türkçe Dîvân'ında İnanç Unsurları*. (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bölümler Enstitüsü, Aydın.
- Yılğör, A. (1990). *Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânında Bitkiler*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yüksel, F. (2010). *Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi'nin Telmih ve Kıssaları Üzerine Bir İnceleme (1-863.Beyitler)*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

